

KUNNALLIS-HISTORIALLINEN
KERTOMUS
HÄMEENLINNAN KAUPUNGISTA

KAUPUNGIN VALTUUSTON PÄÄTÖKSEN MUKAAN

TOIMITTANUT

TYKO HAGMAN.

HÄMEENLINNASSA,
OSAKEYHTIÖ HÄMÄLÄISEN KIRJAPAINOSSA,
1900.

Kunnallis-historiallinen

Kertomus

Hämeenlinnan Kaupungista.

Kaupungin valtuuston päätöksen mukaan toimittanut

Tyko Hagman.

Hämeenlinnassa,

Osakeyhtiö Hämäläisen kirjapainossa, 1900.

Alkusan.

Tämä painotuote on syntynyt Hämeenlinnan kaupungin valtuusmiesten 1898 vuoden lopulla tekemästä päätöksestä ja kaupungin kustannuksella. Alkuaan oli aikomus toimittaa painosta ainoastaan n. s. kunnalliskalenteri eli kunnalliskertomus, joka tulisi sisältämään selonteon kunnan taloudesta lyhytkäisine historiikkeineen sen yhteisistä laitoksista ja rahastoista. Tammikuussa v. 1899 uskottiin työ allekirjoittaneen tehtäväksi, ja tulisi käsikirjoituksen olla valmiina loka-kuun 1 p., ennättääkseen tulla painetuksi ennen saman vuoden loppua. Ja niin se kyllä pääasiassa olikin mitä puheenalaiseen kunnalliskertomukseen tulee; ainoastaan muutamit tiedonannot puuttui.

Mutta sekä useiden valtuusmiesten kehoituksesta, etupäässä 1898 vuoden puheenjohtajan, että omasta harrastuksesta olin jo sitä ennen ruvennut toimittamaan niitä „Pürteitä kaupungin historiasta“, jotka ovat ensimmäisenä osana tässä julkaisussa, niinkuin myöskin keräämään aineksia niihin „Tietoihin kaup:n yhteiselämän eri aloilta“, jotka muodostavat sen viimeisen osaston. Ja viime lokakuussa asetetun erityisen tarkastusvaliokunnan pyynnöstä olen sittemmin vielä laven-
tanut näitä molempia osia, jotka oikeastaan ovat ulkopuolella varsinaista kunnalliskertomusta eli julkaisun keskinäistä, niin sanoaksemme virallista osastoa.

Että nämä melkoiset lisätyöt, joiden kautta painatuote kokonaisuudessaan on kasvanut paljoo enemmän kuin kahta vertaa isommaksi alkuaan aiottua kokoaan, myöskin ovat viivyttänyt sen ilmestymistä, ymmärretään helposti. Alkuaan aiottuna selonteoksi paraasta päästä 1898 vuoden kunnallisesta taloudesta, olisi sen pitänyt ilmes-
tyä viimeistään seuraavan vuoden lopussa. Mutta koska sitä samalla, kuten minulle usealta taholta lausuttiin, pyydettiin perustavaksi laitokseksi vatedeskin julkaistaville vuotuisille kunnalliskertomuksille ja tämäkin tarkoitus puolestaan, yhdessä erityisten kehoitus-

ten kanssa, on antanut aiheita mainittuihin lisäosiin, niin ei voitane oudoksua että se nyt ilmestyy kuusi viikkoa alkuperäisen määräajan kuluttua. Tämän nähdessä on huomautettava, että milloin julkaisussa sanotaan: „tänä vuonna“, „tämän vuoden“ ja n. e., on tarkoitettuna vuosi 1899, jota vastoin „mennyt vuosi“, „menneenä vuonna“ j. n. e. merkitsee vuotta 1898.

Se nähdäksemme vähäpätöinen epäkohta, joka täten on syntynyt siitä, että varsinainen kunnalliskertomus vuodelta 1898 ilmestyy vähän määräaikansa jälkeen, tulee toivoaksemme korvatuksi sen kautta, että laveampaan muotoon laadittu julkaisu täyttää kahtalaisen tarkoituksen: on 1:o selonlekoa kunnan nykyisestä taloudellisesta kannasta ja tarjoo 2:o pienoiskuvan kaupungin vaiheista ja kehityksestä nykyaikaan asti.

Mitä varsinaiseen kunnalliskalenteriin tulee, niin oli se tehtävistäni vaikein ja tärkein. Rahatoimikamarissa löytyvät asiakirjat, joihin etupäässä olin osoitettuna, eivät ole riittäneet sitä laatiakseni. Olen sentähden sekä käyttänyt niitä lähteitä, joista kertomuksessa erittäin mainitaan, että turvaantunut eri fakkimiesten suullisiin tiedonantoihin. Nüistä olkoot tässä erinäisellä kiitollisuudella mainitut: arkkitehti H. R. Helin, kamarineuvos G. W. Liukkonen, rakennusmestari A. Skutnabb-vainaja, kansakouluopettaja M. Heinonen, kaupungin-viskaali, valtuuston sihteeri O. F. Wenäläinen ja tohtori V. Manner, mutta ennen kaikkia rahatoimikamarin monivuotinen kamreeri, pastori A. V. Appelqvist, joka kunnalliskertomuksen laatimisessa sen alusta loppuun on ollut oikeana kätenäni ja myös paljon vaivaa nähnyt tarkastamalla omasta pyynnöstäni kaikki sen korjausarkit.

„Pürteitä kaupungin historiasta“ kyhäillessäni olen etupäässä lähteinä käyttänyt kahta käsinkirjoitettua pientä väitöskirjaa. Filosofimaisterit Hugo Appelqvist ja Jalmari Aalberg olivat näet joitakuuta vuosia sitten yliopistollisia opinnäytteitä varten tehneet tutkimuksia kaupungin historiassa ja tulokseksi nüistä kirjoittaneet kumpikin vihkonsa, hra Appelqvist: „Hämeenlinnan kaupungin kehityksestä ja vaiheista Ison Vihan ajoilta Pikku Vihan aikoihin asti“; hra Aalberg: „Kuvauksia Hämeenlinnan kaupungin vaiheista vv. 1739—1785 eli kaupungin suuresta palosta sen muuttamiseen nykyiselle paikallensa“. Hyväntahtoisesti luovuttivat hrt Appelqvist ja Aalberg viime kevät-kesällä nämä kirjoitukset käytettäväkseni. Käytän tätä tilaisuutta lausuakseni heille — enkä toivoakseni ainoastaan omasta puolestani — mitä hartaimmat kiitokset. Kaikkein suu-

rimmaksi osaksi heidän omintakeisiin tutkimuksiinsa perustuu lyhyt esitykseni kaupungin vaiheista. Ainoastaan paikka paikoin olen käyttänyt muitakin lähteitä, kuten A. E. Favén'in julkaisemaa tutkimusta „Hämeenlinnan vanhemmista kouluista“. Loppupuoli XII luvusta sekä luvut XIV ja XV, joissa lyhyesti, katkelman-tapaisesti — ikänsä kuin lähimmäksi johdannoksi julkaisun seuraaviin osastoihin — olen kosketellut kaupungin vaiheita sen muuton jälkeen, perustuvat kuitenkin omiin kireellisiin tutkimus-ponnistuksiin, kuten arvoisa lukija kyllä niiden silminnähävästä vaivallisuudesta huomannee. Näistä suullisista tiedonannoista, joihin niissä viitataan, olen etupäässä kiitollisuuden-velassa kauppias K. F. Björkbom'ille, joka kauan on kaupungin historiaa harrastanut.

„Tiedot kaupungin yhteiselämän eri aloilta“ viimein olen poiminut kokoon monilta tahoilta, toisen sieltä, toisen täältä, vaivaamalla tiedusteluillani hyvin monta henkilöä. Näistä mainittakoon tässä: rovasti Josua Johansson, neidet Augusta Grunér ja Hilda Eklöf, lehtori E. W. Palander, v. lääninkamreeri F. W. Schrey, pankinjohtajat K. Backmansson ja A. Bogdanoff, varatuomari L. Idestam, tappettikauppias S. Hägg, kauppias J. J. Jägerroos, asemapäällikkö A. Esko, tullinhoitaja Th. Björkman ja maisteri A. Th. Böök. Kirjallisia tietoja (parista seurasta ja koulusta, yhteensä noin 5 sivua), joita semmoisinaan olen voinut käyttää, olen saanut ainoastaan kolmelta henkilöltä. Mutta erityisellä kiitollisuudella on tässä mainittava rouva Hildur Brummer, joka on jättänyt käytettäväkseni ruotsiksi laatimansa historiikin H-linnan rouvasväen-seurasta. Muodostamalla ja hieman lyhentämällä olen sen tähän suomentanut kultuuri-kuvaukseksi yhteiselämästä kaupungissa kuluneen vuosisadan loppupuoliskolla.

Lopuksi tulee minun vielä kiitollisuudella tähän merkitä että kolleegineuvos toht. C. Bartram, joka kaupungin valtuustossa ensiksi herätti kysymyksenkin kunnalliskalenterin toimittamisesta, on minua monella hyvällä neuvolla ja osviutalla avustanut.

Tarkastusvaliokuntaan ovat kuuluneet hrt toht. K. O. Lindqvist, maist. A. Th. Böök ja kauppias K. F. Björkbom, joiden toimesta myöskin kartat ja kansikuvat tähän julkaisuun on hankittu.

Hämeenlinnassa helmik. 8 p. 1900.

Tyko Hagman.

Sisällysluettelo.

Piirteitä Hämeenlinnan kaupungin historiasta:

	Siv.
I. Vanhan kaupungin perustus ja asema	1
II. Ison Vihan hävitys. Ahtauden ahdinko	3
III. Kysymys kaupungin muutosta. Kova tulipalo v. 1739	6
IV. Kirkonrakennus-puuhia. Pappila.	9
V. Koulu	13
VI. Tullihuone ja tulliaita. Tiet ja silta	15
VII. Kauppaliike. Viinan-poltto ja oluenpano. Käsiteollisuus	19
VIII. Pikku Viha. Uusia kirkonkorjauksia	25
IX. Elämän-tavat	28
X. Uusia muuttopuuhia	33
XI. Kustaa III käy Hämeenlinnassa. Päätös kaupungin muutosta	38
XII. Muuttaminen tapahtuu. Jätteet vanhasta kaupungista	43
XIII. Asukastilastoa 1700-luvun loppupuoliskolta	46
XIV. „Hattelmalan harjanteilla“ v. 1808 Kauppa- ja käsiteollisuus-tilastoa samalta vuodelta	49
XV. Tulipalo 1831. Asukastilastoa samalta vuodelta. Otto Reinhold Reh binder. „Birger Jaarlin linna“	54

Kertomus Hämeenlinnan kaupungin kunnallis-taloudellisista oloista:

Kaup:n asema, rakennusalue ja ympäristö	67
Kaup:sta johtavat tiet ja tienteko-velvollisuus	70
Kaup:n tilukset kotipalstalla	71
Kaup:n tilukset Sairionmaalla	73
Viljelysmaiden vuokra-ehtoja	73
Kaup:n metsät	74

Kaup:n koko ulkopalsta Rengossa	77
Kunnan tulot kaupungin metsistä	78
Kaup:n torpat Rengon kappelissa	79
Sammon torppa	81
Rengon torppien vuokra-ehdot	81
Metsänhoito-säännöt kaupungin torppareille	82
Koko Wiialan ulkopalstan pinta-ala	83
Kaupungin tuloa tuottavat oikeudet	83
Kunnan rahastoja ja laitoksia:	84
Vaivaistalo ja vaivaishoito. Stichæuksen vaivais- ja työ-	
huonerahasto	84
Stichæuksen vaivais- ja työhuone-rahaston tili v:ltä 1882	
ja 1898.	90
Kaup:n vaivaisrahaston tili v:ltä 1876 ja 1898	92
C. J. Kellroosin lahjoitusrahasto	94
Rosenqvistin rahasto	95
Jeremejeffin rahasto	96
Jenny Costianderin rahasto	96
Kaupungin sairashuone. Sairashuone-rahasto	98
Kaup:n sairashuonerahaston tili v. 1886	103
Kaup:n sairashuonerahaston tili v. 1898	104
Sairashuoneen rakennusrahasto	106
Laupeudensisaren palkkausrahasto	106
Charlotta Waldstedtin rahasto	106
J. G. ja Albertina Grönforsin vapaavuode-rahasto	107
Fredrika Zittingin vapaavuode-rahasto	107
Kansakoululaitos. Sen rahastoja	107
Kansakoulurahaston tili v:ltä 1876 ja 1898	115
Köyhäin kansakoululasten vaatetusrahasto	116
Kansan lukusalin ja kirjaston rahasto	116
Käsityöläis-koulu ja sen talous	117
Palosammutusrahaston 1898 v. tili	118
Vähittäismyynti- ja annisk.-yhtiön 1898 v. tili	119
Sähkövalaistusrahasto ja sähkövalaistuslaitos	120
Muita rahastoja. Alexanteri II stipendirahasto	121
Työväen sairas- ja hautausapu-rahasto	122
Svahnin lääkerahasto	122
Blanckin rahasto	123
Majoitusrahasten 1898 v. tili	124

Valheimin rahasto	125
Kaupungin virkamiesten ja palvelijain palkat	125
Kaupungin kassan tili v. 1876	128
„ „ „ v. 1898	131
„ rahastojen 1898 v:n summittainen tili	132
Kaup:n valtuuskunta	141
Kaup:n rahatoimikamari	144
Kaup:n edusmiehet valtiopäivillä	144

Tietoja Hämeenlinnan kaupungin yhteiselämän eri aloilta:

Kirkollinen seurakunta ja väkiluku	147
Kouluja	149
Klassillinen lyseo	149
Ruotsalainen tyttökoulu	150
Suomalainen tyttökoulu	152
Suomalainen valmistava koulu	152
Kiertokouluseminaari	153
Työkoulu Hämeenlinnassa	154
Lastentarha	155
Seuroja ja yhdistyksiä:	156
Hämeenlinnan rouvasväen-seura	156
Käsityöläis- ja tehdastelija-yhdistys	165
Hämeenlinnan kauppias-yhdistys	166
Hämeenlinnan Työväenyhdistys	167
Hämeenlinnan Eläinsuojelusseura	168
Hämeenlinnan Raittiusseura	169
Hämeenlinnan Nuorisoseura	171
Hämeenläänin Metsästysseura	171
Hämeenläänin Hevosystävain-yhdistys	172
Hämeenlinnan säästöpankki	173
Kaupungin yksityinen apu- ja eläkerahasto	177
Hämeenlinnan vapaaehtoinen palokunta	182
Telefooni	188
Kauppa ja teollisuus, laivakulku ja rautatieliike	189
Kauppiaita ja käsityöläisiä	195
Pankkeja	196
Apteekit	196

Kirjapainoja ja sanomalehtiä	198
Kirja- ja paperikauppoja	199
Teollisuuslaitoksia	199
Väkijuomain vähittäismyynti- ja anniskeluosakeyhtiö	200
Viinien ja muiden miedompain väkijuomain kauppa-osakeyhtiö	200
Selitys kirjamista Arbinin kartassa v:lta 1778	201
Kaupungin kartta v:lta 1778.	

” ” ” 1872.

Piirteitä

Hämeenlinnan kaupungin historiasta.

I.

Hämeenlinnan kaupunki on saanut alkunsa pienestä linnakylästä eli kauppalasta, joka aikojen kuluessa vähitellen oli muodostunut Birger jaarlin v. 1249 kristinuskon ja Ruotsin vallan vahvistukseksi rakennuttaman Kruununlinnan eli Hämeenlinnan läheisyyteen, nimittäin kapealle maakaistaleelle tämän pohjoispuolella. V. 1638 antoi näet Pietari Brahe tälle vähäiselle kauppakylälle kaupungin-oikeudet.

Se kuului Hämeen—Uudenmaan lääniin, Etelä-Suomen laamannikuntaan, alisen Hollolan kihlakuntaan ja Vanajan piittäjään. Suuren suuri se ei ollut eikä liikepaikkana sisämaassa tietysti voinutkaan saavuttaa samaa merkitystä kuin merikaupungit. Asemakin oli sangen ahdas, kuten paikallisuuteen perehtynyt heti huomaa. Etelässä esti luonnollista laajenemista linnoitus, idässä ja pohjoisessa virta ja lännessä suoperäinen niitty, joka keväisin ja syksyisin oli tykkänään veden vallassa. Paikka oli sama, jossa meidän päivinämme sijaitsevat venäläisen sotaväen kivikasarmit ja sen päällyskunnan asunnot. Mitään suurempaa kaupunkia siihen ei mahtunut, mutta, miten olikaan, vaurastui tämä Pietari Brahen perustus kuitenkin aikojen ku-

luessa, huolimatta kaikista ehkäisevistä rajoituksista, sikseen, että se jotakuinkin piti paikkansa suomalaisena sisämaan kaupunkina ja osoitti olemassa-olonsa tarpeellisuuden.

Mitään mainetta kauppa- tai teollisuus-kaupunkina ei ole Hämeenlinna koskaan saavuttanut eikä näy olleen siksi luotukaan. Sen asema sisämaassa koskettoman vesistön varrella ja maailman markkinoille vievien kulkuneuvojen kehitys oli luonnollisena esteenä. Mutta sitä vastoin on Hämeenlinnan kaupungilla alusta alkaen ja meidän päiviimme saakka varsin huomattava merkitys sivistyksen ahjopaikkana Suomen sisämaassa, suomalaisen väestön keskuudessa, niinkuin Birger jaarlin linnoituskin vuosisatojen vierieessä on seisonut kristinopin ja länsimaisen viljelyksen perustavana ja puolustavana pylväänä supi-Suomen saloilla. Merkittävä tässä suhteessa onkin että kaupunki sai ensimmäisen koulunsa jo perustuksensa jälkeisenä vuonna eli 1639, koulun, joka myöhemmin aikoina, huolimatta sotien saattamasta turmiosta ja opetuksen pysäyksestä, kehittyi varsin korkealle, kuten alempana saamme nähdä.

Miltä näytti nyt puusta katsoen tämä vanha Hämeenlinna, pienoinen kujakauppala Vanajaveden rannalla?

Kaupunkia ympäröitsi korkea pystyaita, aikakauden ankara tulliraja. Sen pohjoispäässä oli tulliportti, jonka kautta päästiin kaupunkiin. Tältä portilta kulki sitten pääkatu jotenakin suorana koko kaupungin läpi, leveten sen keskikohdalla eli nykyisten kivikasarmien ja rannan välillä toriksi ja päättyen etelässä linnaan vievään porttiin. Pääkadun kanssa yhdessä suunnassa meni kaksi lyhyempää katua, ei kuitenkaan aivan suorina. Poikkikatuina oli sikin sokin ahtaita kujia. Ja porvariensa talorakennukset sijaitsivat myös hajan tonteillaan, ilman säädettyä rakennusjärjestystä. Kaikkinaisen komeus ja loisto oli niistä kaukana. Oli siinä tosin joukko alkuperäisimpään malliin rakennettuja »taloja» (hus), mutta myöskin melkoinen määrä turvekattoisia »tupia» (stugor), vieläpä savupirttejäkin. »Talot» lienevät olleet enimmäkseen tiilikattoisia.

Kadut ja kujat tietysti tavallisia kyläteitä ilman minkäänmoista kivitystä.

Kirkko sijaitsi kaupungin pohjoispäässä, kellotapuli lähellä sitä kaupungin puolella, koulu aivan lähellä linnaa.

II.

Tuli sitten Ison Vihan kovat ajat. V. 1713 hyökkäsivät venäläiset maahan, valloittivat sen suurimmaksi osaksi ja ottivat vielä samana vuonna haltuunsa myöskin Kruununlinnan ja Hämeenlinnan kaupungin, joka runsaassa mitassa sai kokea hävityksen kauhistusta. Viholliset sytyttivät melkoisen osan kaupunkia palamaan, ja muutenkin ryöstettiin ja hävitettiin tunnetun venäläisen sota-ohjelman mukaan. Asukkaita pakeni paljon turvallisempiin seutuihin.

Seitsemän vuotta herrastelivat venäläiset kaupungissa. Erään senaikuisen valaisevan luettelon mukaan oli rauhan syntyessä heidän hallussaan: 14 asuttavaa taloa, 11 asuttavaa tupaa, 4 hävitettyä (ödelagda) taloa, 14 aittaa, 5 hävitettyä aittaa, 13 kauppapuotia, 15 kamaria, 11 saunaa, 3 kellaria ja 2 tallia. Suomalaisten ja ruotsalaisten hallussa oli: 15 asuttavaa ja 11 hävitettyä taloa, 3 asuttavaa ja 6 hävitettyä tupaa, 13 aittaa ja 2 hävitettyä aittaa, 9 kauppapuotia, 10 saunaa, 10 tallia, 11 navettaa, 1 paja, 2 kellaria ja kirkko.

Yhteensä löytyi siis kaupungissa Ison Vihan loputtua: 20 tupaa, joista 6 hävitettyä; 44 taloa, joista hävitettyjä 15; aittoja 34, joista 7 hävitettyä; kauppapuoteja 22, joista enemmän kuin puolet venäläisten hallussa; 12 tallia, 11 navettaa, 21 saunaa ja 15 »kamaria». Yleiset rakennukset, kirkon ja koulun, olivat kaupungin harvalukuiset asukkaat jättäneet oman onnensa nojaan, joten nekin olivat peräti huonossa kunnossa.

Venäläisiltä vastaan-otti rauhan tultua sekä linnan että kaupungin Ruotsin valtakunnan valtuutettuna silloinen koulunrehtori Michael Sadelin, jonka tulisi niitä hoitaa kunnes vakinainen linnan-päällikkö määrättäisiin. Ruotsin valtiopäivät myönsivät, kuten tiedetään, maallemme vapaavuosia ja tänne lähetettiin kommissiooneja tutkimaan maan tilaa. Näiden antamien tietojen johdosta myönnettiin sodassa enimmän kärsineille kaupungeille, kuten Helsingille, Porvoolle, Tammisaarelle ja Hämeenlinnalle, vielä erityisiäkin vapaavuosia, mutta niin kurjaksi arveltiin Hämeenlinnan tilaa, ettei porvaristo voisi vapaavuosinaan saada kaupunkiansa kuntoon. Tämänpä tähden ehdoitti jo maaherra Stierncrantz, joka täällä oli tarkastuksen toimittanut, m. m. että koetettaisiin taivuttaa muutamia rikkaita kauppiaita joko Turusta tai muualta muuttamaan Hämeenlinnaan, jonka syntyperäiset porvarit eivät enää laisinkaan jaksaisi maakuntaa liikkeellään hyödyttää.

Kesällä v. 1724 kysyivät kaupungin porvarit, kiittäen saamistaan vapaavuosista, maaherralta, eivätkö he köyhyytensä takia voisi päästä maksamasta kotitarpeiden aksisia, s. o. tulliveroa kaloista, viljasta, puista y. m. Pyyntöön ei voitu suostua, varsinkin koska, kuten selitettiin, tulo tästä verosta vuoden lopulla tulisi jaettavaksi kaupunkien vahinkoa kärsineiden porvariain kesken. Ei myöskään Turusta tai muualta ilmestynyt mitään rikkaita kauppiaita hävitettyyn sisämaan kaupunkiin.

Mutta maalta tuli sen sijaan koko joukko uutta väkeä, muutamat tosin asettuakseen vakinaisesti asumaan kaupungissa, mutta toiset vain saadakseen kaupungin asukkaina nauttia sille suotuja vapaavuosia. Hallitus huomasi juonen ja määräsi kuninkaallisella säädöksellä varsin viisaasti, että edellisten tuli saada porvari-oikeus ja siten, vapaavuosia nauttien, auttaa alkuperäisiä porvareita saamaan kaupunkia kuntoon, jota vastoin jälkimäisten eli tilapäisten asukkaiden tuli maksaa kaikki

ulosteot. Verovapaudesta oli myöskin palvelusväki suljettu pois, sille kun sodan kautta ei ollut mitään vahinkoa tullut.

Oli täten joutunut jokunen määrä uusia porvareita kaupunkiin, ja suomalaisen sitkeydellä ryhdyttiin minkä jaksettiin korjaamaan sodan saattamia vaurioita. Puute kelvollisista asunnoista oli kuitenkin pitkät ajat. Niinpä m. m. v. 1725 oli korkean esivallan pakko kolme kertaa, jopa sakonkin uhalla, käskeä kaupunkilaisia hankkimaan huoneita muutamalle 12-henkiselle tutkijakunnalle, eikä niitä sittenkään saatu muulla tavoin kuin että viimein kaupungissa asuskelevat upseerit komennettiin muuttamaan linnaan — pois tutkijakunnan tieltä. V. 1728 sai maistraati käskyn hankkia huone kaupunkiin saapuvalla mestaajalle. Mutta siihenkin vastasi maistraati että käskyn täyttäminen oli mahdoton, koska kaikki liikenevät huoneet ankaran sotaväen-majoituksen takia olivat sen hallussa. Vasta uusittujen käskyjen perästä hankittiin jotenkuten mainitulle virkailijallekin asunto.

Vuosien kuluessa tämä asuntojen vähyys kenties kuitenkin olisi johonkin määrään tullut autetuksi, mutta kohtasipa kaupunkilais-parkoja uusi ja odottamaton este. Ainoa hitunen luonnollisen laajentamisen alaa olisi ollut linnaan päin, mutta — se oli tämän omaa, ja sitä paitse oli kaupunkia jo ennaltaankin linnan alueella. V. 1733 tuli virallinen ilmoitus maistraatille, että korkeat asianomaiset olivat päättäneet rakennuttaa uusia varustuslaitoksia Hämeenlinnaan, ja koska osa kaupunkia oli rakennettu linnan alueelle, niin tulisi tällä kohdalla asuvien omalla kustannuksellaan muuttaa rakennuksensa toiseen paikkaan. Näiden joukossa oli myöskin koulu, joka siis kaupungin kustannuksella muutettaisiin. Ainoastaan kaupungin arestihuone, joka sekin oli tiellä, luvattiin jalomielisesti muuttaa valtion kustannuksella.

Koko muuttopuuha raukesi kuitenkin sillä kertaa tyhjiin. Kaupunkilaiset eivät näy olleen käskystä millänsäkään, vaan odottivat levollisesti asiain menoa, ja hallitus, jonka omatkin

raha-asiat näihin aikoihin olivat kaikkia muuta kuin kehuttavalla kannalla, ei varustuslaitoksiansa varten ryhtynytkään tuumasta toimeen.

III.

Mutta yhtäkaikki on tämä virallinen puserrus pidettävä ensimmäisenä ehdoituksena kaupungin muuttamisesta toiselle paikalle. V. 1736 esittää nyt nimenomaan maaherra että koko kaupunki muutettaisiin n. s. »Ojosmäelle», mutta maistraatti ei vastaa hänen kirjelmäänsä mitään eikä uudistettuunkaan lausunnon pyyntöön. Ja samalla tapaa käy alusta vuotta 1739, jolloin vastaus oli annettava 14 päivän kuluessa. Kaupunki maistraatineen menettelee ikäänkuin ei asia sitä koskisikaan. Viimein panee maaherra — A. E. Gyllenstjerna — kuninkaan käskystä nimismiehen katsomaan uutta paikkaa uppiniskaiselle kaupungille ja käsklee hänen määrätä muutto-ajankin. Porvaristo saisi kuitenkin edusmiesten kautta valvoa etujaan.

Ja ennenkun tätä käskyä ennätettiin panna toimeen, kohtasi kaupunkia kamala onnettomuus, joka, samalla kun se saattoi koko silloisen kujakauppalan melkein autioksi ja niin muodoin mitättömäksi, muodostui uudeksi kehoittimeksi sen muuttamiseen.

Syttyi näet eräänä kauniina kesäpäivänä tulipalo.

Kesäkuun 8 p:nä 1739 pääsi se valloilleen porvari Johana Toreenin talosta, joka sijaitsi kaupungin läntisellä puolella. Kaikki porvarit mainitaan olleen poissa kotoaan, toiset suolan ja muiden puoti-tavarain ostossa Turussa, toiset maaseudulla hankkimassa maalaistuotteita. Vaimot, lapset, harvat kotosalla olevat miehet muodostivat huonon vapaaehtoisen palokunnan, eikä liene virallistakaan semmoista ollut olemassa. Kaupun-

gissa mainitaan silloin löytyneen 33 eheää taloa. Niistä paloi poroksi 24, joten siis ainoastaan 9 taloa, jotka sijaitisivat rannemalla eli torin itäpuolella, pelastui. Yleisistä rakennuksista paloi raatihuone, joten tulipalon jälkeisinä vuosina oikeutta istuttiin hyryhuoneissa.

Irtaimistostakin paloi suurin osa. Vahinko arvattiin kaikkiaan noin 9,349 hopeatalariksi.

Tulipalon raivotessa oli linnakin ollut vaarassa. Hallitus sentähden kielsi kaupunkilaisia 100 talarin sakon uhalla rakentamasta talojaan uudelleen. Ne olivat liian suurena vaarana Kruununlinnalle. Häätätilaan joutuneiden asukkaiden pyynnöstä anoi silloin maaherrakin kuninkaalta, että kaupunkilaiset saisivat rakentaa itselleen edes väliaikaisia asumuksia palaneiden sijalle, kunnes määrätty muuttaminen voisi tapahtua.

Tähänkään pyyntöön ei kuitenkaan suostuttu. Kieltävä vastaus annettiin kuninkaallisessa kirjeessä syyskuan 20 p:ltä. Ja tuli maaherran viipymättä ryhtyä toimiin uuden paikan hankkimiseksi kaupungille. Valtiopäivät samana vuonna olivat, katsoen siihen, että kaupunki oli liian lähellä linnaa ja vallituksia, niinikään määränneet sen muutettavaksi pois. Maaherra, joka ei itse mitään sopivaa paikkaa tietänyt, asetti nyt kaksi nimismiestä ja everstiluutnantti Michael von Bütnerin kaupungille paikkaa valitsemaan. Ja tämä kommissiooni ehdoitti uuden kaupungin alaksi läheisen Ojoisten latokartanon pellot. Mutta Ojoisten silloinen haltija, eversti Carl Johan Ramsay, pani vastaan, ja tämän valituksen seurauksena oli kuninkaallinen kirje heinäk. 15 p:ltä 1740, jossa käskettiin maaherraa estämään, »kaikkinaisia uudisrakennuksia Hämeenlinnassa, kunnes kunink. Majesteetti olisi suvainnut vastaan-ottaa Valtio-kamari- ja Kauppakolleeegionsa alamaiset lausunnot asiassa ja nämä sitten vahvistaa».

Mutta näistä lausunnoista ja niiden vahvistuksesta ei kuulu tuon enempää. Koko muuttohanke kaikkine syntyneine ehdoituksineen näkyy hallituksenkin puolelta jäävän sikseen, ja

toiselta puolen on porvaristo kuitenkin kiellettyä rakentamasta itselleen uusia huoneita.

Ja tällöistä kiusallista välipulaa vallitsee lähes puoli vuosisataa.

Onko niin ollen mahdollistakaan että Hämeenlinna voi edistyä muiden kaupunkien rinnalla? Ihmetellä tosiaan täytyy etteivät arvoisat porvarit jättäneet koko loukkoansa hiiteen. Mutta suomalaisen ja eritoten hämäläisen liikuttavalla rakkaudella kotikuusensa huminaa kuullellen rakentavat he, kuninkaallisista käskyistä huolimatta, itselleen edes jonkinmoiset suojat talven pakkasia vastaan. Ja miten onkaan, näkyy kaupunki ennen Pikku Vihaa jälleen olevan, vaikkapa heikostikin, jaloilleen pääsemässä — kuin loisen tölö luvattomalla maalla.

Mutta tuo alituinen pelko, että heidän on täytyminen muuttaa kotinsa muuante, lamauttaa tietysti porvareilta kaiken sen liikkeellisen toimeliaisuuden, jota muuten voisi odottaa heidän puoleltaan.

Muuan pastori Oimelaus antaa kaupungin tilasta näihin aikoihin seuraavan atestin: »Kaupunkilaisten elinkeinoliike on silminnähävästi onnettoman tulipalon jälkeen, joka kesäkuussa v. 1739 raivosi kaupungissa, vähentynyt sen kautta, että heitä, koska talot muka ovat liian lähellä linnaa, on 100 hopeatalarin sakon uhalla kielletty uudelleen rakentamasta palaneita talojaan. Senpätähden olisi toivottava että korkea esivalta armossa tahtoisu peruuttaa edellä-mainitun kiellon taikkapa antaa köyhille alamaisilleen sopivan ja edullisen paikan, jossa he rauhassa saisivat rakentaa ja asua». —

Sekä 1740—41 että 1746—47 vuosien valtiopäivillä huomautti kaiken tämän vallitsevan epäkohdan ja lamauskannan johdosta kaupungin edusmies, kuinka tärkeää sen vaurastumiselle olisi että mitä kiireellisemmin päätettäisiin, tuleeko kaupunki todellakin muutettavaksi vai ei, sekä mikä edellisessä tapauksessa sen paikaksi oli tuleva. Mutta kaikista näistä huomautuksista ei mitään näkyvää tulosta lähtenyt. Sillä v.

1751 ei vielä ollut tullut minkäänmoista päätöstä asiassa. Samana vuonna avattaville valtiopäiville lähtiessään evästetään näet Hämeenlinnan edusmies porvarien puolesta uudelleen anomaan että edes jonkinlainen päätös asiassa annettaisiin, jonka ohessa erityisessä anomuskirjassa edusmiehen kautta pyydetään, että kuninkaall. Majesteetti armahtaisi kaupungin asukasten köyhyyttä ja kurjaa tilaa antamalla heille valtiovaroista jonkun raha-avun niiden huoneiden muuttamista varten, jotka he palon jälkeen ovat itsellensä rakentaneet.

Mutta tulos on kauvas toistaiseksi sama kuin ennenkin. Sentähden näistä muuttopuuhista edempänä enemmän.

IV.

Kaupungin ollessa Ison Vihan aikana vihollisten vallassa olivat, kuten luonnollista onkin, sen yleiset rakennukset jääneet kokonaan hoitoa vajalle ja joutuneet perin kurjaan kuntoon. Omista mieskohtaisista murheistaan huolimatta alkoivat porvarit kuitenkin niiden parantamista ajatella, sitoutuen köyhyydessään suuriin uhrauksiin kyllä. Ja se on kaunis todistus tämän pienen paikkakunnan ikääskuin synnynnäisestä taipumuksesta henkisiin pyrintöihin, että näinäkin aikoina jo ennen kaikkea tahdottiin pitää huolta kirkollisen ja koulu-opetuksen menestymisestä. —

Vanhimpina aikoina, jolloin Hämeenlinna vielä oli kauppalana, kuului se Vanajan seurakuntaan, jonka pappi kävi saarnaamassa linnan rukoushuoneessa. Tämä muutettiin sitten viljamakasiiniksi, kaupunki muodostettiin omaksi seurakunnaksi ja kirkkoa ruvettiin rakentamaan heti Pietari Brahen perustuksen perästä. Se valmistui v. 1652, oli puusta ja pienenlätä, vaan mainitaan somaksi ja sieväksi. Sijaitsi kuitenkin epäkäytännöllisesti valitulla paikalla, nimittäin pienellä mäenrin-

teellä kaupungin pohjoispäässä, jossa tuon tuostakin maaperä lohkeili rakennuksen kohdalta ja keväisin ja syksyisin tulvasi lähes seinä myöten saarteli melkein koko kirkon. Hautausmaana käytettiin tämän mäen läntisellä puolella olevaa suoperäistä niittyä, joka tulva-aikoina oli tykkänään veden vallassa.

Kellotapuli oli kappaleen matkaa kirkosta kaupunkiin päin.

Ison Vihan tuhotyöt muunsivat nyt tuon ennen siroisen kirkonkin viheliäiseksi, ränstyneeksi variksen-pesäksi. Kaupunkilaiset pelkäsivät sen kokonaan hajoavan. Kernaasti olisivat he itse heti rauhan tultua ryhtyneet sitä korjaamaan, ja tuumia näkyy tässä suhteessa olleen sinne ja tänne, mutta heidän oma varattomuutensa, jonka vallitessa itsekin elivät melkein kuin taivaan linnut, oli ankarana esteenä, ja kirkon kassa puolestaan typi-tyhjänä. Sen olivat sotavuosina, kuten muutamasta rovastin-käräjään pöytäkirjasta selvenee, silloinen pastori Chosselius ja hänen kirkkoväärtinsä Biur, itsekin vihollista Ruotsiin paeten, vieneet sinne — ja siellä jakaneet ja hävittäneet.

Useissa rovastin-käräjissä oli nyt kirkon korjausasia esillä, ja porvarit lupasivat kyllä itse suorittaa työt, kunhan vain keinolla tai toisella saataisiin siihen tarvittavat varat ja ainekset. Mutta vaikka maaherrakin pani parastaan näitä hankiaksensa, ei saatu moneen vuoteen mitään kokoon, ja v. 1729 rovastin-käräjään pöytäkirjassa mainitaan jo viimein että kirkko — niinkuin pappilakin — menivät perikatoaan kohti. Samana vuonna pyysi kuitenkin maaherra kuninkaalta lupaa, että saataisiin koota kolehti ympäri valtakuntaa Hämeenlinnan kirkon korjaamista varten, ja se keino tepsii niin pitkälle, että seuraavana vuonna tuli lupa koota pyydetty kolehti, mutta ainoastaan Turun ja Porvoon hiippakunnista. Tämä keräys tuotti nyt 254 vaskitalaria, jota paitse h. kunink. Majesteettinsa itse lahjoitti 94 talaria kirkon korjaamista varten.

Näillä vähillä varoilla korjattiin sitten kirkko, niinkuin kovin ränstyneessä tilassa-oleva tapulikin, jotakuinkin käytettävään kuntoon. Mutta ei suinkaan hyvään. Siihen olisi tarvittu melkein yhtä paljon varoja kuin kokonaan uuden kirkon rakentamiseen. Koska vaillinaisen tilansa ohessa vanha kirkko oli sopimattomalla paikallakin, nousi sentähden jo 1731 vuoden rovastin-käräjillä kysymys uuden kirkon rakentamisesta. Tähän ei kuitenkaan silloin vielä arveltu saatavan varoja kokoon, jonka tähden seurakunta rupesi hommaamaan aineksia vanhan kirkon korjaamiseen uudestaan. Hämeenlinnan kirkolliseen seurakuntaan kuuluivat myöskin läheiset kuninkaalliset latokartat, Ojoisten, Saaristen ja Hätilän, ja näiden talonpojat nyt hämeenlinnalaisten pyynnöstä sitoutuivat tuomaan yhteensä 150 tukkia. Hakalan ja Suon torpat antaisivat myös osansa. Mutta näin oli, kun kaikki haalittiin yhteen, itse teossa jo saatu varoja ja aineksia uudenkin kirkon rakentamista varten, ja niinpä vihdoin v. 1734 kaupunkilaiset päättivät ryhtyä tähän siihen aikaan suurenmoiseen työhön. Itse sitoutuivat he melkoisiin uhrauksiin: kaksi taloa yhteisesti rakentaisi 10 kyynärää perustusta paikalle; kaupungista löytyvistä 41 savusta antaisi kukin 6 lautaa ja 140 kattopaanua; kolme taloa yhteisesti hankkisi tynnyrillisen kalkkia.

Rakennusmestariksi tuli semmoisena kuuluisa Hattulan lukkari Heikki Oikolä, jolle seurakunta suostui maksamaan palkkaa 250 vaskitalaria. Rakennustyöt alkoivat sitten toukuussa 1735, ja v. 1738 oli kirkko sikseen valmistunut, että penkkijako voitiin toimittaa. 49 eri perhettä sai siinä osansa. V. 1740 tervattiin uusi kirkko ja oli siten täydelleen valmiina, mutta mainitaan tulleen tarkoitukseensa vihityksi jo — lokuussa 1735.

Se ei seisonut aivan samalla paikalla kuin entinen, vaan vähän ylemmällä mäen päällä, joten tulvavedet eivät voineet rakennuksen perustuksia kalvaa. Muodoltaan oli se tavallinen ristikirkko.

Hautausmaa oli niinikään tulvavesien takia muutettu samalle mälle. V. 1747 rakennettiin sitten uusi aitaus kirkon ja hautausmaan ympärille ja muutamia muitakin pienempiä korjauksia suoritettiin.

Mutta tähän »kirkkohistoriaan» palaamme vielä edempänä. —

Kaupungin pappila sijaitsi ammoisista ajoista eli kaupungin perustamisesta asti sen kehyksen ulkopuolella, nim. n. s. Pyövelinmäelle eli melkeittäin sillä paikalla, josta nykyinen kaupungin puisto alkaa. Sen oli valtio rakennuttanut omalla kustannuksellaan ja sitten jättänyt kaupungin huostaan. Suuri se ei ollut: matala, turvekattoinen rakennus pienine akkunoi-neen ja akkunaluukkuineen, sisältäen ainoastaan salin ja kaksi kamaria.

Ison Vihan temmellyksessä hävittivät ja osaksi polttivatkin venäläiset tämän pappilarakennuksen, niin että se pitkät ajat oli peräti rappiolla, ja 1732 vuoden rovasti-käräjäin pöytäkirjassa mainitaan viimein, että pappi perheineen siinä asues-sansa oli alituudessa hengenvaarassa. Jo v. 1723 olivat kaupunkilaiset köyhyydessään pyytäneet valtiolta apua sen korjaamiseen, mutta mitään semmoista ei saatu. Kääntyi sitten maaherra samassa tarkoituksessa kuninkaan puoleen, ja nyt lienee vähän apua tullut, koska v. 1733 mainitaan, että kaupunkilaiset alkoivat rakentaa uutta pappilaa »maaherran ja linnanpäällikön osoittamalle paikalle». Kuninkaan apuvarat eivät kuitenkaan lähimäärinkään tarpeeksi asti riittäneet, vaan mainitaanpa nimenomaan että porvaristo lopultakin jatkoi pappilan rakentamista »omilla varoillaan». Se oli kunnossa jo ennenkun uutta kirkkoa ruvettiin rakentamaan.

Mutta pappilastakin vielä pari sanaa tuonnempana.

V.

Ensimmäisen koulunsa sai Hämeenlinnan kaupunki, kuten olemme maininneet, jo v. 1639 valistusta harrastavan perustajansa toimesta. Se oli pieni lastenkoulu, jossa opetettiin katkismusta, ruotsinkieltä, luvunlaskua ja kirjoitusta. Opetuskielenä käytettiin todennäköisesti suomea, ainakin alkaville oppilaille. Lieneekö varttuneempia varten, kuten muissa samankaltaisissa kouluissa, käytetty latinaa vaiko ruotsia, ei varmaan tiedetä.

Ensimmäiseksi rehtoriksi ja opettajaksi Pietari Brahe määräsi Johannes Manni nimisen pappismiehen, jonka samalla tulisi olla linnansaarnaajana, ja tämä sai valita itselleen myöskin apuopettajan, joten luultavaa on että jo tässäkin koulussa, — paedagogium'issa, kuten tällaisia alkeiskouluja tavallisesti nimitettiin — oli kaksi luokkaa. Samoin kuin Manni olivat koulun neljä seuraavaakin rehtoria samalla linnansaarnaajia ja kaupungin kirkkoherroja. V. 1688 eroitettiin rasittava rehtorin- ja opettajan-virka kirkkoherran toimista, joka kuitenkin näkyy yhä edelleenkin pysyneen koulun inspehtorina.

Kouluhuoneusto, jonka arvattavasti valtio oli rakentanut, vaan kaupunki piti kunnossa, sijaitsi lähellä linnaa.

Mutta sivistyksen tarve paikkakunnalla kasvoi, ja v. 1690 muutettiin niinmuodoin tämä lastenkoulu neliluokkaiseksi triviaalikouluksi. Siinä olisi annettujen määräysten mukaan pitänyt olla viisi opettajaa: rehtori, konrehtori, vanhempi ja nuorempi kolleega sekä »apologisti» eli alimman koulun opettaja. Latinankieli ja uskonto olivat opetuksen pääaineina, niinkuin ajan henki vaati.

Missä määrässä tämä tällä tavoin virallisesti lavennettu koulu oikeastaan pääsi vaikuttamaan, on kuitenkin vallan epätietoista. Sillä lavennuksen jälkeen tuli samalla vuosikymmenellä maahamme tunnettu kauhea nälänhätä, ja pian pestautui myös melkoinen määrä koulun-oppilaita sotaväkeen. V. 1710 on Hämeenlinnan koulussa ainoastaan kolme luokkaa ja yhtä

monta opettajaa sekä — 23 oppilasta. Ja kolme vuotta myöhemmin, kun venäläiset karkasivat kaupunkiin, näkyy koulu kokonaan lakanneen toimestansa ja siten olleen olemattomana Ison Vihan loppuun asti. Eräs sen entisistä rehtoreistakin, joka tästä virasta oli tullut Hämeenkyrön kirkkoherraksi v. 1695, sai persoonallisesti kokea sodan kovuutta: vietiin näet sotavankina Venäjälle 1714, päästen kuitenkin rauhan tultua kirkkoherran-virkaansa jälleen.

Mitään jälkiä koulun uudesta vaikutuksesta ei tule näkyviin ennenkun v. 1723. Ainakin pari vuotta myöhemmin on siinä taasen kolme luokkaa ja kolme opettajaa; ja sellaisena pysyikin koulu luokkaluvun puolesta aina kevätlukukauden alkuun v. 1817.

Ison Vihan loputtua oli koulurakennus niin kurjassa tilassa, että sitä tuskin voitiin käyttää. V. 1733 se hajoitettiinkin maan tasalle ja uusi rakennettiin toiselle paikalle, nim. lähelle kirkkoa. Se tuli maksamaan 218 talaria 25 äyriä. Sekään ei ollut suuri: yksi avarampi sali vain, pienempi kamari ja porsua. Jo v. 1754 tarvittiinkin sentähden ja hankittiin uusi avarampi koulurakennus. Siinä oli kaksi koulusalua ja etehinen, ja sitä käytettiin vuoteen 1783 asti, jolloin uusi, entistä paljon uhkeampi koulukartano rakennettiin uuteen kaupunkiin.

Hämeenlinnan triviaalikoulu oli tosin ainakin opettajaluvun puolesta pienempi Porin, Vaasan ja Oulun kouluja. Mutta jo viime vuosisadan keskivaiheilla oli siinä kuudettakymmentä oppilasta ja 1777 koko 80. Enemmänkin olisi ollut — sanoo kirjelmässään kuninkaalle maaherra A. de Bruce — joll'ei kaupungissa olisi vallinnut alituinen asuntojen puute.

Tässä kirjelmässään puuhaa maaherra de B. muuten lisää opettajavoimia koululle, pyytäen että Lohjan pitäjässä sijaitsevan pedagogiumin opettaja siirrettäisiin Hämeenlinnaan, koska hänellä Lohjalla oli kovin vähän oppilaita. Ja niinpä mainitaankin Lohjan pikkukoulun opettajan tulleen konrehtoriksi Hämeenlinnan triviaalikouluun.

Pienet oli palkat sen ajan koulunopettajilla. Niinpä Hämeenlinnan triviaalikoulun rehtorilla oli palkkaa 50 hopeatalaria, kolleegalla 40 talaria ja apologistilla 33 talaria. Vuodesta 1762 alkaen saivat opettajat kuitenkin palkkansa viljassa, ja se näkyy käyneen heille edullisemmaksi. Rehtori tuli siten saamaan 22 tynnyriä $7\frac{1}{2}$ kappaa, kolleega 17 tynnyriä $24\frac{8}{9}$ kappaa ja apologisti 14 tynnyriä 26 kappaa ruista. V. 1774 määräsi Kustaa kuningas että kaikkien virkamiesten palkat olisivat maksettavat rahassa, mutta maaherra de Bruцен erityisestä pyynnöstä saivat Hämeenlinnan koulunopettajat edelleenkin nauttia palkkansa viljassa. He näkyvät asuneen vuokrahuoneissa.

VI.

Jo ennen Ison Vihan aikoja oli kaupungissa tullihuone. Mutta sodan kestäessä, kun kauppa oli peräti lamassa ja olot muutenkin mullin mallin, ei myöskään tulleva säännöllisesti kannettu, ja tullihuonetta tarvittiin tuskin nimeksikään. Senpä tähden se pahasti rappeutuikin, ja rauhallisten olojen palattua ja kaupan jälleen hieman elvyttyä sai hallitus tämän johdosta monta kertaa muistuttaa maistraatia että kaupungin tuli pitää tullihuone kunnossa. Sitä korjattiinkin maistraatin omasta toimesta yhtä monta kertaa, koska porvarit näkyvät olleen varsin vastahakoiset tämän velvollisuuden täyttämiseen.

Pienenä riidan-kapulana pysyi myös pitkät ajat kaupunkia ympäröivä tulliaita. Se oli paikka paikoin aivan rikki ja tulliportit huonossa kunnossa, niin ett'ei innokas tullinhoitaja voinut tunnollisesti virkaansa hoitaa, kuten hän itse valittaa. Mutta porvarit eivät korjauksilla hätää pitäneet, sillä jokainen tappio tullin kassassa oli tietysti voittoa heidän omassaan. V. 1734 tuli maaherran kautta käsky, että maistraatin heti tuli 200 talarin sakon uhalla saattaa tulliaita kuntoon. Mutta

siitä ei näy mitään tulleen, sillä jo seuraavana vuonna valittua tullinhoitaja, nimeltä Wallman, m. m. että kaupunkilaiset ja muutkin kursailematta käyttävät muuanta linnan alla olevassa itäisessä aidassa löytyvää suurta aukkoa, ajaen siitä sekä sisään että ulos; ja kun siinä ei löydy mitään virallista tulliporttia, niin on hänen, tullinhoitajan, mahdotonta periä tullia siinä. Nytpä ryhtyi tosin maistraati siihen toimeen, että suomeksi ja ruotsiksi kuulututti asianomaiset ankarat tulliasetukset kirkossa, mutta kuuroille korville, sillä porvaristo ei pannut kahta kortta ristiin korjatakseen tuota hauskaa reikää tulli-aidassa. Tullinhoitaja silloin valitti maaherralle, joka (v. 1736) käski että aita olisi tarkastettava ja kertomus sen tilasta hänelle tuota pikaa lähetettävä. Tokko tästäkään käskystä sitten mitään tehokasta tulosta seurasi, emme varmuudella tiedä, sillä lähteissämme on aukko niinkuin tulli-aidassakin. —

Samankaltaista jupakkaa kuin tullihuoneesta ja -aidasta kesti jonkun aikaa myöskin myllyverosta sekä vaa'asta painoineen. V. 1731 valitti näet tullinhoitaja ett'ei Hämeenlinnan porvareilla ollut mitään erityistä myllyrakennusta, vaan että he kotonaan pitivät koti- ja käsimyllynsä, joilla kaikki jauhetavat jauhettiin. Ja kun näin ollen oli mahdotonta tietää paljonko viljaa kukin jauhatti, niin ei myöskään voitu tarkasti koota myllyveroa. Tullinhoitajan valitusten johdosta määräsi-kin sitten maaherra, että, kuten 1696 vuoden asetus sääti, kaupunkilaisten tuli kovan rangaistuksen uhalla hankkia myllyrakennus ja viedä sinne myllynsä. Tämä käsky ja uhkaus tepsikin vihdoinkin, porvaristo rakensi jonkinmoisen avaramman vajan, johon myllyt vietiin, ja tullinhoitaja sai veronsa.

Markkina-aikoina tuotiin usein kaupunkiin niin paljon tavaraa, ett'ei sitä voitu punnita tullihuoneessa. Senpä tähden tarvittiin vaakahuone, selitti tullinhoitaja, mutta koska erityinen rakennus sitä varten kävisi kalliiksi, suostui hän puolestaan siihen, että tähän tarkoitukseen käytettäisiin myllyrakennusta,

jossa oli tilaa kylliksi. Porvaristo lupasikin sen markkina-ajoina muodostaa vaakahuoneeksi, mutta vaakaa ja painoja, joita kaupungissa ei löytynyt, he eivät tahtoneet ostaa. Tullinhoitaja lykkäsi asian maaherran päätettäväksi, ja käsky tulikin ennen pitkää että painot piti joka kaupungissa löytymän, kuten kuninkaallinen asetus vuodelta 1672 määräsi. Porvariston tuli siis sellaiset viipymättä kaupunkiinsa hankkia; vaakahuoneena saataisiin myllyrakennusta käyttää.

Kaupunkilaisten rasittavimpia velvollisuuksia oli kaupungin osalle kuuluvain maanteiden ylläpito. Ja vuodesta 1696 oli heidän hoidettavanaan myöskin kaupungin pitkä silta.

Teiden risteuksenä oli Ojoisten kylä vähän eteläänpäin samannimisestä latokartanosta. Siihen yhtyi etelästä päin tuleva Helsingin tie ja pohjoisesta päin tuleva n. s. vanha maantie, johon hiukkasen pohjoispuolella kylää yhtyi Turun tie. Tästä risteyksestä meni kaupunkiin vievä tie itäänpäin pienellä kaarella etelään ja päättyi kaupungin pohjoiseen tulliporttiin. Tästä tiestä taas erosi, melkein keskikohdalta Ojoisten ja kaupungin välillä, eräs pohjoiseen päin menevä maantie, joka kulki melkein samaa väylää kuin nykyinen Tampereen tie.

Vanha maantie kävi jokseenkin nykyisen rautatiesillan kohdalta joen yli, jossa siten oli kaupungin vanhin silta. Tätä maantietä kuljettiin Helsinkiin kunnes uusi silta ja uusi maantiekkin, joka Sairion mäen alta erosi mainitusta »vanhasta maantiestä», valmistui.

Sillan hoitoa ja ylläpitämistä varten maksoivat kaikki läänin talolliset kapen viljaa. Alussa kantoi nämä »siltakapat» hallitus itse ja piti samalla myöskin kunnossa siltaa, mutta mainittuna vuonna, 1696, annettiin ne kaupungille velvollisuudella että se siltaa hoitaisi. Täten kaupunkilaisille karttuneita varoja lienee kuitenkin käytetty myöskin muiden yleisten rakennusten ylläpitoon.

Kun venäläiset Ison Vihan puhjettua täällä valloittivat Hämeenlinnan, hävittivät he suurimmaksi osaksi myöskin sillan

eivätkä sallineet sen kuntoon asettamista, joten se hajoamistaan hajosi. Levottomien aikojen takia ei myöskään koottu siltakappoja. Rauhan tultua kokivat tosin kaupunkilaiset saada siltaa jommoiseenkin kuntoon ja paikkasivat sitä tuon tuostakin, mutta huolimatta heidän korjauksistaan se yhä vain huononi. V. 1738 kaupunkilaiset vihdoinkin pyysivät päästä sekä siltakapoista että sillan hoidosta, ilmoittaen että se nyt oli kokonaan hajalla. Valtio ottikin jälleen siltakapat hoitoonsa, mutta määräsi samalla, v. 1739, että uusi silta oli rakennettava. Ja jo seuraavana vuonna se kruunun varoilla rakennettiin. Se ei tullut entiselle paikalle, vaan vähän etelämmäksi, kulmien veden poikki n. s. Linnanniemestä Hätilän kartanoon kuulualle Kallioniemelle.

Tähän aikaan rakennettiin myöskin uusi maantiepätkä kaupunkia kaartelevan rantaman poikki uudelle sillalle, ja sitä myöten sitten Helsingistä tulijat ajoivat kaupunkiin ja päin vastoin. Sen rakentamiseksi tuli kunkin porvarin tehdä 2 päivätyötä hevosella tai 3 jalkaisin, vaan porvarit eivät ryhtyneetkään työhön ennenkun heitä ankaran sakon uhalla pakoitettiin. Siihen ottivat kuitenkin osaa myöskin lähiseudun talonpojat ja puustellien haltiat. Syksypuoleen v. 1741 tie luultavasti valmistui, mutta huomattiin pian kelvottomaksi. Tämänpä tähden jo lokakuussa mainittuna vuonna maaherra antoi käskyn, että porvari piti auttaa talonpoikia »sen tien korjaamisessa ja kohoittamisessa, joka on rakennettu linnan alapuolitse kaupunkiin, jotta matkustajat voivat keväällä ja syksylläkin veden ollessa korkealla sitä myöten kulkea, koska laissa kerran on määrätty, että kaupunkilaisten tulee pitää kunnossa kaupungin alueella olevat maantiet».

Uutta siltaa pidettiin yhä kunnossa valtion varoilla. Mutta kaikesta päättäen huonosti. V. 1757 määrättiin uudelleen koko Hämeen—Uudenmaan lääni maksamaan tätä varten siltakappoja ja vuodesta 1764 myöskin kaupungin asukkaat. Maistraattinsa kautta vaati kaupunki, alistuen määräykseen, että jyvä-

varasto siirrettäisiin läheisen piirin kruununnimismiehen hallusta kaupungin viranomaisen huostaan. Mutta tähän pyyntöön ei suostuttu.¹⁾ Silta oli näihin aikoihin jo joutunut pahasti rapiolle, ja siltakapoista huolimatta ei sen korjauksista näkynyt kenkään tahtovan huolta pitää. 1765 vuoden valtiopäivillä anoi jo kaupungin edusmies, että Hämeenlinnalaisten sallittaisiin rakentaa kaupungille oma silta »sille paikalle, jossa se ennenkin maailmassa oli ollut, koska matkustavaisten olisi sitä myöten mukavampi kaupunkiin tulla²⁾ ja koska »vanha» silta jo on niin huonossa kunnossa, ett'ei sen yli kukaan ilman hengen-vaaratta voi kulkea». Tähän anomukseen ei kuitenkaan suostuttu, ja kohta sen jälkeen näkyikin silta tulleen perinpohjaisesti korjatuksi. Sitä käytettiin, sanovat lähtemme, vielä senkin jälkeen, kun kaupunki oli muutettu nykyiselle paikallensa.

VII.

Kaupunkilaisten elinkeinoista olisi tietysti kauppa asetettava ensi sijaan. Mutta sen laita oli niin ja näin, jos pidämme silmällä nykyajan tavara-kauppaa. Kun edellä mainitsimme että Ison Vihan aikoina kaupungissa oli 22 kauppapuotia, niin on tämä seikka ymmärrettävä omituisella tavallaan. Mitä näet näissä puodeissa enimmäkseen myötiin? Sen saamme kohta nähdä.

Suurimpana syynä tavallisen kauppaliikkeen kehnouteen oli epäilemättä siinä, että tuontitavarat olivat tuotavat aina

¹⁾ Nykyään hoitaa Hämeenlinnan siltakassaa, johon vielä nytkin koko läänin asukkaat maksavat osansa, lääninhallitus.

²⁾ Pari kolme vuotta sitä ennen oli näet uudeksi kaupungin paikaksi määrätty alue, joka sijaitsi vanhan sillan läntisessä päässä, n. s. Pyövelinmäen pohjoisella rinteellä. Katso edempänä jatkuvaa esitystä kaupungin muuttopuuhista.

Turusta asti, 16½ penikulman päästä, joten ne tulivat jokseenkin kalliiksi. Ja niinpä mainitaan aikakirjoissa että vielä kymmenentenä vuonna Pikku Vihan jälkeen kaupungissa oli ainoastaan yksi ainoa kauppias. Porvarit elivät enimmäkseen toisella elinkeinolla.

Mitä kaikkea porvari-oikeus entiseen aikaan sisälsi, se kävisi liian pitkäksi tässä esitellä. Olkoon kylliksi, kun sanomme, että siihen yhdistyi, paitsi valtaa käyttää omanaan visin alueen kaupungin maata, koko joukko etu-oikeuksia, joita ei ollut esim. maalaisilla eikä kaikilla kaupungin käsityöläisiläkään, jotka viime mainitut puolestaan taas muodostivat joukon eri oikeuksilla varustettuja ammattikuntia. Porvarit oikeastaan hallitsivat kaupunkia ja koko sen aluetta, ostivat maalaisten raaka-aineet ja myivät niitä jalostettuna miten mikin taisi, — valmistivat siten useita kotitekoisia tarvetavaroita ja nautintoaineita ja myivät niitä mielin määrin — ja pitivät oikeuksistaan lujasti kiinni. Porvariksi kaupungissa pääsemiseen vaadittiin monet temput, eikä se ennen aikaan suinkaan helppoa ollut, vanhoilla porvareilla kun oikeus oli asia ratkaista ja maksut määrätä. Kun esim. Hämeenlinnaan otettiin uusia porvareita, täytyi pyrkijäin hankkia neljän porvarin takuu että suorittaisivat kaikki ulostekonsa ja muuten käyttäytyisivät niinkuin porvareille sopii. Niinikään täytyi pyrkijän maksaa omasta puolestaan 15 talaria ja sama verta vaimon puolesta, jos tämmöistä oli. Kauppa-oikeudet olivat erikseen porvari-oikeudesta, käsittivät vallan ostaa ja myydä myöskin ulkomaan tavaroita, ja näistä oikeuksista maksettiin eri verot, niinkuin ulkomaan tavaroista myöskin korkeat tullit. Kauppa-oikeuksia ei laisinkaan ollut kaikilla porvareilla, mutta näyttää siltä kuin pienessä Hämeenlinnassa ei aina olisi pidetty niin tarkkaa rajaa varsinaisten kauppa- ja porvari-oikeuksien välillä. Tavalliset porvaritkin toivat Turun-matkoiltaan tuon tuostakin kotiin myytäväksi yhtä ja toista ulkomaan tavaraa, välittämättä oikeuksiensa rajoista.

Mutta hyvin »flau» oli yhtäkaikki kaikkina aikoina pienen kaupunkimme kauppaliike. Ainoa aika, jolloin siinä enemmän vilkkautta nähtiin, oli markkinapäivät, jolloin tuonti kaupunkiin oli vapaa. Hämeenlinnassa pidettiin markkinoita kaksi kertaa vuodessa, talvimarkkinat tammikuun 7 ja 8 päivänä, syysmarkkinat elokuun 29 ja 30 päivänä. Näistä olivat talvimarkkinat vilkkaimmat, talviseen aikaan kun tiet oli paremmat ja lyhyemmätkin. 1752 vuoden talvimarkkinoilla esim. oli saapuvilla 52 kauppiasta, mutta syysmarkkinoilla ainoastaan 40. Enimmäkseen ulkolaiset tulivat Turusta, Helsingistä, Porvoosta ja Viipurista.

Eivät kuitenkaan markkinatkaan olleet omiansa kehittämään pienen Hämeenlinnan kauppaliikettä. (V. 1741 oli kaupungissa yksi varsinainen kauppias, v. 1751 kolme, v. 1771 neljä.) Merikaupungeista saapuneet kauppiaat, jotka saivat tavaransa suorastaan ulkomailta, myivät niitä kilpailun vuoksi huokeammasta kuin kaupungin vähälukuiset kauppiaat ja piehempää kauppaa harjoittelevat porvarit. Ja siitä tietysti oli seurauksena että maakansa niin paljon kuin suinkin säästi ostoksensa markkinoilla tehtäviksi.

Maalaiset ylimalkain näkyvät kammoksuneen koko kaupunkia. Sen kauppiaat pitivät tavaroitaan kalliissa linnassa, ja sitä paitsi kiskottiin heiltä, maalaisilta, kaupungin portilla tuo harmittava pikkutulli, joka muodostaa niin omituista pykälän entis-ajan elinkeino-säädöksissä. He sentähden eivät juuri tuoneetkaan tavaroitaan kaupunkiin muulloin kuin markkina-aikoina.

Sen sijaan matkustelivat porvarit itse ahkerasti maaseuduilla ostelemassa näiden tuotteita talonpojilta. Myivät niitä sitten kaupunkilaisilleen vaihtelevalla voitolla.

Jos tavallinen kauppaliike oli varsin vähäpätöinen, niin oli hämeenlinnalaisten maanviljelyskin samaa laatua, tämä elinkeino, joka muuten menneen ajan kaupunkilaisillekin oli mitä suurimmasta merkityksestä, koska porvari-oikeutta melkein aina

seurasi melkoisen maapalstan hallinto ja perinnöllinen nautinto. Hämeenlinnan kaupungilla, jonka alue oli kaikin puolin ahdas, oli niin vähän tiluksiakin, että ainoastaan 2 à 3 kapanalaa maata tuli kunkin porvarin osalle. Näillä näkyy olleen yleisin tupakan ja pellavan viljelys, mutta muuta tuskin nimeksikään.

Mainitut kaksi kasvilajia saivat kuitenkin, hallituksenkin kehoittavaan suosioon vähitellen jouduttuaan, 1750 ja -60-luvuilla aikaan jonkinmoisen tehdasliikkeenkin. V. 1755 perustettiin näet yksi tupakkatehdas (tobaksspinneri) ja 7 vuotta myöhemmin liinatehdas (linnefabrique) 20 kangaspuulla. Mainitsemista ansainnee sen ohessa että vuonna 1762 kaupunkiin järjestettiin myöskin n. s. halli-oikeus, jonka tehtävänä oli antaa kauppakolleegeiolle tietoja paikkakunnan tehtaista, valmistusmäärästä y. m.

Mitään suurempaa merkitystä ei tupakan- ja pellavanviljelyksellä eikä siitä johtuneella pienellä tehdasliikkeellä kuitenkaan ollut, vaan ovat nämä päin vastoin pidettävät vähäpätöisempinä sivu-elinkeinoina. Turhaa vaivaa oli myöskin hallituksen osoittama into puutarhan-hoidon edistämiseksi kaupungissa. V. 1760 julkaisi tunnettu professori Pietari Adrian Gadd neuvoja niityn ja metsän hoidossa sekä puiden istutuksessa, ja näitä neuvoja käski sitten maaherra kaupungin asukasten ottaa huomionsa, mutta maistraati vastasi, etteivät kaupunkilaiset voineet ruveta istuttamaan puita niinkauvan kuin kaupungin muutto-asia oli ratkaisematta; metsiä muka taas ei tarvinnut hoitaa, koska kaupunkilaisilla sellaisia ei ollut.

Mutta mikä sitten oli arvoisan kaupunkimme porvarien pääelinkeinona? Täytyihän heidän jollakin elää, kun ei tavallisesta kaupasta, ei viljelyksistä eikä teollisuudesta ollut sanottavaa apua. He turvautuivat viinan-polttoon ja oluenpanoon. Kaupungin perustamisesta saakka oli kapakoitseminen ollut sen pääelinkeinona. Kuningas Kaarlo XI:s velvoitti sitten muutamassa asetuksessa, marraskuun 11 p:ltä 1680, Hä-

meen--Uudenmaan läänin maaherraa kaikin tavoin edistämään myöskin »Tavasteborgin» kaupungissa harjoitettuja elinkeinoja, joiden joukossa etevimpänä mainittiin juuri kapakoitseminen (krögerinäring). Kuinka yleinen tämä oli, huomataan jo siitäkin, että vielä v. 1742 kaupungin 43 porvarista 26 ilmoitti valmistavansa paloviinaa ja olutta kaupaksi, ja kuitenkin oli tämä elinkeino jo kymmenkunta vuotta sitä ennen tullut johonkin määrin rajoitetuksi, kuten kohta saamme nähdä.

Viinaansa ja oluttansa myivät porvarit osittain maalaisille, mutta enimmäkseen kuitenkin kaupunkiin ja linnkaan sijoitettulle sotaväelle. Ja tämä kauppa meni toisinaan niin pitkälle, että linnan-päällikön täytyi tulla väliin. Niinpä esim. tämä vuonna 1735 valittaa maistraatille että kaupunkilaiset myyvät sotaväelle viinaa ja olutta ottaen poika-paroilta maksuksi heidän univormunsa ja varustuksensa, vieläpä antavat heille velaksikin kunnes kruunu toimittaa miehilleen uudet vaatteet; maistraatin tulisi sentähden kieltää porvareita ottamasta sotamiehiltä maksuksi vaatteita tai muuta kruunun tavaraa. Ryhtyikö maistraati tai porvaristo tämän kuvaavan määräyksen johdosta mihinkään kankkeeseen, ei tiedetä.

Se vain tiedetään että ammoisista ajoista useimmilla porvareilla oli oma viinapannu, jolla elämän vettä melkein mielin määrin keitettiin ja nähtävästi myöskin koetettiin kierrellä voimassa-olevia verosäädöksiä. V. 1730 kysyy sentähden hallitus, suostuisivatko porvarit rakentamaan kaupunkiin polttimoa. Mutta he vastasivat kieltävästi, ja siispä määrää hallitus seuraavana vuonna, että koska porvaristo ei ole suostunut polttimoa rakentamaan, täytyi jokaisen, jolla viinapannu on, kuninkaallisen asetuksen mukaan maksaa aksiisia 2 hopeatalaria joka pannusta. Sitä paitsi saisi maistraati viinan menekin mukaan määrätä, kuinka monta kapakoitsijaa eli krouvaria kaupungissa saisi olla, sekä sitten veroittaa näitä viinan myymisestä.¹⁾

¹⁾ Vuodelta 1726 on säilynyt omituinen ja hauska asiakirja, joka osoittaa että viranomaiset puolestansa toisinaan yrittivät kiskoa porva-

Vuodesta 1741 alkaen mainitaan kaupungin taksoituskirjoissa »kapakoitsijat» ja »kotitarpeen-polttajat» tarkasti erikseen. Edellisiä oli esim. v. 1748 ainoastaan 6, mutta jälkimäisiä 28. V. 1754 oli kapakoitsijoita 7, kotitarpeen-polttajia 33.

V. 1756 rajoitettiin viinan-polttaminen vielä enemmän. Kotitarpeen-poltto näet kokonaan kiellettiin, ja ainoastaan kapakoitsijat, joita Hämeenlinnassa tulisi olla 4, saivat vastedes viinaa polttaa. Mutta kielto näkyy vaikuttaneen salapolttota ja salakapakoitsemista, sillä jo v. 1762 ehdoittelee maaherra kaupungin porvaristolle, että se määrättyä veroa vastaan ottaisi polttaakseen ja myydäkseen vissin määrän viinaa. Tämän ehdoituksen porvarit kuitenkin, viisaasti kyllä, hylkäsivät, sanoen vain haluavansa että viinan kauppa edelleenkin olisi määrättyjen kapakoitsijain hallussa.

Kun sitten Kustaa kuningas teki viinanpolton valtion monopooliksi, rakennettiin Hämeenlinnaankin erityinen polttimo, joka tuli sijaitsemaan kaupungin koillisella kulmalla järven rannalla. —

Käsiteollisuus, joka tunnetun ammattikuntalaitoksen kautta oli kaupungeissa suojattuna kilpailulta maaseudun puolelta, kehittyi aikojen kuluessa ja väkiluvun kasvaessa Hämeenlinnassakin mikäli sodat ja muut ehkäisevät suhteet myönsi. Niinpä v. 1729 mainitaan kaupungissa olleen: 1 räätäli, 1 suutari, 1 muurari, 1 seppä, 1 nikkari ja 1 kankuri; v. 1736: 3 kankuria, 2 suutaria, 2 räätäliä ja 1 seppä; vuonna 1737: sama määrä sekä lisäksi vielä yksi muurari. Vuonna 1741 oli käsityöläisiä yhteensä 18, v. 1751 22 ja kymmentä vuotta myöhemmin 45.

Muuten antaa kaupungin kaupasta ja teollisuudesta sekä muista elinkeinoista Pikku Vihan jälkeisinä aikoina varsin hyvän yleiskäsityksen eräs maistraatin vuonna 1751 maaher-

reilta liikoja. Siinä näet valittavat porvarit maaherralle, että „kemneri“ paitsi tullia ja aksiiusia vaatii itselleen jokaisesta tynnyrillisestä olutta maistiaisiksi yhden kannun (profkanna). Maaherra kieltää kemneriltä tämän, koska hänellä ei laisinkaan ollut oikeutta semmoiseen vaatimukseen.

ralle lähettämä kertomus. Siinä sanotaan näet muun muassa: «Mitä kauppaan tulee, on se viime aikoina ollut jotensakin huonolla kannalla, kun sopivista huoneistakin on ollut puute, ja vielä enemmän sentähden, että tavaroita on vaikea pitkien matkojen päästä kuljettaa. Tähän aikaan on kaupunki kuitenkin paljon vaurastunut. Porvarit ovat taas valtion antamalla avulla päässeet niin pitkälle, että voivat itsellensä kauvempaakin tavaroita hankkia. Mitään suurempia käsityö- ja tehdaslaitoksia ei kaupungissa löydy; tähän aikaan on kuitenkin aikomus kaupunkiin perustaa liinatehdas (linnefabrique). Tupakan, juuri- ja puuhedelmien sekä humalan, pellavan ja hampun viljelemistä ei porvaristo voi paljonkaan harjoittaa sentähden, että kaupungilla on niin perin vähän tilaa; kalastus on niin vähäpätöinen, että siitä tuskin kannatta mainita».

VIII.

Tuskin hiukkasen toinnuttuaan Ison Vihan iskemistä haavoista, sai Hämeenlinna monien muiden vastoinkäymisten ohessa, niinkuin 1739 vuoden suuren palon, ennenkun vuosisata oli ehtinyt puoliväliin, jälleen kestää vieraan vallan iestä. Vaikk'ei »Pikku Vihan» aika lähimainkaan ollut niin kauhea kuin edellisen sodan, sai kaupunki kuitenkin silläkin ajalla sangen paljon kärsiä. Jo ennenkun ruotsalais-suomalainen sotajoukko Helsingissä oli antautunut, joutui Hämeenlinna venäläisten valtaan. V. 1742 jätti näet Hämeenlinnan linnoituksen silloinen komentaja eversti luutnantti von Bütner yhdessä katteini Ernandlerin kanssa linnan ja kaupungin venäläiselle sotapäällikölle kreivi Lascylle, he kun katsoivat aivan turhaksi vaivaksi ruveta niitä puolustamaan ylivoimaa vastaan.¹⁾

¹⁾ »Hattujen« hallitus Ruotsissa rupesi sittemmin syyttämään näitä miehiä kavalluksesta, ja Helsingissä asetettu sota-oikeus parin vuoden aikana asiaa tutki.

Tämä toinen vihollisvalta kesti syyskuun 15 p:ään 1743, jolloin Kievin rakuunarykmentin eversti Gabriel Roisanoff jätti Hämeenlinnan linnoituksen Porin rykmentin majurille J. A. Gripenbergille. Tässä tilaisuudessa oli läsnä myöskin kaupungin maistraati ja arvattavasti porvaristokin, todistamassa mitä kaikkea kaupunki oli sodan aikana kestää saanut.¹⁾ Maistraatin antaman kertomuksen mukaan oli näet kaupunki koko sodan aikana ollut edestakaisin kulkevien sotajoukkojen jaloissa, alituisen temmellyksen, hyörinän ja pyörinän, melun ja metelin vallassa. Sekä omat että erittäinkin venäläiset sotajoukot ottivat, sota-oikeuttansa käyttäen, kaupungin asukkailta mitä ikinä tarvitsivat, harjoittivatpa mitä törkeimpiä väkivallan töitäkin. Vaikk'ei pakeneminen maastamme Ruotsin puolelle Pikku Vihan aikana ollut ollenkaan yleinen, näyttää kuitenkin, asiakirjoista päättäen, moni Hämeenlinnan kaupungin asukas jättäneen kotinsa, kontunsa ja paenneen pois vihollisen jaloista. Kotiväen poissa-ollessa mellastelivat venäläiset mielin määrin heidän asunnoissaan, jotka täten joutuivat peräti rappiolle. Paikoilleen jääneet taasen saivat maksaa sotaveroa, saivat antaa hevosensa kuormastojen kuljettamiseen ja huoneitaan sotaväen asunnoiksi. Maistraatin arvion mukaan nousi asukasten kärsimät vahingot noin 6,000 hopeatalariin.²⁾

Yleisistä rakennuksista, jotka näkyvät saaneen vahinkoa kärsiä, on mainittava kaupungin uusi kirkko, ja parin vuoden perästä sodan loputtua oli tämän vuoksi täytymys ryhtyä uusiin korjauksiin siinä. Sen ohessa ryöstivät venäläiset sen hopeiset alttari-astiat, niin että rauhan tultua täytyi hankkia uudet yksityisistä lahjoituksista kertyneillä varoilla. —

¹⁾ Linnankin rakennukset olivat pahasti rappiolle joutuneet ja sen ruutikellari Pyövelinmäellä aivan rauniona. Korjattiin perinpohjaisesti vasta v. 1780.

²⁾ Kun kaupunki pari vuotta ennen sotaa melkein kokonaan paloi, arvioitiin vahinko vähän päälle 9,300 hopeatalaria, joten siis Pikku Vihan saattama vahinko olisi lähes $\frac{2}{3}$ ankaran palovahingon suuruudesta. Tämän mukaan oli siis sodan hävitys hyvinkin kova.

Sittenkun v. 1756 pitkällisten puuhain perästä oli saatu uusi kellotapuli rakennetuksi, huomattiin että kirkko taaskin tarvitsi korjausta. Kaupunkilaiset olivatkin siihen aikaan jo joltisestikin toipuneet kovista vastoinkäymisistään, niin että harrastus edistymiseen oli mahdollisempi. Päätettiin siis korjata etupäässä kirkon katto ja rakentaa siihen kaksi uutta lehteriä. Mutta vasta v. 1768 saatiin näistä valmiiksi toinen ja v. 1775 toinen.

Kun kaupunki, kuten kohta tulemme kertomaan, vihdoin kuninkaan määräyksen kautta v:ta 1777 oli päätetty muutettavaksi pois vanhalta paikaltaan, heräsi kysymys kirkonkin rakentamisesta uudelle kaupungin paikalle. Tätä pitivät kuitenkin useimmat seurakuntalaiset tarpeettomana, koska muka vanha kirkko vielä oli hyvässä kunnossa ja sitä edelleenkin voitaisiin käyttää. Sille kannalle jäikin tämä asia, niin että muutonkin jälkeen vanhaa kaupungin kirkkoa käytettiin vielä kymmenkunnan vuotta eli siksi kunnes Hämeenlinnan nykyinen, omituiseen malliin rakennettu kirkko valmistui.

Hautausmaata ei silloin kuitenkaan, kuninkaan nimenomaisen kiellon johdosta, enää sijoitettu uuden kaupungin kirkon ympärille, vaan jonkun matkan päässä kaupungista olevan matalan mäen lappeeseen.

V. 1750 oli se uusi pappila, jonka, kuten ennen olemme kertoneet, oli saatu rakennetuksi 1733--35 vuosien välillä, jokseenkin ränstyneenä, niin että sitä nyt korjattiin; mutta kymmenen vuoden kuluttua oli se taas niin huonossa kunnossa, että v. 1764 oli täytymys rakentaa kokonaan uusi. Sen rakentaminen sekä kirkon samaan aikaan tapahtunut korjaaminen näkyy käyneen porvareille kovaksi rasitukseksi. 1765 vuoden valtiopäivillä he näet anovat että valtio antaisi apua näihin tarkoituksiin, koska muka sotaväkikin käyttää kaupungin kirkkoa. Tokko pyyntöön suostuttiin, ei lähteistämme ilmene.

Yhteen jaksoon tämän kanssa mainittakoon tässä että kaupungissa löytyi sekä suomalainen että ruotsalainen seura-

kunta, joista ruotsalainen näkyy väkiluvun puolesta olleen hyvin mitätön, koska koko kaupungissa v. 1775 oli ainoastaan vähän toistakymmentä henkeä, jotka eivät »osanneet suomea». Kuitenkin pidettiin joka pyhä ruotsalainenkin jumalanpalvelus, talvisaikana tavallisesti kouluhuoneustossa. —

Mutta palataksemme jälleen Pikku Vihan aikoihin, tulee meidän vielä mainita että hallituskin näkyy käsittäneen kaupungin hädänalaisen tilan vuosina lähinnä jälkeen sodan. Paitse 3 yleistä vapaavuotta myönnettiin Hämeenlinnan asukkaille sitä paitse vielä 6 ylimääräistä, joiden aikana verovapaus kuitenkin lienee ollut enemmän rajoitettu kuin 3 yleisenä vapaavuonna. Tätä vapautta nauttivat muuten ainoastaan porvarit koko sen laajuudessa, jota vastoin esim. kaupungin virkamiehet ja maistraatin jäsenet saivat ainoastaan puolinaisen vapauden.

Ylen köyhiä muuten olivat kaupungin porvarit siihenkin aikaan. Sitä todistaa muun muassa se seikka, että he eivät kyenneet palkkaamaan edusmiestä 1742 vuoden valtiopäiville, vaan täytyi hallituksen suorittaa tämän saatavat. V. 1747 kohtasi pientä kujakauppalaamme myöskin vanha onnettomuus uuden tulipalon muodossa, joka hävitti jonkun osan köyhempien porvarien kurjia, turvekattoisia tupia.

IX.

Elämän-tavoiltaan olivat vanhat kaupunkilaisemme viime vuosisadalla vielä sangen vaatimattomia ja yksinkertaisia; mistään hienostuksesta ei ollut puhettakaan. Tähän oli syynä sekä heidän köyhyytensä että paikkakunnan etäisyys suuremman maailman markkinoilta ja ylellisyystavarain kalleus, niinkuin suuressa määrässä ajan valtiollisesti myrskyiset olotkin, jotka eivät olleet omiansa luomaan sivistyksen tasoitusta tapoihin. Mutta valtavimpana syynä näiden karkeuteen oli epäilemättä kaupunkilaisten etevin elinkeino eli viinan- ja oluen-valmistus.

Pukuna käyttivät kaupunkilaiset tavallisesti kotitekoisia sarkavaatteita polvihousuineen, eivätkä naisetkaan tietäneet tavallisen kaupunki-elämän koreilemisesta juuri mitään.

Tee ja kahvi oli herkkuja, jotka ainoastaan hyvin harvoin tulivat kysymykseen. Monessa talossa niitä tuskin tunnettiinkaan. Sitä vastoin oli hyvin yleisenä tupakka, ja sitä nauttivat melkein kaikki kaupunkilaiset, nuoret ja vanhat, toiset polttamalla, toiset suussa pitämällä, naiset enimmäkseen nuuskaamalla. Ei se kuitenkaan ollut mitään hienoa tupakkalajia, vaan melkein yksinomaan kotimaan »nurkantaustaa», jota jalostettiin miten paraiten voitiin. Kuinka yleinen sen käyttäminen muuten oli koko valtakunnassakin, nähdään siitä, että hallitus v. 1741 katsoi tarpeelliseksi erinäisellä asetuksella kieltää 21 vuotta nuorempaa väkeä käyttämästä tupakkaa.

Juopotteleminen oli tuon yleisen elinkeinon seurauksena aivan yleinen. *Diem noctemque continuare potando nulli probrum*, (= viettää yöt päivät juopotellen ei ole kellekkään häpeäksi) valittaa Tacitus muinais-germaanolaisilta, ja se näkyy aivan sääntilleen sopivan myös muinais-hämeenlinnalaisiin, sillä olut ja viina oli aivan yleisenä juomana sekä miehillä että naisilla, eikä se liene tullut kysymyksenkään että »yleinen mielipide» olisi leimannut toista juopporalliksi enemmän kuin toistakaan. Tästä hurjasta tavasta seurasi tietysti sitten tiheitä tappeluita kapakoissa, kaduilla ja kujilla, kotosalla tuimat tukkanuotat. Mutta tuon tuostakin miestappoja ja murhiakin, ja niinpä näkyy yleiseen moraliseen katsantokantaan juurtuneen se mielipide, että vasta se oli pahasti pöhnässä, joka toisen tappoi.

V. 1739 oli Ruotsista saapuvut kaupunkiin peltiseppä Berg korjaamaan linnan peltikattoa. Samana vuonna valittaa hän maaherralle että kaupunkilaiset myyvät olutta ja viinaa hänen miehilleen, vaikka hän itsekin kokee pitää sitä heille saatavana. Maaherra tämän johdosta kielsi ankarasti porvareita myymästä näille miehille viinaa, ett'eivät he juovuspäissään putoaisi katolta ja loukkaisi itseään. Mutta Bergin kävi itsensä-

kin hullusti. Vielä samana vuonna pantiin hän ynnä muutamain miestensä kanssa kiinni epäiltyinä siitä, että he juovuksissaan olisivat tappaneet erään oppipojan.

Kaupungissa majaileva sotäväki joi myöskin vahvasti viinaa, ja edellä on kerrottu, miten he rahan puutteessa ollessaan hankkivat ilolientään myymällä tai panemalla pantiksi vaatteensa ja varustuksensakin.

Juopottelemista vastaan kokivat parastansa seurakunnan papit taikka ainakin useimmat heistä, koska esim. pastori Oimelaus muutamassa kertomuksessaan ennen Pikku Vihaa mainitsee: »Vanhempina ja myöhempinä aikoina ovat seurakunnan opettajat valittaneet, että heidän kuulijansa ovat olleet kovin viinaan-meneviä ja riidan-haluisia sekä laiminlyöneet kirkossakäyntinsä, kuten piispain- ja rovastin-käräjäin pöytäkirjoista voi huomata, ja tämä valitus, paha kyllä, vieläkin on paikallansa». Hän valittaa sitten, miten kaupungin asukkaat ovat kovin taipuvaisia juoppouteen ja pahaan elämään »siten tuottaen Jumalan vihaa koko paikkakunnalle, vieläpä koko valtakunnan ylitse». Pastori Oimelaus näkyy täten virkansa puolesta kurittaneen hämeenlinnalaisia minkä jaksoi heidän juoppoustavoistaan. Vähän näkyy kuitenkin olleen apua hänen hyvän tahtoisista ojennuksistaan, koska maistraatiakin alinomaa korkeiden asianomaisten puolelta muistutetaan pitämään huolta siitä, että rikokset ja rikkomiset tulisivat ansion mukaan rangaistuksiksi. Kuninkaallisia asetuksia löytyikin näet, joilla koe-tettiin ehkäistä ylenpalttista juopottelemista ja kapakoissa venymistä. Niinpä esim. v. 1737 säädettiin, ett'ei mikään renki, kisälli tai laiskuri saisi jälkeen k:lo 6 pyhä- tai juhla-aattoina eikä jälkeen k:lo 10 arki-iltasin istua kapakassa; jos sen tekevät, värvätään heidät pitkittä mutkitta sotapalvelukseen. Mutta vähänpä näkyy maallisen vallankaan kurinpidosta apua olleen. Eiväthän syrjäisen Hämeenlinnan asukkaat muutenkaan suu-resti välittäneet hallituksen määräyksistä, niinkuin edellisessä monin kerroin olemme nähneet.

Turvallisuuskin arvoisassa kaupungissa oli tällaisissa oloissa kaikkea muuta kuin kehuttavaa laatua. Senpä tähden esim. v. 1759 linnan-päällikkö käskettiin lähettämään sotilaallinen vahtipatrulli määrätyillä tunneilla kiertämään kaupungin katuja ja tarpeen vaatiessa käyttämään aseitansa. —

Kirkollisen seurakunnan kristinopista on mainittuna että se 1723 vuoden rovastin-käräjissä huomattiin hyväksi, mutta v. 1727 oli paljon huonontunut, jonka jälkeen se taas parantumistaan parani. Lukutaitoisia mainitaan kaupungissa v. 1723 löytyneen 70 henkeä, v. 1727 74, mutta kaksi vuotta myöhemmin 120.

Aikakauden taika-usko kävi tietysti käsi kädessä tapojen raakuuden kanssa, mutta mitään Hämeenlinnalle omituista eivät tiedä lähteemme siinä kohden mainita.

Tavat ja järjestys eivät myöhempinäkään aikoina suuresti parantuneet, ei edes siitäkään, kun Kustaa kuninkaan hallitus otti viinan-polton valtion huostaan. Tavara oli yhtäkaikki aina saatavissa, ja silloin sitä myöskin juotiin. Niinpä nimenomaan mainitaan, että Kustaan hallituksen lopulla viinan-juonti Hämeenlinnassa paremmin oli enentynyt kuin vähentynyt entisestään. Kaupungissa oli yhä edelleen toinen juomapaikka toisensa vieressä, ja niissäkö varsinkin juuri pyhäpäivinä hurjaa elämää vietettiin. Näytti siltä kuin tunnetun hovin esimerkki olisi tännekin asti vaikuttanut, mutta ainoastaan huonolla puolellaan; mistään kustaviaanisesta hienoudesta, joka olisi sisällistä pahennusta peittänyt, ei mitään tiedetty.

V. 1785 tarttui vihdoin maaherra asiaan. Varoittaen kaupunkilaisia heidän huonosta elämästään, kielsi hän kaikkinaisen soiton ja pelaamisen kapakoissa ja määräsi että k:lo 9:stä lauantai-iltana k:lo 4:jään seuraavana sunnuntaina kaikkien kappakkojen tulisi olla suljettuina. —

Ei ole meidän kuitenkaan liiallisella ankaruudella tuomitseminen pikku-porvareitamme vanhassa rehellisessä Hämeenlinnassa. Eiväthän he itse teossa olleet sen kummempia kuin

virka veljensä muissakaan maamme kaupungeissa, ja muistaa tulee sen ohessa aina että köyhyys ei ole omiansa tapoja hienontamaan. Tuo niin sanoaksemme pakollinen elinkeino, jota parempaa ahtaassa kylässä oli siihen aikaan vaikea keksiä, vaikutti tietysti ehkäisevästi kaikkeen terveelliseen edistykseen, mutta olipa tähän vaurioon monta muutakin ja mielestämme paljon tehokkaampaa syytä. Muistamme tulipalot, joiden perästä kaupunki kauvan aikaa oli milt'ei rauniona, niin että vasta vähitellen matalat, turvekattoiset töllit jälleen kohosivat tuhkaläjästä; muistamme sodat ja niiden aina tuottaman sekä taloudellisen että siveydellisenkin taantumisen; muistamme kaupunkilaisten asutusoikeuden epävarmuuden. Liioittelematta voinee sanoa että kohtalo itse oli osoittanut heidät elämään niin kuin joka päivä olisi ollut viimeinen, kuten sanotaan. Se oli epätoivon tanssia kuolon-kuilun partaalla, jonkinmoista yhteiskunnallista »Galgenhumoria», joka muutenkin on suomalaiselle luonteelle niin ominaista. Virkamiesten ja aateliston juonet sekä silloisen säätyhallituksen huono huolenpito oli porvari-paroilla alinomaisena puheenaineena, ja moni tukea harmiryypyy siitä aiheutui. Ker-naammin kuin heitä ja muita kaupunkilaisiamme moittisimme, tulee meidän ihmetellä heidän suomalaista sitkeyttään siinä, että sittenkin, huolimatta kaikista vastuksista, pysyivät pysytyssä ja osoittivat kuntoa monen uuden yrityksen toteuttamisessa.

Näistä oli tärkein kysymys kaupungin muuttamisesta, joka tuon ränstyneen kujakauppalan kovia kokeneille asukkaille vihdoin onnistuikin. Kustaa-kuninkaan jalomielinen osanotto elähytti heidän alkuperäistä tarmoansa, ja ikäänkuin pitkällisen horrostilan perästä saattoivat he tämän osanoton suojassa turvallisemmin ruveta rakentamaan uutta Hämeenlinnaa, uusilla ja paremmilla elämän-ehdoilla kuin ennen.

Mutta nämät myöhemmät muuttopuuhut ansaitsevat tässä vielä eri lukunsa.

X.

Edellisessä on jo mainittu niistä porvarien toiveista, jotka heidän edusmiehensä 1751 vuoden valtiopäivillä toi esiin. Ja vihdoin näkyy nyt anomus tepsineen. Jo samana vuonna käski näet kuningas everstin, vapaaherra Vreden yhdessä Hämeen—Uudenmaan läänin maaherran, Nordenskjöldin, kanssa valitsemaan Hämeenlinnan kaupungille uutta paikkaa. Vreden kuitenkin ollessa pitemmällä matkalla, määräsi maaherra hänen sijaansa kaupungin asiamieheksi everstiluutnantti Glansenstjernan, jonka tulisi määrätä aika tarpeellista katselmusta varten. Tämä tapahtuikin sitten lokakuun 17 päivänä mainittuna vuonna. Hallituksen asiamiehenä oli siinä maaherran puolesta läsnä majuri Antti Lilljebrun, ja kaupungin paikaksi määrättiin n. s. Koiramäki Ojoisten kartanon maalla. Kartanon haltija, eversti Ramsay, näkyy sen itse ehdoittaneen, sillä Koiramäki oli niin huonoa maata, ettei kartano sillä mitään tehnyt. Mutta tähän paikkaan olivat sitä vastoin kaupunkilaiset peräti tyytymättömät. Kun kartta uudelle kaupungille oli valmistunut, eli vuonna 1754, lähettivät he sentähden asiamiehelleen Glansenstjernalle valitus-anomuksen, että määräys kaupungin paikasta kumottaisiin. Koiramäki oli, valittivat he, kaupungin paikaksi aivan sopimaton. Siinä olisi vaikea saada kunnollisia kaivoja; se oli liian kaukana järvestä ja siten epämukava varsinkin karvareille; kaupungin tori joutuisi syrjäpuoleen ja kiviselle, epätasaiselle mäelle. Parempi paikka olisi muuan alue alapuolella Ojoisten kylää ja siellä olevaa mäkeä. Siitä nyt vähintään 16 tonttimaata mitattaisiin. — Tällä paikalla tarkoittivat porvarit epäilemättä alaa, joka oli n. s. Pyövelin-mäen pohjoispuolisen rinteän takana, eli siis nykyisen puiston pohjoispuolta. He näet anomuskirjassaan pyytävät »että kaupunki siirrettäisiin paikalle, johon ei voi ampuu kanuunoilla linnasta, koska niin korkea mäki (epäilemättä Pyövelinmäki) on edessä, että ainoastaan linnan korkeimmista huipuista voi sen ylitse nähdä».

Koiramäki oli kaupungin paikaksi senkin puolesta sopimaton, että se oli vähän pienempi vanhaa alaa ja sitä paitsi sijaitsi $\frac{1}{8}$ penikulman päässä kaupungin melkein uudesta kirkosta. Tämän näkyvät katselmusmiehetkin kyllä oivaltaneen, ja siispä he nyt ehdoittivatkin sitä jo ennen kysymykseen tulleutta alaa, joka käsitti osan Ojoisten latokartanon pelloista. Mutta tätä ehdotusta ei otettu huomioon. Maaherra näkyy kannattaneen eversti Ramsayn etuja. Ja kyllästyneenä koko juttuun ja siitä päästäkseen ehdoitti samainen maaherra jo, että Hämeenlinnan kaupunki tykkänään lakkautettaisiin ja muutettaisiin markkina-paikaksi. Mutta tämmöistä Gordionsolmun selvittämistä vastustivat katselmusmiehet kuitenkin kiivaasti, vakuuttaen että kaupunki kyllä vaurastuisi, kunhan sitä vain autettaisiin tulipalon ja sodan saattamista vaurioista.

Kesken näitä riitoja ja selkkauksia teki Adolf Fredrik kuningas hauskasti kuuluisan matkansa Suomeen ja kävi pikimmältään Hämeenlinnassakin, mutta ei kaikesta päättäen huolinut perehtyä sen muuttopuuihin. Hänen ansiokseen ei siis liene luettava että porvariston v. 1754 tekemät anomukset vihdoin johtivat tulokseen. Todenmukaisemmalta näyttää että tämä seuraus saatiin aikaan sen kautta, että kaupungin edusmies uudisti porvariston anomukset 1755 vuoden valtiopäivillä. Lokakuun 14 p:nä 1756 allekirjoitti näet majesteetti päätöksen kaupungin muuttamisesta — arvattavasti Pyövelinmäen pohjoispuolelle, sanovat lähteemme.

Mutta tämän päätöksen toimeenpanoa viivytettiin. Senpätähden maistraati taas heinäkuussa v. 1758 valittaa kaupungin asiamiehelle, everstiluutnantti Glansenstjernalle, asuntojen ahautta kaupungissa, jossa ei enää ollut tilaa, ei perheille eikä sotaväelle, ja pyytää että uudesta kaupungista kartta tehtäisiin ja muutto vihdoin viimeinkin toimeenpantaisiin. Joll'ei tätä tapahtuisi, sanoi maistraati valittavansa Hänen Majesteetilleen.

Tämä uhkaus näkyykin vaikuttaneen. Jo elokuussa samana vuonna ilmoittaa näet Glansenstjerna että kartta oli

lähetetty maaherralle, jonka tulisi se toimittaa kuninkaan vahvistettavaksi ja, sen sieltä palattua, kaupungin maistraatille. Pormestari kääntyi nyt, tällaisen ilmoituksen saatuaan, maaherran luo pyytäen että tämä jouduttaisi asiaa, jotta sitten vihdoin voitaisiin ryhtyä tonttien jakamiseen.

Maaherra toimittikin kartan kuninkaalle, mutta — korkeimmassa paikassa sitä nyt ei hyväksyttykään eikä siis vahvistettu. Syitä ei varmaan tiedetä. Kirjeellä marraskuun 4 p:ltä 1758 ilmoittaa vain maaherra Nordenskjöld porvaristolle että uuden kaupungin paikan kartta ainoastaan siinä tapauksessa voisi tulla hyväksytyksi, että kaupunkilaiset sitoutuisivat maksamaan Ojoisten latokartanon haltialle veroa siitä maasta, jonka kaupungin uusi alue tulisi mainitun kartanon alasta ottamaan. Mutta tällaiseen maa-orjuuteen ei porvaristo mitenkään tahtonut suostua. »Kaupungin uusi asema otti näet melkein puolet latokartanon pelloista, jonka tähden vero olisi käynyt porvaristolle sangen rasittavaksi». Maistraatin mielestä ei Ojoisten haltian sopinut vetää vastahankaa, vaan täytyisi hänen muka tyytyä Ojoisten sijasta hänelle katselmuksessa luvattuun Luolajan kruununtilaan, ja anoi maistraati sentähden että maaherra mitä pikemmin saattaisi katselmusmiesten päätöksen täytäntöön. Mutta kaupungin anomusta ei otettu huomioon, ja asia jäi, kun jäikin, entiselle kannalleen. Vieläpä osoitti hallitus vitkastelemis-haluansa muuton suhteen siinä, että tähän samaan aikaan kruunun kustannuksella vanhaan kaupunkiin rakennettiin uusi tullihuone — »Ilomäki» nimiselle tontille, joka sijaitsi pääkadun ja järven välissä.

Näiden uusien vastuksien johdosta antaa porvaristo edusmiehelleen 1760—61 vuoden valtiopäivillä pitkän anomuskirjan, jossa ensiksi kerrotaan minkäläisten vaiheiden alaisena kaupungin muutto-asia siihen asti oli ollut, miten sitä jo oli ajettu 21 vuotta, miten porvaristo aikoinaan kiellettiin palaneiden huoneittensa sijalle rakentamasta uusia, mitä kaikkea se oli saanut kärsiä j. n. e. Sitten pyytävät porvarit että heille myön-

nettäisiin edes jonkinmoinen korvaus tämän pitkällisen viivytyksen heille tuottamasta vahingosta; asuntojen vähyyden ja ahtauden tähden eivät näet olleet voineet esteettömästi harjoittaa elinkeinoaan. Myöskin syytetään Ojoisten latokartanon haltiaa juonittelemisesta ja sitten huomautetaan kuninkaallisesta päätöksestä lokakuun 14 p:ltä 1756 sekä Glansenstjernan ja Lilljebrunin toimittamasta katselmuksesta, jonka mukaan kaupungin uusi asema olisi tuleva Ojoisten maalle. Tämä latokartano oli muka kokonaisuudessaan luvattu antaa kaupungille. Porvarit rukoilevat että kunink. Majesteetti tahtoisi vahvistaa tämän oman määräämänsä katselmuksen päätöksen ilman pitempää viivytystä, sitä suuremmalla syyllä, kun seuraavan vuoden alussa alkavien linnoitustöiden tähden muutamia yleisiä rakennuksia ja porvarienkin asuntoja tulisi revittäväksi. Lopuksi anotaan että, jos toivottavasti kaupunki nyt todellakin muutettaisiin, kullekin porvarille myönnettäisiin jonkinlainen muutto-apu yleisistä varoista. Jos taasen kaupunki ei tulisikaan Ojoisten maalle, pyytävät porvarit että heille myönnettäisiin oikeus rakentaa edes jonnekkin sekä että he siinä tapauksessa saisivat rakennuksiansa varten ottaa hirsiiä kruununtilojen metsistä. —

1760—61 vuoden valtiopäivillä oli Hämeenlinnalla yhteinen edusmies Tammisaaren kaupungin kanssa, nimittäin raatimies Lillja Tammisaaresta. Sen lisäksi, mitä anomuskirjassaan olivat esittäneet, pyysivät hämeenlinnalaiset häntä vaikuttamaan siihen suuntaan, että jos syystä tai toisesta ei kaupungille annettaisi koko Ojoisten latokartanon maita, se ainakin saisi Gladbackan ja Hakalan torpat, joiden maalle uuden kaupungin asema juuri oli määrätty. Nämä torpat voitaisiin sitä helpommasti luovuttaa, kuin ne eivät maksaneet mitään veroa Ojoisten kartanolle, joka siten ei tulisikaan kärsimään mitään vahinkoa.

Porvariston valitukset ja anomukset sanotuille valtiopäiville näkyvät myöskin tepsineen. Syyskuun 23 p:nä 1761 antoi näet Hänen Majesteettinsa nyt — huolimatta Ojoisten latokartanon silloisen haltian, vapaaherra Flemingin, valituksesta —

sellaisen päätöksen, että kaupunki olisi muutettava Pyövelinmäelle, ja maaherraa käsketään tiedustelemaan, paljonko muuttotapua porvarit tarvitsisivat, sekä pitämään huolta siitä, että asukkaat saisivat muuttamistöissä käyttää kaupungissa majaillevaa sotaväkeä »samasta päiväpalkasta kuin puustellitöissäkin on tavallista».

Seuraavan vuoden alussa kirjoitti tämän johdosta maisraati maaherralle kirjeen, jossa pyydettiin porvareille muuttotapua sekä, sittenkun kaupungin paikka olisi varmasti vaajoitettu ja tonttimaat jaettu, pari arviomiestä, joiden tulisi antaa lausuntonsa siitä, paljonko apua kukin porvari tonttimaansa suhteen tarvitsisi. Samassa kokouksessa, jossa tämä kirje päätettiin lähetettäväksi, lausui porvaristo huolensa siitä, että uudella kaupungin-paikalla oli niin kovasti vaikea saada kaivoja.

Jo samana vuonna ryhdyttiin vaajoittamaan uutta kaupungin asemaa, ja syyskuussa 1762 valmistui ensimmäinen kartta, jossa kaupunki on merkitty sijaitsevaksi Pyövelinmäen pohjoisrinteellä. Tämä paikka kuitenkin pian taas hyljättiin, luultavasti siitä syystä, että siihen oli vaikea saada kaivoja. Jo marraskuussa samana vuonna tuli näet toinen kartta, jossa kaupungin ala on asetettu vähän kauemmaksi rannasta, kuitenkin niin, että suurin osa siitä sijaitsee Pyövelinmäellä; pohjoinen osa on vain siirretty vähän länteen päin.

Mutta tämäkään ehdotus, kumma kyllä, ei näy tulleen vahvistetuksi, jonka tähden ei vielä nytkään voitu ryhtyä muuttamiseen. Minkä tähden paikka hyljättiin, ei asiakirjoista selvene. Siihen vain ei näy kuuluneen Ojoisten maita ollenkaan, vaan käsitti se luultavasti yksinomaan kaupungin omia tiluksia, joita muuten oli hyvin vähäsen. 1765 vuoden valtiopäivillä, jolloin Hämeenlinnaa edusti Naantalin pormestari Herkepæus, anovat näet kaupungin porvarit muun muassa että heille korvaukseksi siitä maasta, jonka he kaupungin muuttamisen johdosta »vanhan sillan luo» tulevat menettämään, annettaisiin Suotorpan ja Hakalan torppien maat.

Jonkinlainen este oli kohdannut kaupungin muuttamisen toteuttamista. Sen voi kenties päättää siitäkin, että maistraati v. 1765 määrää jokaisen talonomistajan omalle katuosalleen laittamaan kävelypolkuja (»spångar») eli trottoaareja. Ja tällä tavoin elettiin kuin ennenkin vielä kymmenkunta vuotta edelleen; muuttopuuhista ei kuulu mitään.

Mutta vuosiluku 1775 muodostuu viimein käännekohtaksi Hämeenlinnan kaupungin historiassa. Silloin käypi näet pienessä kujalassamme Vanajaveden rannalla Pohjoismaiden nero-kuningas, nuori Kustaa III.

Muutama sana siis erikseen vielä tästä merkkitapauksesta, sen suuresta vaikutuksesta kaupungin vaiheisin ja muista siihen yhtyvistä asioista.

XI.

Jo toukokuussa 1774 sai kaupungin maistraati kirjeen maaherralta, joka siinä kääkee maistraatia ryhtymään toimiin katujen ja maanteiden parantamista sekä kaupungin siistittämistä varten kaikin puolin, koska näet kuningas pian oli tulossa. Ja kesäkuussa samana vuonna uudistetaan käsky.

Mutta sinä vuonna ei kuitenkaan vielä kuninkaan matkasta Suomeen mitään tullut. Vasta huhtikuussa v. 1775 ilmoitti maaherra jälleen että ensi toukokuussa Kustaa aikoi käydä täällä. Turusta matkustaisi hän Helsinkiin ja sieltä Porvoon ja Hämeenlinnan kautta takaisin Turkuun. Hämeenlinnan maistraatin tulisi muiden vastaan-ottotoimien ohessa kuuluttaa että Alisen ja Ylisen Hollolan sekä Sääksmäen komppaniin piti kokoontua Poltinahon kentälle kappaleen matkaa lounaasen päin kaupungista. Toisessa kirjeessä samalta huhtikuulta käsketään maistraatia pitämään huolta siitä, että hyvää ruokaa olisi saatavissa kuninkaalle, niinkuin sopivat asunnotkin sekä

hänelle että hänen loistavalle seurueelleen. Viimeinen käsky ei liene ollut aivan helppo täyttää, sillä tässä seurueessa oli 70 à 80 henkeä ja kaupungissa kovin vähän asuntoja, nekin varsin alkuperäisessä tilassa.

Kesäkuun 19 päivänä illalla saapuikin vihdoin Pohjan kuuluisa nuori kuningas Hämeenlinnaan, mutta hänen vastaanotostaan emme tiedä mitään mainita. Lähteemme vaikenivat. Luultavasti oli kaupunkilaisilla niin paljon hommaa juhlallisuuksissa, ett'ei kenkään tullut ajattelemaan kertomusta tulevia sukupolvia varten.

Muuttamalla alkuperäistä matkasuunnitelmaa tulikin kuningas suoraa päätä Turusta. Vasta Hämeenlinnasta matkusti hän Helsinkiin ja Porvoosen. Henkilöistä hänen seurueessaan mainittakoon valtioneuvokset Lieven ja Ulrik Scheffer sekä eversti Sprengtporten, joka vasta Suomessa lienee siihen yhtynyt.

Yhden päivän ainakin viipyi kuningas Hämeenlinnassa. Täällä allekirjoitti hän — heinäkuun 20 p:nä — asetuksen Vaasan hovioikeuden perustamisesta ja näkyy muutenkin panneen alkuun koko joukon niistä hyödyllisistä muutoksista, jotka sitten olivat seurauksena hänen matkastaan. Nyt saivat myös hämeenlinnalaiset välittömästi valittaa kuninkaallensa kurjaa ja epävarmaa asemaansa, ja epäilemättä tuotiin silloin esille muuttamisasiakin, koska tätä jo seuraavana vuonna taas ruvetaan uudella innolla puuhaamaan.

Jo ennen käyntiään Suomessa oli Kustaa, päätöksellä kesäkuun 20 p:ltä 1774, määrännyt että Hämeen—Uudenmaan läänin maaherran-istuin oli muutettava Helsingistä Hämeenlinnaan,¹⁾ hanke, jonka kautta siihen aikaan mitätön pikkukaupunki Vanajaveden rannalla siis tuli hallinnollisessa suhteessa maaherrakunnan tärkeimmäksi paikaksi. Kesäkuun 11 p. 1775

¹⁾ Ensimmäinen Hämeenlinnassa asuntoa pitänyt maaherra oli Anders de Bruce.

ilmoittaa Hämeen—Uudenmaan läänin silloinen maaherra sitten kaupungin maistraatille että »Kuninkaallisen Majesteetin armollisen määräyksen mukaan tulee maaherran-istuin jo ensi vuoden alusta alkaen sijaitsemaan Hämeenlinnan kaupungissa», ja maistraatia käsketään antamaan kirjallinen lausunto siitä, paljonko maaherran virkatalo tulisi maksamaan, vaikka työhön voitaisiinkin ryhtyä vasta ensi kesänä. Maistraatin tulisi hankkia maaherralle, lääninsihteerille, lääninkamreerille ja rahastonhoitajalle väliaikaiset asunnot.

Lääninhallituksen muutto pantiin kuitenkin toimeen vasta 1776 vuoden huhtikuussa, jonka 27 päivänä maaherranvirasto oli ensimmäistä päivää vaikutuksessaan Hämeenlinnassa.

Porvarien anomukset kaupungin muutto-asiassa Kustaa kuninkaan täällä käydessä otettiin suosiolliseen huomioon. Jo samana vuonna eli siis 1775 määrätään näet maamittari Olof Renström tekemään mittauksia uutta kaupungin paikkaa varten. Hän näkyy kannattaneen sitä maakaistaletta, joka kävi Pyövelinmäestä alkaen pitkin Wanajaveden läntistä rantaa koko joukon pohjoispuolelle nykyistä rautatie-siltaa. Tähän alaan kuului osaksi kaupungin, osaksi Ojoisten latokartanon alaisen Hakalan torpan maita. Mutta tämä ehdoitus ei kuitenkaan tullut hyväksytyksi. Kruunun asiamies, kenraalimajuri Arbin, teki kuninkaalle sitä vastaan huomautuksia: ala oli liian kaukana linnasta ja kaupunki tulisi sijaitsemaan korkean Pyövelinmäen takana, niin että sitä linnan tykeillä ei ollenkaan voisi puolustaa.

Arbin ehdoitteli kaupungin paikaksi n. s. Niementaustan mäkeä Saaristen latokartanon maalla. Tämän ehdoituksen nyt kuningas hyväksyiikin ja määräsi kirjeellä kesäkuun 11 piltä 1776 Arbinin toimittamaan kartan uudesta kaupungin asemasta.¹⁾

¹⁾ Suullinen taru, jonka täällä olemme kuulleet, kertoo että Kustaa kuningas, matkustaessaan pois Hämeenlinnasta ja hetkeksi seisattues-

Tämä kartta valmistui seuraavan vuoden alkupuoliskolla, ja Drottningholman linnassa tuli se elokuun 25 p. 1777 hyväksytyksi. Samassa tilaisuudessa Kustaa III myös allekirjoitti määräyksen Hämeenlinnan kaupungin muuttamisesta Niementaustan mäelle Saaristen sotilaspuustellin maalla eli sille paikalle, jossa kaupunki nyttemmin sijaitsee.

Helpottaakseen muuttamiskustannuksia määräsi kuningas niinkään että tie olisi kruunun kustannuksella rakennettava linnasta uudelle kaupungin paikalle sekä että porvarit saisivat rakennustöihinsä käyttää kaupungissa majailevaa sotaväkeä 16 hopeäyryn päiväpalkasta.

Mutta tässä ei kylliksi. Kaupungille lahjoitettiin koko Saaristen sotilaspuustelli, jonka haltialle (silloin eräs katteini Jägerhorn) korvaukseksi annettiin Heinon kylässä lähellä kaupunkia sijaitseva kruununtila, joka veroäyryltään oli Saaristen puustellin arvoinen. Hämeenlinnan kirkkoherrakuntaan yhdistettiin viisi kylää: »Luhtiala, Kirstula, Parola, Vorentausta (Vuorentausta), Jervis (Järviöinen)», jotka ennen olivat kuuluneet Wanajan pitäjään.

Oli siis vihdoin saatu kunnollinen tulos 38 vuoden ponnistuksista, ja huktikuun 19 päivänä 1779 antoi läänin maaherra kirjeellisesti maistraatille luvan ottaa haltuunsa Saaristen latokartano. Katteini Jägerhorn'ille tulisi kaupungin kuitenkin maksaa se veromäärä, joka meni häneltä hukkaan kunnes hän ehtisi saada haltuunsa mainitun kruununtilan Heinon kylässä; summa tekisi noin 22: 17 Sp. r. Saaristen kartanon pellot saisi maistraati niin pian kuin mahdollista jakaa erityisiin »plantage»ihin eli kasvimaihin.

Kesäkuun 7 p:nä 1779 pidettiin lähtökatselmus Saaristen tilalla, joka siis nyt lopullisesti tuli Hämeenlinnan kaupungin

saan Hattelmalan harjulle ottaakseen pienen aamuryypyn, oli katsellut taakseen ja silloin osoittanut Niementaustan metsäistä mäkeä lausuen, että siinähan olikin paras ja kauniin paikka uudelle kaupungille.

omaksi. Ja kun siis täten oli saatu uusi hyvä ja sopiva paikka kaupungille, rupesivat sen porvarit myös innolla muuttamista puuhaamaan. V. 1779 oli tie linnalta kaupungin uudelle paikalle jo valmiina, ja nyt ruvettiin laskemaan uuden Hämeenlinnan perustusta. Porvareille jaettiin kullekin oma tonttimaa ja yleisille rakennuksille, niinkuin kirkolle, pappilalle ja koululle, määrättiin omat alat. Rohdoskasvien kasvatusta varten annettiin kuninkaan erityisestä määräyksestä kaupungin apteekarille erityinen »ryytimaa-alue», josta hänen kuitenkin tuli maksaa kaupungille sama verta veroa kuin porvarit kasvimais-taan maksoivat.

1778 vuoden valtiopäivillä oli Hämeenlinnan edusmies, raatimies Henrik Stephanus, pyytänyt kaupungillensa tullivapautta erityisille tavaroille, ja heinäk. 12 p. 1779 antoikin hallitus sille erityisen vapauskirjan, jossa m. m. sanotaan: »muuton edistämiseksi ja helpoitukseksi asukkaille sen saattamisissa kustannuksissa, saatakoon tulevan vuoden alusta 1789 vuoden loppuun saakka uuden kaupungin paikalle tullittomasti tuoda rakennettuja taloja, hirsiä, palkkia, parruja, ruoteita, lautoja, harmaata kiveä, kalkkia sekä muuri- ja kattotiiliä, eikä ole tässä kohden asukkailla minkäänlainen velvollisuus atestien kautta todistaa miten sanottuja aineksia on käytetty; mutta sitä vastoin on hallitus katsonut arveluttavaksi myöntää samalla anottua tullivapautta talojen sisustusta ja kuntoon-panemista varten tarvittaville aineksille raudasta, lyijystä, ikkunalasista, öljystä, väri-aineista ja muusta senkaltaisesta tavarasta, koska näiden suhteen on vaikeampi valvoa ett'ei tullikavallusta tapahdu».

Muuttamisavuksi annettiin kaupunkilaisille sitä paitse yleisistä varoista 907: 7,8 Sp. riksiä. Näistä rahoista meni v. 1780 työväen palkkoihin 286: 17,5 Sp. riksiä, v. 1781 51: —,5, v. 1782 50: — Sp. r. Markkinakojujen teettämiseen meni 444: 13,8 Sp. r. ja tullihuoneen rakentamiseen 68: 46 Sp. r. Jäännös eli 26,2 Sp. r. pantiin kaupungin-kassaan.

XII.

V. 1780 oltiin siis jo paraimmassa muuttotouhussa, ja rai-vattiin sinä vuonna erittäinkin uuden kaupungin katuja ja to-ria. Mutta moni uutisrakennuskin kohosi jo siihen aikaan uu-den kaupungin tonteilla, varsinkin torin ympärillä. Sanotaanpa mainittuna vuonna m. m. uudessa kaupungissa jo olleen useita taloja, jotka olivat vanhan kaupungin paraimpiakin »mukavam-mat ja muhkeammat, ja moni näistä oli kaksikertainenkin». Tämä »muhkeus» ei kuitenkaan näy olleen yleinen, vaan pal-jon siinä silminnähtävästi »fuskattiinkin». Niinpä m. m. oli maaherralla tuon tuostakin syytä puuttua rakennustavan val-vomiseen. Eräs porvari määrättiin asettamaan talonsa yläker-ran ikkunat samalle kohdalle kuin alakerroksenkin olivat, ja torin puolelta piti hänen laudoittaa rakennuksensa. Toinen, jonka talo sijaitsi lähellä kirkon alueeksi määrättyä tonttia, oli sen rakennuttanut niin rumasti, että maaherra velvoitti hä-net joko muuttamaan rakennuksensa jollekin syrjaisemmälle tontille tai rakentamaan sen kauniimmasti ja paremmista ai-neista.

Sanottuna vuonna syyskesällä mainitaan suurin osa kau-punkilaisia asuneen uudessa kaupungissa, ja niinpä pidettiin jo syysmarkkinatkin täällä. V. 1781 sitten jatkettiin rakentamista ja muuttoa ja ruvettiin kaupungin yleisiäkin rakennuksia raken-tamaan. Tällä tavoin oli jo v. 1783 valmistunut läänin-sairas-huone, jonka perustamisesta jo v. 1768 oli puhetta ollut. Se sijaitsi vanhan hautausmaan läntisellä puolella, lähimmittain nykyisen Leppäsen talon paikalla, ja oli kaksinkertainen puu-rakennus. Uusi koulutalo, joka tuli sijaitsemaan juuri kirkon vieressä, sen pohjoispuolella, tuli valmiiksi samana vuonna. Maaherran virkatalo niinikään.

Vuonna 1783 kävi Kustaa kuningas toistamiseen näillä tienoilla, ollen silloin sotilaallisella tarkastusmatkalla. Kenttä-harjoituksissa Parolan nummella taittui häneltä tapaturmaisesti

toinen jalka, jonka jälkeen hän makasi kaksi viikkoa sairaana Hämeenlinnassa. Tällä ajalla mainitaan hänen kaupungin kanssa sopineen kirkon rakentamisesta ja luvanneen, jos hänen vastaisuudessa annettavansa piirustus omaksuttaisiin, lahjoittaa kirkolle kuparikaton. Tämän lupauksensa pitikin sitten kuningas lahjoittaen 4,000 Sp. r., mutta valmistettuaan kirkolle piirustuksen aivan omituisen mallin mukaan. Siinä noudatettiin näet Vespasianuksen amfiteaterin rakennustapaa, ja semmoiseksi rakennettuna kirkko sitten pysyikin v. 1892 asti.

1783 vuoden kuluessa piti oikeastaan kaikkein asukkaidenkin olla muuttaneina uuteen kaupunkiin. Mutta sen lopussa asui kuitenkin vielä melkoinen joukko kaupunkilaisia, varsinkin kapakoitsijoita, vanhalla paikallansa, johon vielä vähäksi aikaa jäädäkseen he myös pyysivät lupaa maaherralta. Pyyntöön suostuttiinkin, mutta määrättiin samalla että tämä lupa saisi ulottua ainoastaan lokakuun loppuun v. 1784, jolloin heidän viimeistäänkin piti olla asuvina uudessa kaupungissa ja jolloin mitään asuinhuoneita vanhassa ei enää saisi olla.

Näihin asti säilyneitä vanhimpia rakennuksia uudessa kaupungissa on kauppias Willgrenin omana olevan talon päärakennus torin kulmassa (Itäisen Linnakadun ja Raastuvankadun risteyksessä), joka rakennettiin vuonna 1783 ja joka omituisine kattoineen ja ikkunaluukkuineen oudoksuttaa nykyisen sukupolven silmää, sekä saman talon pihassa oleva ja samana vuonna rakennettu makasiini. Talon portista oikealle astuessa on vielä vanhempi eli v. 1773 rakennettu, fasaadineen I. Linnakadulle antava rakennus. Se on siis vanhasta kaupungista tänne muutettu.

Varmuudella voimme sanoa että 1785 vuoden alussa muuttaminen oli päättynyt ja asukkaat niinmuodoin uusille konnuilleen siirtyneet. Hämeenlinnan kaupunki kävi uusia vaiheita kohti.

Vanhan kaupungin sijalle nousi useita taloja kruunun tarpeita varten, mutta muutamia vanhojakin jäi paikallensa, erit-

täinkin noita turvekattoisia töllejä, joita ei kenkään viitsinyt muuttaa tai käyttää aineksina uusiin rakennuksiin uudessa kaupungissa. Vielä kymmenkunta vuotta sitten oli niitä joita-kuita pystyssä muistomerkkeinä Hämeenlinnan kaupungin menneistä ajoista, ja vielä tänäpäivänäkin nähdään tällä paikalla viime vuosisadalta pari kolme ikäloppua ihmissuojaa, joita nyttemmin venäläinen sotaväki käyttää talleina, liitereinä j. n. e. Alussa tätä vuosisataa löytyi niinkään vielä hautaristiä vanhan kaupungin hautausmaalla. Venäläisiä kivikasarmia myöhemmin rskennettaessa vietiin siitä luita ja pääkalloja uuden kaupungin hautausmaalle.

Se kaksinkertainen rakennus vanhassa kaupungissa, joka seisoo koillisimmalla mäentöyräällä lähellä rantaa ja jonka alkueran toinen puoli on harmaasta kivistä, ei oikeastaan ole vanhan Hämeenlinnan rakennuksia, vaan niitä, jotka kaupungin muuton jälkeen rakennettiin sen entiselle sijalle. Tätä taloa käytettiin näet 18-luvun alkupuoliskolla kruunun-apteekkina. Vastapäätä sitä nykyisen puiston puutarhurin rakennuksen kohdalla eli entisellä pappilan tontilla sijaitsi samaan aikaan kuvernööri Stichæuksen v. 1834 rakennuttama vaivais- ja työhuone.

Jätteenä vanhasta kaupungista mainittakoon vielä myöskin tässä muuan uuteen kaupunkiin muutettu vanha aitta, joka on nähtävänä nykyisessä leskirouva Klepoffin talossa Raastuvankadun varrella ja jota nyt käytetään tallina. Siinä on eräässä hirressä sisäpuolella vuosiluku 1760. Muita pienempiä vanhoja muistoja muinaisesta Hämeenlinnasta, joita olemme nähneet erään kaupunkilaisen luona ja jotka hyvin pitäisivät paikkansa kerran kenties syntyvässä Hämeenlinnan muinaiskalujen museossa, ovat: vanhan kirkon viiri (vuosiluvulla 1737); vanha 3 leiviskän puntari (vuosiluvulla 1723), myöhempinä aikoina saatu eräästä torpasta Kalvolassa, jonka emäntä mainitaan kertoneen että aikoinaan joku Hämeenlinnan sianlihanostaja olisi sen matkoillaan torppaan unohtanut; sekä suutari-

ammatin kaunis sinetti reunakirjoituksella: »*Skomakare . Ämbets . Sigill . I . Tavastehus*» ja puiseen varteen piirretyllä vuosiluvulla 1660.

Mitä valaisevimpina muistoina vanhasta kaupungista ovat kuitenkin pidettävät ne hyvät ja selvät kartat, joita tallennetaan maistraatin muutenkin rikkaassa ja hyvin säilyneessä arkistossa ja joista muutamat esittävät niitä eri ehdoituksia kaupungin uudeksi asemaksi, jotka aikojen kuluessa syntyivät. Suuri kartta vuodelta 1770 antaa erinomattain havaannollisen kuvan kaupungin silloisesta asemasta ja sen pienistä viljelysmaista pitkin kapeaa rannikko-kaistaletta molemmin puolin yhtä kapeaa itäistä vesiväylää.

Tämän kisjasen loppuun liitetty kopio A. Arbinin kartasta vuodelta 1778, jonka kuningas, kuten kopioon piirretystä facsimilestä näkyy, vahvisti toukok. 19 p. samana vuonna, esittää uuden kaupungin alkuperäisen aseman ympäristöineen. Lyhyt kertomus ja selitys tästä kartasta, johon tässä viittaamme, on liitettynä kopioon. Siitä saa lukija kenties paraimman käsityksen uudesta kaupungista sen ensi aikoina.

XIII.

Väkiluku Hämeenlinnan kaupungissa vv. 1749—1800

vuonna	henkeä	vuonna	henkeä	vuonna	henkeä	vuonna	henkeä
1749	505	1760	604	1773	721	1795	1,346
1750	647	1763	622	1775	626	1800	1,414
1751	649	1766	721	1780	878		
1754	576	1769	741	1785	1,136		
1757	601	1772	874	1790	1,042		

Syntyneet ja kuolleet Hämeenlinnan kaupungissa v. 1749—1800.

S y n t y n e e t										K u o l l e e t									
Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä	Vuonna	henkilöä
1749	37	1760	28	1771	37	1782	42	1793	50	1749	17	1760	11	1771	10	1782	33	1793	35
1750	42	1761	34	1772	30	1783	34	1794	67	1750	22	1761	39	1772	39	1783	49	1794	40
1751	22	1762	30	1773	17	1784	42	1795	62	1751	18	1762	21	1773	12	1784	55	1795	41
1752	23	1763	27	1774	30	1785	53	1796	59	1752	18	1763	21	1774	11	1785	35	1796	41
1753	35	1764	30	1775	23	1786	39	1797	63	1753	13	1764	23	1775	28	1786	35	1797	39
1754	26	1765	32	1776	41	1787	51	1798	69	1754	26	1765	11	1776	48	1787	48	1798	55
1755	34	1766	24	1777	42	1788	46	1799	52	1755	17	1766	16	1777	25	1788	42	1799	86
1756	26	1767	30	1778	39	1789	35	1800	65	1756	31	1767	19	1778	33	1789	42	1800	44
1757	23	1768	22	1779	47	1790	40			1757	20	1768	20	1779	24	1790	94		
1758	24	1769	29	1780	33	1791	54			1758	19	1769	23	1780	16	1791	34		
1759	32	1770	21	1781	34	1792	58			1759	16	1770	27	1781	53	1792	45		

Hämeenlinnan kaupungin käsityöläiset jaettuina ammattinsa mukaan sekä kauppiaat vv. 1741, 51, 61, 81, 85.

	v:na 1741	v:na 1751	v:na 1761	v:na 1781	v:na 1785
Leipuria	—	—	—	1	1
Kirjansitojia	—	—	1	1	1
Värjäriä	1	1	1	1	—
Nahkuria	1	1	4	4	4
Lasimestaria	1	1	1	1	3
Kulta- ja hopeaseppiä .	—	—	1	2	3
Hattumaakaria	—	—	1	1	2
Muuraria	1	1	1	1	4
Maalaria	—	1	1	1	1
Parturia	—	—	1	1	1
Satulantekijöitä	1	1	1	2	2
Suutareja	2	3	3	5	6
Seppiä	1	2	3	3	3
Aseseppiä	1	1	1	1	1
Puuseppiä	1	1	1	3	3
Pyöräseppiä	—	—	1	1	1
Sorvareja	1	1	2	2	2
Säämiskämaakaria . . .	1	1	1	1	3
Räätäliä	2	2	3	4	5
Kankuria	3	4	6	4	5
Teurastajia	—	—	1	1	1
Puutarhuria	—	—	1	1	2
Salvumiehiä	—	—	5	6	13
Verankutojia	—	—	1	1	1
Kauppiaita	1	3	4	4	7
Viinikauppiaita	—	—	—	4	4

XIV.

Näillä vaatimattomilla piirteillä, jotka tietysti eivät vähennä vastaisen kaupungin historian tarvetta, vaan päin vastoin toivoaksemme ovat jonkinmoisena kehoituksena semmoisen toimittamiseen, koska ne kaikessa katkelman-tapaisessa muodossaan osoittanevat että tämänkin pienen paikkakunnan vaiheissa on varsinaiselle historiijoitsijallekin yhtä ja toista talteenotettavaa, — näillä pienillä piirteillä on melkein yksinomaan ollut tarkoituksena näyttää mimmoisten elämän-ehdojen vallitessa asukkaat vanhassa Hämeenlinnassa elivät, jotta syyt kaupungin muuttamiseen jotakuinkin kävisivät selville.

Vanha kaupunki oli, kuten olemme kertoneet, rakennettu kovin ahtaalle paikalle, jossa se sen ohessa viimein tuli risti-riitaan linnan alue-oikeuksien kanssa, ja uutta asemaa etsittäessä jäätiin, kun aika oli täytetty, nykyiselle laveammalle ja kaikin puolin sopivammalle paikalle. Uuden kaupungin-aseman kanssa sai Hämeenlinnan pieni yhteiskunta myös koko joukon viljelysmaita ja metsiä, jopa torppiakin. Saaristen sotilastila käsitti näet yhteensä koko $2\frac{11}{12}$ manttaalia, mikä suuri kartano alusmaineen muodosti melkoisen omaisuuden.

Mutta, kuten ylempänä olemme huomauttaneet, se kosketon vesistö, jonka varrelle kaupunki oli perustettu ja muutettunakin jäi, ei ollut omiansa luomaan mitään suurempaa teollisuutta eikä, kapeutensa tähden, myöskään voinut välittää liikettä useammille suunnille. Tämän seikan huomasi kyllä Kustaa III:n tarkka silmä. Ja niinpä perustettiin hänen toimestaan v. 1779, eli kolme vuotta jälkeen Hämeenlinnan lopullista muuttamispäätöstä, mahtavan Tammerkosken partaalle kilpailija-kaupunki, joka kasvussa, kaupassa ja teollisuudessa on jättänyt paljon jälkeensä Birger jaarlin vähäisen linnakaupungin. Että tämä, kun kenties olisi voinut tulla kysymykseen sen oikeuksien yksinkertainen siirto Tammerkosken alueelle, kuitenkin jäi yhä edelleen olemaan ja elämään, siihen kaiketikkin

oli syynä juuri sen ominaisuus linnakaupunkina ja sen vanhat traditsioonit Hämeenmaan keskustana, mutta myöskin ja ehkä etupäässä se, että asukkaat aina olivat pysyneet kiinni oikeuksissaan.

Ja miten onkaan, osoittaa kaupunkimme myöhempi kehityskin että se yhä edelleen, huolimatta naapurikaupungin vilkkaasta vaurastuksesta, on »ollut paikallansa», kuten sanotaan, vieläpä kaikella kunnialla.

Tästä Hämeenlinnan kaupungin myöhemmästä kehityksestä, joka yhtäjaksoisen kertomuksen muodossa olisi, viitatuista syistä, varsinaisen aineemme ulkopuolella vielä enemmän kuin täydellisempi esitys sen varhemmista vaiheista ja jota varten sitä paitse vaadittaisiin pitkäallisempiä ja tarkempia arkisto-tutkimuksia kuin mihin näiden piirteiden toimittajan kyky ja aika sekä tätä kirjasta varten osoitetut varat riittävät, — tästä kehityksestä saanee arvoisa lukija jonkinmoisen käsityksen alempana olevasta kunnallis-kertomuksesta ja siinä esiintuomistamme tilastollisista numeroista sekä kaupungin eri laitosten ja rahastojen kertomuksiin liitetyistä lyhykäisistä historiallisista tiedonannoista.

Tässä jaksossa nyt huomautamme vain vielä sivumennen miten Hämeenlinna ja sen ympäristö »Suomen viimeisessä sodassa», maaliskuun 1—6 päivinä 1808, tavallaan oli jonkunmoisena tapausten surullisena keskustana, esiintuomme vähän tilastoa samalta ajalta ja kerromme sitten eräästä suuresta onnettomuudesta, joka parikymmentä vuotta myöhemmin koh-tasi uutta kaupunkia keskeyttäen joksikin aikaa sen yhtäjaksoista kehitystä, sekä esitämme lopuksi muutamia tilastollisia tietoja samalta ajalta ja pari muuta siihen liittyvää seikkaa. Sen ohessa loppuhöysteeksi muutamia pikku-tietoja ja juttuja.

Runoilijan muistamalla »Hattelmalan harjanteilla» ovat vielä tänä päivänäkin nähtävinä jätteet niistä vallituksista, joiden suojaan vanha K. N. af Klercker, sotaväen ylipäällikkö Suomessa, oli koonnut enimmän osan maamme armeijaa vas-

tustaakseen etelästäpäin samoavain vihollisten etenemistä. »Sil-loin Klingspor saapuu, ottaa arvollansa komennon, antaa käs-kyjä kuin Klercker, mutta käskee pakohon», vaikka Klercker sotaneuvostossa kaikin voimin koetti todistaa että tappelua pitäisi yrittää, pannen seitsemän-kymmenen vuotiaan päänsä pantiksi asian onnistumisesta. Suru mielessä pakoitettiin Suo-men soturit täällä miekan-lyömättä heittämään etevin osa maas-tansa vihollisten valtaan. Markkina-laulajan valvottu »tähtiyö Hämeenlinnan jäillä», jolloin »miehuus turhaks, toivo tyhjäks tehtiin», jolloin »kurjan raukan tähden unelmaks jäi voit-tokin», on tietysti aina omiansa herättämään alakuloisuutta nykyisessäkin suku-polvessa, joka mainituille kuuluisille har-janteille tekee kävelymatkojaan, muistellen miten esi-isäin pa-lava taistelu-into pakollisesti raukesi näillä maisemilla voidakseen saada odottamatonta tyydytystä vasta myöhemmin mainehik-kaissa taisteluissa Pohjanmaan lakeuksilla.

Mutta kaikki nämä muistot, niinkuin sekin, miten »Hämeen pojat», s. on Hämeen läänin jalkaväenrykmentti ja Hämeen jääkäripataljoona, noissa myöhemmin tapahtuneissa taisteluissa muodostivat, runoilijan sanojen mukaan, »vankan muurin», — ovat yleisesti tunnettuja asioita eivätkä kaivanne sen pitempää mainitsemista tässä lyhyessä muistelussa »surun, voiton kulta-päivist', ajoist' ikikunnian».

Mikäli me olemme joutaneet tämän ajan muistolehtiä kau-punkimme maistraatin arkistossa selailemaan, ei pienen kun-tamme jokapäiväisessä elämässä sotakohtausten ja niiden sittem-min vaikuttaman suuren valtiollisen muutoksen kautta tapahtunut niinkään melkoisia mullistuksia kuin kenties olisi voinut odottaa. Vaan, jäivät itse käännekohtassakin, ja tietysti vielä enemmän rauhan tultua, julkiset ja yksityiset olot jokseenkin yhtäjaksoi-seksi jatkoksi menneen ajan olostä ja elämästä — maan säily-neiden perustuslakien ja niiden luomain laitosten turvissa.

Ne vähemmät häiriöt ihmisten ja kaupunkikunnan elämässä, jotka sota-aika ja sitten uudet valtiolliset olot toivat muassaan,

jätämme siis varsinaisen-kaupungin-historioitsijan kerrottaviksi, jos semmoinen kerran ilmestyy, huomauttamalla vain tässä sivumennen että kaupungin maistraatin arkistossa löytyy koko joukko tätä aikaa valaisevia asiakirjoja, m. m. kaikki venäläisen sotapäällikön, Kreivi Buxhöwdenin, kuuluisat, Turusta lennättämät ruotsin- ja suomenkieliset proklamatsioonit eli julistukset, joilla hän koki peljättää Suomen asukkaita pois velvollisuuden tieltä ja muuten osoitti pitävänsä tätä maata jo valloitettuna »provinssina». Erästä toisen venäläisen mahti- ja valtiomiehen, ulko-asiaain ministeri Rumanzovin, lähettämästä »Julistuksesta» teemme tähän seuraavan otteen:

— — — — —
Hänen MAJESTÄTINSA pitää Suomen sotawäen, niinkuin se tähänasti on ollut säättö: Niinmuodoin ei tule Recluteringi Suomesa koskan tapahtuman Wenäjän maan tavallisuuden jälken.

Annettu S. Peterborissa j. 8 p. Huhti-
Kuussa 1808.

Hänen KESKUNNALLISEN MAJESTÄTINSA kaikkein armollisimman Käskyn jälken.

Greivi Niclas Rumanzowilda.

Ministeri ulkomaan asioissa.

Kaupungin kauppaa ja käsiteollisuutta v. 1808 valaistaksemme julkaisemme seuraavan, siltä vuodelta löytyvän luettelon:

	Kaup- piaita.	Käsit- yö- läis- mes- tareita.	Kisäl- lejä.	Oppi- oi- kia.
Kauppiaita	4	—	—	—
Juveliseppiä	—	2	—	1
Kultaseppiä	—	5	2	4
Tinanvalajia	—	1	—	—
Pronssiseppiä (gelbgjutare)	—	1	—	—
Vaskiseppiä	—	1	—	—
Neulaseppiä	—	1	—	—
Levyseppiä	—	1	—	—
Läkkiseppiä	—	1	—	—
Kaluseppiä (klensmeder)	—	1	—	—
Kirvesseppiä (grofsmeder)	—	3	1	3
Verkakankureita	—	1	—	—
Värjäreitä	—	3	—	6
Maalareita	—	3	—	2
Lasimestareita	—	1	—	1
Aseseppiä	—	3	—	1
Nikkareita	—	3	—	2
Sorvareita	—	3	2	1
Hatuntekijöitä	—	5	1	4
Satulaseppiä	—	4	2	2
Ruukuntekijöitä	—	1	1	1
Muurarimestareita	—	1	—	—
Kirjansitojia	—	1	—	1
Räätäleitä	—	5	1	6
Säämyskän-tekijöitä	—	2	1	2
Nyörin-punijoita	—	1	—	1
Turkkureita	—	1	—	—
Karvareita	—	4	1	4
Kartuaanin-tekijöitä (karduansmakare)	—	1	—	1
Kankureita	—	4	1	1
Leipureita	—	2	—	—
Suutareita	—	7	2	7
	4	73	15	53

XV.

Siirrymme viimein nyt kerrassaan vuoteen 1831, jolloin Hämeenlinnan kaupunkia kohtasi ankara onnettomuus kamalan tulipalon muodossa. Kaupunki tietysti ei siihen aikaan vielä ollut läheskään niin iso kuin meidän päivinämme, — asemakarttakin osoittaa ainoastaan 14 korttelia (57 vastaan nykyään), — mutta yhtäkaikki jäi liekkien nieltäväksi — vähän toista sataa taloa, joten nämä siis oli rakennettu hyvin tiheään. Ainoastaan kaksi asuttua pääkatua löytyi, Residenssi- ja Raastuvan-katu, joita yhdisti neljä poikkikatua. Rannimmainen osa nykyisen kaupungin itäpuolta ja samaten nykyisen kaupungin pohjoispuoli Tähtipuistosta linnaan päin oli tukevana honkametsänä, mutta Residenssi- ja nyk. Birger jaarlin kadun välillä sijaitsi kuitenkin jo melkoinen paljous taloja. Länsipuolella torilta lähtien oli suurin osa asuttua kaupunkia ja jokunen määrä taloja myös eteläpuolella toria.

Kertomuksessaan puheenalaisesta palosta sanoo silloinen pormestari Lagerblad Hämeenlinnan kaupunkia somaksi ja sieväksi (»vår täcka stad«).

Tulipalo syttyi syyskuun 14 p:nä klo 7 illalla kauppias J. A. Juseliuksen talossa torin luoteisessa kulmassa (nyk. apt. Pomoell'in talo) eräästä siinä olevasta rehuladosta, jossa Juseliuksen renki sanotaan venyneen humalassa ja savipiippua polttaen. Hän näkyy tälle tilalleen nukkuneen ja hänen piipusta tuli syttyneen ladossa oleviin heiniin ja olkiin. Kaupunki oli varsinkin juuri sillä kohdalla tiheästi rakettuna, ja tuulen alkaessa kovasti käymään idästä länteenpäin levisi valkea, huolimatta kaikista sammutus-ponnistuksista, hyvin nopeasti 5 à 6 taloon. Silloin sammutusväki ei enää arvellut voivansa hillitä palon etenemistä, kuri höltyi kokonaan, ruiskuttajat jättivät paikkansa ja vedentuojat tynnyrinsä. Ja vaikka pormestari ratsasti katuja pitkin kokien ko'ota miehet jälleensä yhteen, hajosivat nämä sinne tänne pelastaakseen irtaimesta omaisuu-

desta mitä pelastettavissa oli. Kiitoksella mainitaan muuan kasakkaluutnantti Ivanoff, joka sotamiehineen hoiti ruiskua eräässä puutarhassa ja tällä tavoin ehkäisi tulen leviämistä enemmän eteläänpäin, sekä senaatin ylimäär. kopisti A. Sundberg, joka asettui muutamaan solaan erään palavan talon ja toisen, tulen vielä koskemattoman talon väliin johtaen suihkua niin onnellisesti, että tämä eheä talo pelastui ja »sen kanssa loput korttelista». Sundbergin silmäkarvat kärventyi ja hänen vaatteensa paloivat. Myöskin maalaisia läheisistä kylistä oli sill'aikaa tullut paljon kaupunkiin, ja heidän ja sotamiesten avulla onnistuttiin viimein — yhteensä oli käytettävissä 4 paloruiskua — saada raivoava tuli hillityksi.

Mutta silloin oli jo palanut, kuten pormestari Lagerblad sanoo seuraavana aamuna tekemässään kertomuksessa, »suurin osa torin pohjoispuolella olevasta kaupungista sekä kaikki talot, paitsi yhtä ei, länsipuolella toria». Julkisista rakennuksista paloivat maaherran virkatalo ja koulukartano. Raastuvan-oikeuden ja maistraatin arkistot, joita säilytettiin pormestarin talossa, saatiin pelastetuiksi, mutta hänen talonsa paloi tykkänään. Kirkko tosin näkyi sinä päivänä pelastuneen, mutta seuraavana aamuna huomattiin että kauhea kuumuus oli tunkeutunut sen vaskisen kupoolin läpi ja tätä kannattava puulaki syttynyt palamaan. Nopeat sammutusvehkeet ehkäisivät auttamatonta vahinkoa syntymästä, mutta yhtäkaikki tapahtui vaurioita kirkon sisustuksessa, koska mainittuna on että jumalanpalveluksia sen perästä jotkut ajat pidettiin tilapäisessä vajassa kaupungin torilla.

6 1/2 päivää kyti tuli palaneiden talojen raunioissa. Yhtenä ainoana yönä oli — kuten toisessa, vähän myöhemmin tehdyssä kertomuksessa mainitaan — palanut poroksi kaikki rakennukset 102:lla talon tontilla.

Löytyi näet kaikkiaan kaupungissa 176 tonttia, joista ainoastaan 11 ennen tulipaloa oli rakentamatta. —

Niin oli siis tuli niellyt lähes $\frac{3}{4}$ koko asutusta kaupungista. 1,207 ihmistä oli joutunut kodittomaksi, mutta tulen uhriksi ainoastaan yksi ihmishenki, mainittu renki, jonka ruumiin jäännöksiä seuraavana päivänä löydettiin tulipalon alkupaikalta.

Palaneiden rakennusten raha-arvio laskettiin 375,000 ruplaksi, siihen luettuna palovakuutettujen talojen arvo; yksityinen vahinko palaneessa irtaimistossa noin 100,000 ruplaksi, kaikki banco-assignatsioonia.

Syyksi tämän tuhoavan tulipalon hillitsemättömään leviämiseen mainitaan viimeiksi siteeraamassamme kertomuksessakin »mahdoton tonttijärjestely» (orimlig tomtreglering), joka ilmestyi siinä, että rakennukset kaikkialla olivat niin kovin tiheässä.

Tämä seikka antoi sitten aiheen uuteen tontti-järjestelyyn, jolle vahvistus haettiin ennenkun palanutta kaupunginosaa ruvettiin jälleen rakentamaan. Ja uusi järjestely uusine karttoineen pysyi sitten voimassa vuoteen 1872 asti, jolloin taasen muutoksia kaupungin asemassa tuli kysymykseen. —

Ennen tulipaloa löytyi kaupungissa kesäk. 14 p. 1831 päivätyn luettelon mukaan:

Aasukkaita kumpaakin sukupuolta:

Aatelisia	33
Papistoa	35
Säätyhenkilöitä	158
Porvareita ja kauppiaita . . .	567
Kaikki muut asukkaat . . .	1,484
Yhteensä	2,277

Sotilaita:

Tykkiväkeä	10
Jalkaväkeä	407
Kasakoita	7
Sisävartiastoa	12
Sotilas-kantonisteja	443
Yhteensä	879

Oppilaitoksia ei löytynyt muita kuin triviaalikoulu 159 op-pilaalla.

Hyväntekeväisyyslaitoksia ainoastaan lääninsairaala 92 sairaalla.

Mitään laivakulkua ei silloin vielä täällä harjoitettu, ei myöskään löytynyt mitään tehtaita tai senkaltaisia laitoksia («*inga fabriker, inga bruk, verk och inrättningar*»). —

Tulipalon jälkeen ryhdyttiin innolla ja uutteruudella rakentamaan kaupunkia uudestaan uuden tonttijärjestelyn mukaan. Mutta koska lukija jo tietää että meidän ei ole tarkoituksena venyttää näitä piirteitä nykyaikoihin asti, viittaamme tässä vain toistamiseen, mitä koko kaupungin myöhempiin vaiheisiin ja kehitykseen tulee, alempana-olevaan tilastolliseen kertomukseen Hämeenlinnan kaupunkikunnan nykyisistä yhteisistä oloista, siihen liitettyine lyhykäisine historiallisine tiedon-antoinen.

Ainoastaan muutamia hajanaisia muistelmia tässä vielä, enimmäkseen suullisten kertomusten mukaan.

Venäläisestä sotaväestä alussa vuosisataa mainitaan että heitä asui joka talossa 10 à 15 miestä, josta siis voi päättää että talot eivät olleet vallan pieniä. Harjoituksiaan piti tämä sotaväki nykyisen meijerin edustalla olevalla pienellä tasangolla, ja kaupunkilaiset, erittäinkin naiset, pitivät hauskuutenaan käydä niitä katselemassa. Sekä upseerit että sotamiehet sitoivatkin siihen aikaan paljon avioliittoja suomalaisten tyttöjen kanssa.

Sittemmin pitivät omat ruotusotamiehemme alustavia harjoituksiaan sillä kohdalla nyk. Gymnaasi-katua, missä kansakoulu nyt sijaitsee. Suuremmat harjoituksensa pitivät samaan aikaan sekä venäläiset sotamiehet että ruotuväki torilla, vielä 1860-luvullakin.

V. 1858 tuli Hämeenlinnaan majailemaan Turun kranatöörit, ja heidän komeaa marssiaan pitkin Raastuvan-katua torille ja siitä kivikasarmeille oli »koko kaupunki» ihmetellen katsele-massa. Näistä kranatööreistä kerrotaan muuten, että he olivat

»hurjan raakaa ja juoppoa väkeä». Harjoituksiaan pitivät he kivikasarmin pihalla.

Sillä paikalla sillan itäpäässä, missä nykyiset kruununmakasiinit ja lääninsairaala sijaitsevat, eli n. s. Keinusaarella (Gungholmen), oli tämän vuosisadan alkuvuosina patterioita, josta seikasta kenties voidaan päättää, että tältä paikalta jo silloin kävi ainakin jonkinmoinen tienpätkä Hättilän tilalle lähellä nykyistä rautatie-asemaa ja niinmuodoin myös kaupunkiin silta, jonka rakennusvuodesta muuten emme ole onnistuneet tarkkaa selkoa saamaan.¹⁾ Arbinin karttaan vuodelta 1778 liitetystä selityksestä käy myöskin ilmi, että salmea tällä kohdalla tahdottiin suojella linnan tykeillä, joten mahdollisesti otakuttiin jo sillankin siitä vastedes tulevan käymään poikki.

Myöhemmin ja vielä vähää ennen 1831 vuoden tulipaloa oli Keinusaarella joukko työväen asuntoja. Kun kruununmakasiini v. 1828 rakennettiin, lienevät ne kuitenkin tulleet suurimmaksi osaksi revityiksi alas. Muuten sopii kenties tässä mainita että kaikki nykyiset siviili-hallinnon alaiset ruunun-rakennukset samalla Keinusaarella keisari Nikolain v. 1827 vahvistaman määräyksen mukaan seisovat paikallansa ainoastaan sillä ehdolla, että ne vastaisuudessa mahdollisesti tarvittavien uusien patteriain varalta voidaan purkaa kokonaan pois, — jotenkin omituinen ehto tosiaan, Suomen valtiolliseen asemaan katsoen.

Tällä samalla paikalla sanotaan ennen myöskin tullihuoneen sijainneen. Se oli aikoinaan koko iso rakennus, ja tie suljettiin kuten muissakin kaupungeissa puomeilla. Myllymäen puolella oli samallinen tulli.

Entinen ruiskuhuone, joka oli tiilistä rakettu ja säntilleen juuri niin iso, että siihen mahtui kolme ruiskua, sijaitsi siinä, missä H:linnan raittiusseuran talon päärakennus nykyään seisoo.

¹⁾ Uudestaan rakennettiin tämä silta v. 1878, ja olkoon tässä vielä mainittu että sen ylläpidosta ja korjauksista oli, niinkuin ennenkin Hämeenlinnan sillasta, hiljaista jupakkaa kestänyt kaupungin ja lääninhalituksen välillä viime aikoihin asti.

Vielä 1850-luvulla oli nykyisen kaupungin-hotellin eli ent. Nordinin hotellin nimenä Hôtel St. Pétersbourg. Se maakertapuoti samassa talossa, jossa nykyään harjoitetaan lihakauppaa, oli mainittuna aikana viini-kauppana ja nimitettiin sitä »Stadskällaren».

1831 vuoden tulipalon jälkeen oli, kuten mainitsimme, palanutta kaupungin-osaa jälleen ruvettu innolla ja ututteruudella rakentamaan. Toinen talo toisensa perästä kohosi ennen pitkää vanhojen raunioille. Hämeen—Uudenmaan lääni, jonka kuvernöörinvirasto oli täällä sijainnut, oli vuonna 1831 tullut jaetuksi kahteen lääniin nykyisillä nimillään, ja Hämeen lääninhallitus kuvernöörineen voi jo tammikuun 1 p. 1832 alkaa täällä toimintansa, joten palaneen virkatalon sijaan siis jo silloin oli uusi saatu rakennetuksi.¹⁾

Vuosina 1840—1862 »hallitsi» täällä kuvernöörinä Otto Reinhold Rehbinder, joka paikkakunnan historiaan on jättänyt pysyväisen muiston Hämeenlinnan kauniin ulkopuiston raivajana ja rakentajana. Ennen häntä oli koko nykyinen avara puisto-alue epämiellyttävänä kivikkona; mutta Rehbinder komensi sinne ojennusvankilan vangit linnasta ankaraan työhön, joka monen monta vuotta läpitsensä pusersi runsaat hikipisarat vankiparkain ihosta. Kivet kiskottiin maasta irti ja koottiin, mitkä rantasillaksi, mitkä kivi-aidaksi, mitkä taas tasoitettuina »vanhaksi linna-raunioksi», joka seisoo lähes keskellä puistoa ja vuosiluvullaan »1250» on käyvinään Birger jaarlin ensimmäisestä linnasta.²⁾

¹⁾ Tämä uusi virkatalo tuli yläkertansa puolesta, joka on kuvernöörin yksityisenä asuntona, joteskin epämukavaksi perheelle asua sen johdosta, että silloinen kuvernööri Joh. F. Stichæus, joka oli »vanha poika», järjesteli rakennustapaa oman makunsa mukaan, — seikka, josta myöhemmille naiselle kuvernööreille lienee ollut pientä harmia ja haittaa meidän päiviimme asti.

²⁾ Jo pintapuolisellekin katsojalle selviää melkein heti tämän »raunion» oikea luonne; mutta vapaaherra Rehbinder koetti, kuten kerrotaan, kerran eksyttää muutamia matkustavia ruotsalaisia tiedemiehiäkin rakennuksellaan, osoittaen vuosilukua seinässä ja väittäen kiven kovaan sen muka keski-aikaista alkuperää. Oppineet herrat olivat uskovinaan, ja

Ojennus-vangeilla rakennutti Reh binder Perttulan tilan maalle, 5 kilometriä kaupungista, itselleen sen komean, kaukaa katsoen linnantapaisen huvilan, joka kaupungin sillasta etelään-päin silmäillessämme heti herättää huomiota ja jossa nyttemmin sijaitsee tylsämielisten lasten kasvatuslaitos. Sen johdosta, että se rakennettiin »Pirun linna» nimiselle paikalle, sai huvila kansan seassa vähitellen tämän nimen, — seikka, joka kovasti suututti kuvernööriä. Hän kuulutteli ja kielteli sen-tähden kansaa käyttämästä mokomaa ilkeää nimitystä, mutta huonolla menestyksellä — kuten ainakin — sillä sen ahkeram-masti sitä käytettiin.

Mutta vielä muullakin tavoin koki parooni Reh binder paikkakuntaamme ja seutuamme sievistää. Sopiville paikoille kaupunkiin ja sen laita-osiin istututti hän lehdoiksi ja lehtoku-jiksi melkoisen paljouden saksanhaapoja eli poppeleita ja raivasi rakennutti myös Aulangon kauniille »alppijärvelle» vieviä mu-kavia polkuja.

Luolajan kylästä lähellä kaupunkia rakennettiin sen ohessa, kaikki tyyni vankien työllä, Rengon kappeliin melkein linja-suoraan vievä tie, huolimatta vastuksena olevista jyrkistä mäistä. Paroonille näkyi ainakin tässä kohden suoriin tie olevan paras.

Mutta kaupungin väestössä ei näy Reh binder olleen mikään suosittu henkilö, eikä maalaisissakaan. Häntä kuvataan ääret-tömän kopeaksi ja itsevaltaiseksi, jopa ylen määrin itsekkääk-sikin ihmiseksi. Tänne oli hän tullut Suomen passitoimistosta Pietarissa, jonka laitoksen päällikkönä hän, sotilaana varsinaiselta ammatiltaan, sitä ennen oli ollut ja muutenkin kauvan Venäjällä palvellut — imeytyen hartaasti kiinni sikäläisiin virka-valtaisiin katsantotapoihin. Ynseästi kohteli hän hämeenlinna-laisiakin, vaati tervehtimistä kaduilla vierailtakin henkilöiltä,

iloissaan piti nyt tuo muuten raharakas parooni heille hyvät ja kalliit sampanja-kekkerit. Vasta näiden lopussa yksi herroista, kiittäen isäntää nautituista herkuista, rupesi antamaan hänelle rakennusohjeita vanhain linnan-raunioiden jäljittelemistä varten.

ei viitsinyt ostoksilla ollessaan astua puotiin eikä edes nousta vaunuistansa, vaan oli hänelle tavara tuotava nähtäväksi kadulle, j. n. e. Paronin ollessa ajelulla ratsasteli kaksi kasakkaa täysissä aseissa vaunujen perästä, ja hänen kävelyillään kulki myös kasakka parin askeleen päässä perästä — vesikarahvi muassa siltä varalta, että herra kuvernööriä rupeisi janottamaan. Nöyrästi tuli vastaan-tulijain kumartaa ja tervehtiä, jolleivät tahtoneet joutua mahtavan maaherransa epäsuosioon.¹⁾

Rehbinder joutui viimein ikäviin selkkauksiin ojennushuone-laitoksen talouden takia. Tämän laitoksen johtajana oli näet siihen aikaan eräs Rennerfelt, joka tässä taloudessa oli harjoittanut keinottelua, ja kuvernööri oli — kuten tämän n. s. »Linna-jutun» asiakirjoista on selvinnyt — sekaantuneena hänen asioihinsa. Koko seikan paljasti viimein prokuraatorille eräs linnan kirjuri, joka oli joutunut riitaan esimiestensä kanssa. Prokuraatori puolestaan nosti kanteen, ja loppuseuraus oli se, että sekä Rehbinder että Rennerfelt joutuivat pois paikoiltaan, — suureksi helpoitukseksi, niinkuin kerrotaan, sekä Hämeenlinnan asukkaille että koko läänillekin.

Seuraelämästä kaupungissa Rehbinderin ajoilta olkoon tässä sivumennen mainittu että se tavallaan näkyy olleen vilkkaampaa kuin meidän päivinämmä. Tosin pidettiin vain kerta

¹⁾ Oli kaupungissa toki niitäkin, jotka toisinaan antoivat ylpeälle kuvernöörille pikku läksytyksiä. Niinpä muun muassa kerrotaan eräästä vanhasta lääkäristä, jonka hän kerran kipeänä ollessaan tavallisella jyrkällä tavallaan oli komennuttanut luokseen, ettei tohtori tullutkaan ennenkun R. viimein lähetti vaunuilla noutamaan. Tohtorin silloin vihdoin saapuessa maaherran luo, ärjyi tämä aika lailla ja sanoi m. m.: »Tietäkää te, hra tohtori, että minä yhdellä kynänvedolla voin lähettää teidät virasta.“ »Tietäkää te, hra parooni“, — vastasi tohtori —, »että minä yhdellä kynänvedolla voin lähettää teidät — helvettiin“

vuodessa yhteiset, kaikkia kansanluokkia käsittävät suuret tanssiaiset eli paalit, n. s. Nikolai-paalit, mutta hyvin usein, muutamain ajoin joka viikko ja aina erikseen, n. s. aatelis-paaleja ja porvari-paaleja. Ja näissä tilaisuuksissa kerrotaan yhteiselämän olleen hauskaa, teeskentelemätöntä ja herttaista, niinkuin ylimalkain muutenkin varsinkin porvaristo vanhojen säilyneiden tapojen mukaan tunsivat itsensä ikäänkuin kaikki-yhteiseksi, solidaariseksi yhdyskunnaksi. Lasia kilisteltiin vanhaan tapaan myös jotenkin ahkerasti, ja ikivanha hämeenlinnalainen elinkeinokin kukoisti, joskin tosin rajoitettuna, kaikessa rauhassa porvarien keskuudessa vielä kappaleen matkaa tämän vuosisadan toisen puoliskon sisään. — Ruotsin kieltä käyttivät keskenään kaikki, jotka tahtoivat vähänkin »paremmasta käydä», huolimatta siitä, kuinka sitä osasivat.

Rehbinderin ajat ovat olleet ja menneet. Siitä päivin ei ole näillä mailla mitään tiedetty paikallishallinnollisista hirmujutuista, ja muutenkin on samainen aika katsottava poikkeukseksi Hämeen historiassa, sillä sen edellisetkin maaherrat olivat silminnähtävästi kaikki hienompaa rotua. *Requiescat Rehbinder in pace*, levätköön hän rauhassa. Pienoinen Hämeenlinnan kaupunkikunta on vuosisatamme loppuvuosikymmeninä ylimalkain viettänyt rauhallista, hiljaisen edistyksen elämää, kasvanut ja vaurastunut luonnollisten ehtojensa mukaan ja erittäinkin vanhana sivistyksen ahjopaikkana Hämeessä levittänyt henkisen viljelyksen taimia runsaasti ylt' ympärilleen maakunnassaan ja koko maassaan. Niinkuin se oli ennenkin tehnyt. Hämeenlinnan koulupenkillä istuivat muiden muassa aikoinaan mainiot Cygnæuksemme, Fredrik ja Uno, täällä myöskin Agaton Meurman on koulua käynyt.

Siitä kun tykit viimeiksi paukkuivat Birger jaarlin linnasta länsimaisen uskon ja länsimaisen viljelyksen kuuluvana aikuna ja niiden suojelemiseksi Itämeren tällä puolen, siitä on pitkät ajat kulunut. Mutta vielä tänä päivänäkin, kuten ennen, lähettää vähäinen linnakaupunki Wanajaveden rannalla

toisen nuorukaisparven toisensa perästä ulos Suomen suurille tiloille taistelemaan saman uskon ja saman viljelyksen puolesta. Sallittakoon meidän tätä muistellellessamme päättää nämät yksinkertaiset sivut erään myöskin syntyperäisen hämäläisen, runoilija-vainaja Antti Törneröön eli Tuokon sointoisilla säkeillä:

Birger Jaarlin linna.

Jo luonto, kuljettua kesä-illan,
Yövaipan ylleen oli heittänyt
Ja liepeellänsä Hämeenlinnan sillan
Himmeesen varjohon jo peittänyt.
Siell' yksin seisoin, silloin nuorukainen,
Seuduilla näillä vieras, matkalainen.

Kun katselin siell' luonnon ihanuutta,
Outoihin vaivuin ajatuksiin,
Hempeetä kesä-yön mä hiljaisuutta
Sydämin ihaelin sykkivin.
Siell' oli näky mitä ihaninta,
Maa tyyni oli, tyyni järven pinta.

Vaan mikä tuolla luonnon suloutta
Jylhällä muodollansa varjostaa?
Se kohoutuen kohden korkeutta
Ylpeesti ympärilleen katsastaa.
Syvästi järveen kuvauu sen muuri,
Sisässä maan kuin oisi sillä juuri.

Hengille luonnon liekö hennommille
Se peljättävä, paha kummitus?
Inhoittavalta tuntuneeko sille
Yörauhassansa seudun kauneus,
Kun uhaten näin katsoo kaikkialle,
Järvelle, maalle sekä taivahalle?

Ei, hengeksi sen mieleni vaan houraa,
Olento on se tosi itsestään.
Se muistuttaapi miestä, rautakouraa,

Jok' ennen voimakkaalla kädellään
 Sen rakensi ja nimess' uskon uuden
 Sen kautta sorti Hämeen vapauden.

Ei ihme, että tätä miettiessä
 Povessa tunsin tunteen katkeran:
 Myös syntynyt mä olen Hämeheissä
 Ja synnyinmaana sitä rakastan.
 Ken orjuuteen ja sortoon sitä sallis,
 Jok' ain' on ollut sydämelle kallis?

Näin miettiessä en huomannut ma aamun
 Taas taivaan kannelle jo astuneen,
 Kun jylhältä näin linnalt' öisen haamun
 Ja synkeyden kaiken kadonneen.
 Se kirkastunna seisoi aamukoissa
 Ja peljätys kaikk' oli siltä poissa.

En peljästyistä luonnossakaan muussa
 Sen lähellä mä nähnyt ollenkaan.
 Pelotta lintu likimmässä puussa
 Ilolla lauloi aamulauluaan.
 Ja itse jylhän linnan räystähässä
 Näin pienen pääskysen mä pesimässä.

Mielestä haihtui haikeus; nyt vasta
 Ma muistin, aamukoissahan sen näin,
 Ett' uskon sätehet se taivahasta
 Johdatti kerta Hämeesenkin päin,
 Ja poistaessaan meiltä pakanuuden,
 Ehk' ankarast', toi oikeen vapauden.

Maamiehen kun ma kuulin sitte siellä
 Kulkeissaan työhön riemull' laulavan,
 Yömatkan päästä matkamiehen vielä
 Kun tervesnä näin tietään kulkevan,
 Niin vielä muistin, pait sen muinaisuuden,
 Sen suojass' olevan maan rauhausuuden.

Kertomus Hämeenlinnan kaupungin
Kunnallis-taloudellisista oloista

Kertomus

Hämeenlinnan kaupungin kunnallis-taloudellisista oloista.

Kaupungin asema, rakennusalue ja ympäristö.

Nykyinen Hämeenlinnan kaupunki on rakennettu Niementausta nimiselle niemelle Wanajaveden läntisellä rannalla. Wanajavesi kapenee tällä kohdalla vähäpätöiseksi, joenkaltaiseksi väyläksi, joka ainoastaan eteläpuolella kaupunkia taasen lavenee isommaksi lahdeksi.

Kaupunki jakautuu kahteen rakennusalueeseen, nim. vanhempaan eli kantakaupunkiin ja nuorempaan eli lännemmässä olevaan Myllymäen kaupunginosaan, joka nykyään vielä ainoastaan yhdellä kivitetyllä, viljelysniityn poikki vievällä kadulla eli oikeastaan viertotiellä on yhdistettynä edelliseen.

Rakennettu osa kaupungin asemasta käsitti v. 1883 noin 34,5 hehtaaria ja on siitä asti pienempäin asemamuutosten ja uudisrakennusten kautta lisääntynyt niin, että rakennettu osa kantakaupunkia nyttemmin käsittää 49,168 heht. ja rakennettu osa Myllymäkeä 12,560 heht. Jos tähän luetaan lisäksi 7 heht. arentitonttia Myllymäessä, on koko kaupungin rakennettu pinta-ala tällä haavaa 68,728 heht., siihen luettuna torit ja kadut.

Voimassa-oleva asemakartta, josta kopio on liitettynä tämän kertomuksen loppuun, osoittaa kaupungin sisältävän yhteensä 57 korttelia. Näistä tulee kantakaupungin osalle 43 ja Myllymäen osalle 14. Kaikilla 57 korttelilla yhteensä on 250 talontonttia, nim. kantakaupungissa 164 ja Myllymäessä 86.

Kartta on laadittu 1872 vuoden aseman mukaan niine muutoksineen, jotka asianomaisesti myönnettiin vuosina 1882 ja 1886, sekä vahvistettu marraskuun 22 p. 1887. Vahvistus tapahtui sillä ehdolla, että R.-kirjaimella merkitty kävely-paikka Residenssi- ja Raastuvankatujen sekä Kaivo- ja Saaristenkatujen välillä, joka alkuperäisen aseman mukaan oli määrätty venäläisen kirkon paikaksi, edelleen pidätettäisiin tätä tarkoitusta varten. Paikalla kohoaakin nyt uusi venäläinen kirkko.

Mainittuina vuosina myönnettyjen pienempäin asema-muutoksien kautta joutui alkuaan puistoksi aiottu pieni kulma kaupungin kaakkoisimmalla niemellä rakennustonteiksi (n:o 104, 105 ja 106) ja samaten kortteli n:o XXXII, jossa sitä ennen palanut kaupungin Seurahuone sijaitsi, yhdeksi ainoaksi rakennustontiksi. Näille lisätonteille onkin jo varsin kauniita rakennuksia kohonnut. Kantakaupungissa on nyttemmin ainoastaan 9 rakentamatonta tonttia, mutta vielä 25 taloa 19:lla järjestämättömällä tontilla. Sitä vastoin on Myllymäen kaupungin-osassa, joka näennäisesti muodostaa Hämeenlinnan etukaupungin, vielä rakentamatta ja osaksi myymättäkin koko se kuusi korttelia sisältävä alue, joka sijaitsee vanhan hautausmaan pohjoispuolella, niinkuin vielä on rakentamatta melkoinen osa rakennustontteja Viertotiekadun eteläpuolellakin. Pohjoispuolella tätä tietä on jo useita, osaksi varsin sieviäkin rakennuksia, koko Myllymäessä rakennettuja ja järjestettyjä tonttia yhteensä 11. Järjestämättömiä arenti- eli vuokratontteja on Myllymäessä 29, järjestettyjä arentitontteja 19, järjestämättömiä varsinaisia tontteja 10.

Kantakaupungissa on eri rakennustonttien keskimääräinen pinta-ala 1,764,18 neliometriä, Myllymäessä 1,146,42.

Myllymäen kaupungin-osaan on myöskin luettava Hämeenlinnan pataljoonan kasarmi-ryhmäin alue, joka ennen oli tiluslohkoina.¹⁾

Kaupungilla on kolme toria, joista Iso-toria, joka on keskuspaikkana pidettävä, käytetään varsinaisena kauppatorina, kun sitä vastoin nykyään vielä järjestämättömällä »Kauppatorilla» etelärannassa harjoitellaan melkein yksinomaan kala-kauppaa, sitäkin enimmäkseen vain markkina-aikoina.

Yleisistä rakennuksista mainittakoon tässä seuraavat: kaunis, alkuaan omituiseen malliin rakennettu kirkko; varsin uhkea raatihuonekartano, kivistä, Iso-torin etelävarrella; lääninhallituksen talo saman torin pohjoispuolella; hienoon, miellyttävään stiiliin rakennettu lyseo-kartano omassa kaupunginkorttelissaan; postikonnttori, jota 1870-luvun lopulla ja 1880-luvun alussa käytettiin silloin täällä sijaitsevan suomalaisen normaalilyseon huoneustona; sekä läänin sairaala n. s. Keinusaarella sillan itäpäässä.

Birger jaarlin ja Gymnaasikadun sekä Itäisen ja Läntisen Linnakadun välillä oleva kortteli on puoleksi puistona (n. s. Tähtipuisto eli Stjärnan). Puiston muodostaa myöskin kirkon ympäristö.

Mutta Hämeenlinnan varsinainen puisto, joka on tunnetuna kauneudestaan ja suurenmoisuudestaan, sijaitsee 1 1/4 kilometrin matkan päässä asutusta kaupungista pohjoseen ja käsittää yhteensä noin 25 hehtaaria.

Ulkomuodoltaan on Hämeenlinnan kaupunki hyvinkin soma ja miellyttävä, erittäinkin kesän aikana, kun puistot ja lukuisat yksityiset puutarhat ovat vihreässä asussaan. Kaikkein enimmät rakennukset ovat yksikerroksisia ja puusta. Yksityisiä kivirakennuksia löytyy kuitenkin jo 44. 2-kertaisia puurakennuksia 12.

¹⁾ Katso alemm.: »Kaupungin tilukset kotipalstalla».

Paikkakunnan kauneuteen vaikuttavat etupäässä vanha mahtava linna torneineen, valleineen ja suurenmoinen luonto kaupungin ympärillä järvineen, harjuineen, kukkuloineen. Aulangon ihanat järvimaisemat ja Karlbergin puutarhat huviloineen ja monine taidetöineen ovat maan kuuluja.

Kaupungista johtavat tiet ja tienteko-velvollisuus.

Länteenpäin kaupungista johtaa läntinen viertotie, joka Myllymäen etukaupungin halki menee n. s. Poltinahon suurelle sotaväen harjoituskentälle, jonka itäsyrystä tie haaraantuu kolmelle taholle: kaupungin hautausmaalle, Helsinkiin, Turkuun ja Toijalaan. Kaupungista lähtien suoraan pohjoseen johtaa kaksi tietä, jotka yhtyvät linnan kohdalla, vieden Tampereelle. Itäänpäin rautatie-asemalle ja tämän lähellä olevalle Hätilän kruununtillalle viepi sillan ylitse neljäs tie, Viipurin tie.

Näistä teistä on suorastaan kaupungin ylläpidettävänä ja omana se tienpätkä, joka Kasarmikadun pohjoispäästä johtaa linnan kohdalle eli risteykseen toisen, itäisemmän pohjoistien kanssa. Se rakennettiin kaupungin puolesta vasta tämän vuosisadan keskivaiheilla. Vanhempi on mainittu itäisempi eli rannempi tienpätkä; se näet rakennettiin kruunun kustannuksella jo samaan aikaan kuin kaupunki muutettiin nykyiselle paikalleen ja ulottuu Pohjois-Niittykadun itä-päästä oikeastaan vain kivikasarmien portille asti. Parinkymmenen metrin pituinen pätkä tästä kohdasta äsken mainittuun risteykseen kaupungin tien kanssa on tienteko-velvollisuuden puolesta epämääräinen. Tienosa suuren sillan itäpäästä vähän toiselle puolen lääninsairaalaan eli Hätilän virkatalon rajalle asti on myös kaupungin oma ja kunnossa-pidettävä, ja on kaupunki sen tänä vuonna kivillä laskenut.

Mainittua vanhaa tietä Pohjoisen Niittykadun pohjoispäästä kivikasarmien portille, läntistä viertotietä Kaivokadulta

Poltinaholle Myllymäen halki sekä itäistä viertotietä Hätilän virkatalon rajalta rautatieportille pitää valtio kunnossa, siten kuitenkin, että kruunu kaikkien kolmen tien ylläpitämistä varten suorittaa kaikkiaan 1,100 ja kaupunki kaikkiaan 500 markkaa vuodessa.¹⁾

Suurta siltaa kaupungista Keinusaarelle, jonka synnystä on mainittu ylempänä olevissa »piirteissä Hämeenlinnan historiasta», pitää kunnossa valtio erityisellä rahastolla. Tämän kasvuun vaikuttaa Hämeen läänin maalaiskansa vieläkin maksamalla kapan jyviä talon-numerolta. Rahaston suuruus viime tilivuoden lopulla oli 157,020 m. 84 p. Sitä hoitaa lääninhallitus. V. 1878 rakennettiin silta, jonka kunnossa-pitämiseen kaupunki ei ollenkaan ota osaa, kokonaan uudestaan. Samaan aikaan tehtiin viertoteiksi mainitut itäiset ja läntiset tiet.

Kaupungin tilukset kotipalstalla.

Kaupungin maat ja tilukset kotipalstalla sijaitsevat asutun kaupungin ympärystössä ja käsittävät kaikkiaan 304,847 hehtaaria, joista kuitenkin jokunen pienempi määrä on pakko-luovutuksen kautta joutunut osaksi Suomen, osaksi Venäjän valtion haltuun, kuten tässä alempana lähemmin merkitään.

Kotipalstan maa-alueesta on:

Peltoa	91,323	hehtaaria
Niittyä	77,995	»
Metsämaata	135,529	»

Yht. 304,847 heht.

Nämä maat, joihin tässä on luettu myöskin n. s. Kuralan tilukset kappaleen matkaa länteenpäin kaupungista, on jaettu

¹⁾ Itäisen viertotien kunnossa-pitämistä kannattaa sitäpaitsi Hätilän tila 17 hevospäivätyöllä vuodessa.

300 erisuuruiseen lohkoon. Niistä lohkot 58—100 ovat enimmäkseen arennille annettuja viljelysmaita. Myllymäen ja n. s. Hevosha'an lohoille on järjestettynä arentitonttia noin 150. Talonluku näillä tonteilla on nykyään 48. Lohkot 89, 90 ja 103 ovat hietamaata ja käsittävät yhteensä noin 1 hehtaarin. Lohko n:o 196 on vanha hautausmaa, joka käsittää 1,604 hehtaaria.

Lohkot 243—247, 250, 251 ja osia lohkoista 248, 249, 252—257, 259—262 on pakkoluovutettu Suom. asevelvollisten kasarmi- ja katu-alueeksi, joka v. 1883 käsitti 6,338 hehtaaria. Tänä vuonna on siihen vielä lisätty pienempi alue.

N. s. Hämeensaarella eteläpuolen kaupunkia on parille lohkolle järjestetty seitsemän makasiinitonttia ja kaksi varastopaikkaa sekä irrallleen kaupungin alueesta eroitettu polttimontti ja arentivapaa saunatontti, josta kuitenkin viime kesänä sauna paloi.

Lohkot 285—300 sijaitsevat n. s. Keinusaarella itäpuolen Wanajavettä eli virtaa. Näistä on kuitenkin suurin osa luovutettu tontti-alueeksi kaupungin yleiselle teurastus-laitokselle ja kahdelle tehdaslaitokselle sekä pienempi osa eräälle liikemiehelle makasiinin tontiksi.

Kartassa on eri kirjaimilla merkitty seuraavat paikat ja laitokset, jotka käsittävät seuraavan määrän hehtaaria:

a.	Hämeenlinnan kaupungin ja maaseurakunnan hautausmaa	5,119
a ^I .	Kreikkalais-venäläinen hautausmaa	1,160
a ^{II} .	Juutalaisten hautausmaa	0,109
b.	Laidunmaa	45,351
b ^I .	Ruumishuone	0,030
c.	Laidunmaa	38,089
v.	Äijänsuo	0,257
v ^I .	Ämmänsuo	1,229
x ja x ^I .	entisiä peltoja	0,499
y.	Venäläisten ruutikellari	0,010

z ja z ^I . Hiekkakuoppia	0,819
Poltinaho	18,813
I, II, III, IV, V, VI Riihitonttia	0,790
Savenottopaikkoja	0,267

Yleisenä kivenottopaikkana on Myllymäen kallion reuna. N. s. Hevosha'an reuna on luovutettu ampumaradaksi Hämeen läänin metsästysseuralle.

Kaupungin tilukset Sairionmaalla.

Sairionmaan tilukset käsittävät maa-alueen Wanajaveden itärannasta Aulangon järvelle sekä pienemmän lohkon tämän järven itäpuolella. Nykyään on tämä alue jaettu 34 osuuteen ja sisältää:

Peltoja 17,707 heht.

Niittyjä 9,048 »

Metsää ja joutomaata . . . 255,819 »

Yhteensä 282,574 heht. tiluksia.

Tästä alasta on Venäjän valtio lunastanut ruutimakasiiniansa y. m. tarpeitaan varten 85,350 hehtaaria viljelemätöntä maata.

Pienempiä mäkialustoja on luovutettu talontonteiksi, kuten Toivolan huvila,

Viljelysmaiden vuokraehtoja.

Kaupungin viljelysmaat, paitsi torpat ei, ovat vuokratut: Kuralassa ja Sairiossa 15 vuodeksi, pellot lähemmällä kaupunkia 10 vuodeksi sekä niityt ja suolohkot 15 vuodeksi.

Valtuusmiesten huhtik. 24 p. 1896 tekemän päätöksen mukaan vuokrataan kaikki viljelysmaat sillä välipuheella, että

vuokraajalla, jos hän viljelee lohkonsa kunnollisesti ja suorittaa vuokramaksunsa säännöllisesti, on oikeus vuokra-ajan lopputtua saada lohkonsa uudestaan vuokrattavakseen suorittamalla vuosittain lisämaksuksi 10 prosenttia edellisestä vuokrasummasta.

Kaupungin metsät.

Löytyvien karttain ja selitysten mukaan on kaupungin *metsäjakoon otettujen* metsien pinta-ala 505,35 hehtaaria. Tämä ala on jaettu 8 eri talouspalstaan seuraavalla tavalla:

I. Aulanko.

On enimmäkseen viettävää kangasta, joka kasvaa eri-ikäistä, 30–70 vuotista kuusta. Yhteensä 2571 kuutiometriä puita 33 hehtaarilla.

II. Sairionmaa.

Suurimmaksi osaksi viettävää kuivaa kangasta, joka enimmäkseen kasvaa 30–80 vuotista mäntyä, vähemmän kuusta. Muutamissa paikoin hiukan koivuja ja haapoja. Yhteensä 8789 kuutiometriä puita 109,07 hehtaarilla.

III. Ahvenistonmaa sekä Myllymäki.

Ahvenistonmaa on mäkistä, kuivaa kangasta ja kasvaa enimmäkseen 25–40 vuotista mäntyä, hiukan kuusta. Myllymäki samoin kuivaa, mäkistä kangasta, joka kasvaa katajaa, osittain harvinaisia männyntaimia. Yhteensä tällä talouspalsalla 491 kuutiometriä puuta ja pensasta 17,72 hehtaarilla.

IV. Rengonvaha.

Suurimmaksi osaksi kuivia, osittain tuoreita kankaita, jotka kasvavat mäntyä, kuusta ja koivua. Vähemmän soita ja rämeitä, jotka kasvavat mäntyä ja koivua. Eräällä alhaisella kankaalla on harvinaisia siemenpuita. Yhteensä 5090 kuutiometriä puita 54,81 hehtaarilla.¹⁾

¹⁾ Katso alempana: kaupungin koko ulkopalsta Rengossa.

V, VI, VII ja VIII talouspalstat eli Viialan käsittävät:

V	62,10	hehtaaria	3,842	kuutiometrillä	puita,
VI	88,77	»	1,957	»	»
VII	67,30	»	5,196	»	»
VIII	72,58	»	4,090	»	»
<hr/>					
eli yhteensä 290,75 heht.			15,085 kuutiometrillä puita.		

Kaikkien kaupungin metsäjakoon otettujen metsien yhteinen puumäärä on tämän laskun mukaan 32,026 kuutiometriä 505,35 hehtaarin alalla.

Viialan metsäpalsta Rengon kappelissa.

Koska tämä metsäpalsta alaltaan on varsin iso ja sen omistus kaupungille melkoisesta arvosta, laadimme siitä tässä, käyttäen lähteenä metsänhoitaja Knut Mobergin kesäkuussa v. 1898 antamaa lausuntoa, seuraavan erityisen kertomuksen:

Viialan metsäpalsta on paikoittain leveämpi, paikoittain kapeampi ja lähes 10 kilometriä pitkä. Sen pohjoisosa on 23 kilometrin päässä Hämeenlinnan kaupungista, sen eteläkulmasta 2 kilometriä Lietsan kestikievariin. Valtamaantie Hämeenlinnasta Tammelan pitäjään käy pitkin palstaa, ja poikki palstan juoksee puro, jota myöten sopii lautata metsätuotteita Vanajan vesistöön.

Kooltaan on palsta 534,90 hehtaarin alan suaruinen, lukuun-ottamatta viljeltyjä tiluksia (peltoja, niittyjä y. m.), jotka ovat vuokrattuina useammille torppareille. Näistä 534,90 hehtaaria on 392,95 hehtaaria kasvullista metsämaata ja 141,95 hehtaaria hylkymaata y. m.

V. 1896 jakoi metsänneuvoja, vapaahra Hj. Carpelan metsän järkiperaistä metsänhoitoa varten. Tässä jaossa lohkaistiin 102,20 hehtaarin suuruiset hakamaat torppareja varten ja loppuala, 290,75 hehtaaria, jaettiin lohkokhakkausta varten niin, että siemenpuut jätettäisiin. Puumäärä arvosteltiin silloin kasvulli-

sella metsämaalla jakometsässä 15,085 kuutiometriksi (kiinteää mittaa) eli keskimäärin 52 kuutiometriä hehtaarilla.

Metsänhoitaja Moberg toimitti sitten myöskin arvostelun puumäärästä hakamaissa ja laski metsässä löytyvät hirsi- ja hirsi-ainepuut erikseen.

Tämän arvostelun mukaan löytyy metsässä seuraava määrä hirsi- ja hirsipuita, jotka ainoastaan muutamia kuusipuita lukuun-ottamatta ovat mäntyjä:

20—25 sentim.	1,3 m.	korkeudella	maasta	6,400	runkoa.
25—20	»	»	»	»	3,613 »
30—35	»	»	»	»	1,310 »
35	»	»	»	»	167 »

Hakomaissa arvosteli hra M. puumäärän keskimäärin 40 kuutiometriksi hehtaarilla.

Koska metsää pitempänä aikana on harvennettu säännötömästi, niin löytyy vahvempia hirsipuita ainoastaan vähemässä määrässä, ja seurauksena harvennuksesta on myöskin että tiheysmäärä on hyvin vaihtelevainen. Tasa-ikäisiä, tiheitä metsikkoja on ainoastaan siellä täällä pienemmillä aloilla; metsiköt ovat suurimmaksi osaksi keski-ikäisiä, osaksi nuoria. Kulovalkean polttamia aukkomaita löytyy kyllä, mutta on näillä kasvanut paikoittain jokseenkin hyvä uusikasvu. Mänty on pääpuulajina ja kuusi kasvaa ainoastaan pienemmässä määrässä sekapuuna viljavammilla kankailla. Hakamaissa on maanlaatu viljavampi, ja kasvavat ne mänty-, kuusi- ja koivu-sekametsää.

Maanlaatu on suuremmaksi osaksi pienen-kivensekaista vierinkivisoraa, ja koska kulovalkeat ovat raivonneet useammalla kankaalla, on kasvinvoima huono. Murtokivikankaita löytyy kuitenkin ja etenkin hakamaiksi lohkaistuilla aloilla, ja on kasvinvoima näillä mailla hyvä.

Huonokasvulliset maat, joita alaltaan on 141,95 hehtaaria, ovat vesiperäisiä ja metsättömiä. Niitä voisi kuitenkin, sanoo

hra M., ojittamalla kuivata, jolloin osa niistä olisi viljelykseen kelpaavia.

Kaadettavan metsän arvon on hra M., paikkakunnalla viime aikoina (v. 1898) maksettujen hintojen mukaan, laskenut seuraavasti:

20—25 sent. mänty-hirsipuut	6,400 kapp.	à 1: —	6,400: —
25—30 »	»	3,612 » à 2: 50	9,032: 50
30× »	»	1,477 » à 4: 60	6,794: 20
			<u>Summa 22,226: 70</u>

Nuoren metsän arvosta lausuu hra M.: Metsä on keskimäärin 45 vuoden vanhaa ja sen puumäärä keskimäärin 45 kuutiometriä (kiinteätä mittaa) hehtaarilla. Varteen-ottamalla paikkakunnalla maksettuja hintoja ja hyvää menekkiä olisi kantohinta arvosteltava 50 penniksi kuutiometriltä. Tämän metsän arvo olisi siis, kun koko alalla löytyy $(393 \times 45 \text{ k.m.})$ 17,685 k:metriä, $(17,685 \times 50)$ 8,842 markkaa 50 penniä. Metsän arvo siis yhdeltä hehtaarilta 22 mk. 22 p.

Itse maan arvon kasvullisella metsämaalla on hra M. laskenut 8 markaksi hehtaarilta eli yhteensä (393×8) 3,144 mk., ja

Huonokasvullisten metsämaiden arvon 4 markaksi hehtaarilta eli yhteensä (142×4) 568 mk.

Koko Viialan metsäpalstan arvo olisi siis, viljelysmaita lukuun-ottamatta:

Hakattavan metsän arvo	22,226: 70
Nuoren metsän arvo	8,842: —
Maan arvo à 8 mk. hehtaari	3,144: —
Huonokasvullisten maiden arvo	568: —
<u>Yhteensä 34,780: 70</u>	

Kaupungin koko ulkopalsta Rengossa

muodostaa hyvin pitkänsoikean kolmion eli kiilan, jonka leveämpi pää (Mäkelän ja Haapalan torppien kanssa) on noin 2

penikulmaa kaupungista ja kapea suippu (Pitkäjärven torpan kanssa noin 1 kilometrin päässä sen kärjestä) lähimmittain 31 kilometriä kaupungista. Tämän kaistaleen rajoina ovat Ojoisten latokartanon maat sekä Rengön kappalaistilan ja kahden muun renkolaisen maatilän tilukset.

Mutta paitse tätä suurempaa kiilaa eli kolmiota on kaupungilla ulkopalstana tänneppäin myöskin toinen aivan samanmuotoinen, vaikka paljon pienempi alue, yllämainittu *Rengonvaha*,¹⁾ joka on aivan erikseen edellisestä. Sen kapea suippu alkaa Alajärvestä, ja jatkuu se sitten Suur-Luolajan kylän ja Ojoisten latokartanon maiden välitse Viialan suurta palstaa kohden, josta sen leveämpi pää on noin 1 penikulman matkan etäisyydellä. Rengonvaha on asumaton ja ilman viljelyksittä, kasvaa ainoastaan metsää. Siitä on polttopuita hakattu kaupungin tarpeiksi ja kauniimmat männyt jätetty siemenpuiksi. Sammon torppari on saanut ottaa puutarpeensa kuivista puista rämeillä, tuulenkaatamista ja sellaisista. Paitse metsää on Rengonvahan alueella vain rämeitä ja kivikkoja.

Kunnan tulot kaupungin metsistä.

Kaupungin metsistä on kunnalla vuosittain jommoisinkin tulot. Niinpä viimeisten 4 vuoden aikana niistä on otettu rakennusaineita kaupungin yleisiin töihin noin **3,000** markan edestä joka vuosi ja sen ohessa polttopuita kaupungin laitoksiin. V. 1898 tuotiin näitä; sairashuonetta varten 16 syltä mäntypuita = 192 m., vaivaishuonetta varten 25 syltä mäntypuita = 300 m., palokunnan taloa varten 7 syltä koivuhalkoja = 105 m., raatihuonetta varten 81 syltä koivuhalkoja = 1,134 m., ja 24 syltä mäntypuita = 276 m. Yhteensä siis polttopuita kaupungin yleisiin laitoksiin **2,007** markan arvosta.

Täten tuottaa kaupungin metsä tätä nykyä vuosittain kaupungille noin 5,000 markkaa.

¹⁾ Tämän niminen torppa ei ole kaupungin maalla.

Kaupungin torpat Rengon kappelissa.

Torpparien metsät ja laitumet, jotka ennen olivat yhteisesti käytettävät, ovat nyttemmin palstoitettut erikseen kullekin. Rakennukset kaikissa torpissa ajanmukaiset ja hyvässä kunnossa. Vuokrasopimukset 25 vuodeksi v:sta 1893.

Mäkelän torppa (perustettu 1808) sijaitsee 2 penikulman päässä kaupungista yleisen maantien varrella, Ojoisten virkatalon ulkopalstan rajalla. Haltia Heikki Heikinpoika, jonka huonekunnassa v. 1898 oli 6 aika-ihmistä, elättää (tietojen mukaan samalta vuodelta): 2 hevosta, 6 lypsävää lehmää, 4 hiehoa, 10 lammasta, 1 sian. Kylvö (v. 1898): 2 tynnyriä rukiita, $\frac{1}{2}$ tynn. ohria, 3 tynn. kauroja, 5 tynn. perunoita, 4 kappaa papuja, 10 kapp. pellavia. Peltomaata on 4,166 heht. Niittyjä 14,237 heht. Vuokra 130 markkaa (edellisenä vuokra-aikana 81 mk.)

Haapalan torppa (kartassa v:sta 1786) on edellisen naapurina. Haltia Kaarle Vihtori Pietarinpoika (huonekunta: 5 aika-ihmistä), elättää: 3 hevosta, 6 lypsävää lehmää, 3 hiehoa, 8 lammasta, 1 sian. Kylvö: 2 $\frac{1}{2}$ tynn. rukiita, 3 tynn. kauroja, $\frac{1}{2}$ tynn. ohria, 4 tynn. perunoita, 4 kapp. papuja, 10 kapp. pellavia. Peltomaata: 6,649 heht. Niittyjä 11,581 heht. Vuokra 121 m. (edell. v. 100 m.)

Santalan torppa (kartassa v:sta 1786) sijaitsee noin 1-kilom. päässä edellisestä eli 22 kilom. kaupungista yleisen maantien varrella. Haltia Antti Fredrikinpoika (huonekunta: 4 aika-ihmistä ja 7 lasta) elättää: 3 hevosta: 6 lypsylehmää, 4 hiehoa, 10 lammasta, 1 sian. Kylvö: 2 $\frac{1}{2}$ tynn. rukiita, $\frac{1}{2}$ tynn. ohria, 2 $\frac{1}{2}$ tynn. kauroja, 5 tynn. perunoita, 4 kapp. papuja, 8 kapp. pellavia. Peltomaata: 4,092 heht. Niittyjä: 12,203 heht. Vuokra 101 m. (edel. v. 89 m.).

Rantalan torppa (kartassa v:sta 1786) sijaitsee luonnonkauniilla paikalla Leskijärven rannalla. Haltia Antti Kustaanpoika (huonekunta: 6 aika-ihmistä ja 3 lasta) elättää: 2 hevosta, 6 lypsylehmää, 3 hiehoa, 14 lammasta, 2 sikaa. Kylvö: 2 $\frac{1}{2}$ tynn.

rukiita, 3½ tynn. kaurjoja, 1 tynn. ohria, 5 tynn. perunoita, 5 kapp. papuja, 6 kapp. pellavia. Peltomaata: 3,130 heht. Niittyjä: 11,033 heht. Vuokra 100 m. (edell. v. 89 m.)

Pitkäjärven torppa (perustettu v. 1800) sijaitsee kauvimpana eli 30 kilom. kaupungista, yleisen maantien varrella. Haltia Mikko Matinpoika (huonekunta: 5 aika-ihmistä ja 4 lasta) elättää: 3 hevosta, 8 lypsylehmää, 4 hiehoa, 14 lammasta, 2 sikaa. Kylvö: 3 tynn. rukiita, 3 tynn. kaurjoja, ½ tynn. ohria, 6 tynn. perunoita, 6 kapp. papuja, 6 kapp. pellavia. Peltomaata: 4,823 heht. Niittyjä: 15,436 heht. Vuokra 111 m. (edell. v. 84 m.)

½ *Sotkan* torpasta (kartassa v:sta 1786) on rajatusten Santalan, Rantalan ja *Korvensaaren* torppien kanssa, johon viime mainittuun se nykyään on yhdistettynä yhden haltian alle. Haltia Kaarle Nikander (huonekunta: 5 aika-ihmistä ja 3 lasta) elättää yhteensä molemmilla torpilla: 3 hevosta, 7 lypsylehmää, 3 hiehoa, 10 lammasta, 3 sikaa. Yhteinen kylvö: 4 tynn. rukiita, 1 tynn. ohria, 7 tynn. kaurjoja, 6 tynn. perunoita, 5 kapp. papuja, 10 kapp. pellavia. Peltomaata: Sotkalla 3,465 heht.; Korvensaarella: 2,883 heht. Niittyjä: yhteensä 14,029 heht. Yhteinen vuokra: 155 m. (edell. v. Sotkasta 100 m., Korvensaaresta 78 m.)

½ *Sotkan* torpasta (1786 vuoden kartassa yhdessä toisen Sotkan kanssa). Haltia Heikki Heikinpoika (huonekunta: 4 aika-ihmistä ja 4 lasta) elättää 3 hevosta, 6 lypsylehmää, 4 hiehoa, 12 lammasta, 3 sikaa. Kylvö: 3 tynn. rukiita, ½ tynn. ohria, 3 tynn. kaurjoja, 5 tynn. perunoita, 5 kapp. papuja, 10 kapp. pellavia. Peltomaata 5,173 heht. Niittyjä: 14,518 heht. Vuokra 162 m. (edell. v. 84 m.)

Vertailun vuoksi mainitsemme tässä näiden torppien yhteisen vuosi-olennon vuosilta 1875 ja 1898, poislukemalla ensimmäisen puoliskon Sotkan torppaa ja Korvensaaren torpan, joista tarkkoja tietoja edelliseltä vuodelta puuttuu.

Vertailu käsittää siis *Mäkelän*, *Haapalan*, *Santalan*, *Heikki Sotkan*, *Rantalan* ja *Pitkäjärven* torpat.

	Hevosia	Lypsy-leh- miä	Nuorta kar- jaa	Lampaita	Sikojia	K y l v ö s s ä					
						Rukiita	Ohria	Kauroja	Peru- noita	Hernettä	Pellavia
1875	12	33	27	46	11	11 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{3}{8}$	6 $\frac{3}{5}$	23	7	54
1898	16	38	22	68	10	15 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	18	30	28	50
V. 1898 oli Ren- gon kaikkien torp- pien yhteinen vuo- si-olento:	19	45	25	78	13	19 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{4}$	25	36	33	60

V. 1875 oli Rengon torppien yhteinen vuokra 705 m.,
v. 1898 » » » » » 870 m.

Sammon torppa

(kartassa vuodesta 1778) sijaitsee noin 6 kilometriä luoteesen päin kaupungista. Torpan tiluksia ympäröivät Iso-Luolajan Parolan ja Ojoisten latokartanon tilukset. Haltia Kaarle Karlsson (huonekunta: 5 aika-ihmistä ja 5 lasta) elättää: 2 hevosta, 6 lypsy-lehmää, 2 hiehoa, 10 lammasta, 2 sikaa. Kylvö: 3 tynn. rukiita, $\frac{1}{2}$ tynn. ohria, 6 tynn. kauroja, 5 tynn. perunoita, 5 kapp. papuja, 4 kapp. pellavia. Vuokra 264 markkaa. Vuokra-aika nykyään: 1879—1905.

Rengon torppien vuokra-ehdot.

Kaupungin torpat Rengossa ovat nykyään vuokratut seuraavilla ehdoilla:

1:o. Vuokra-aika alkaa Maarian päivästä v. 1893 ja kestää samaan aikaan vuonna 1918.

2:o. Vuokramiehellä on valta käyttää torppaan kuuluvaa metsää omaksi tarpeeksensa ja torpan rakennusaineiksi, mutta, myytäväksi ei sitä saa millään ehdoilla käyttää eikä myöskään kaskeksi kaataa, joll'ei kaupungin valtuusmiehet ole siihen erityistä lupaa antaneet ja paikkaa määränneet. Vuokramiehellä ei ole myöskään oikeutta myydä karjan ruokaa.

3:o. Vuokramies vastaa torpan rakennuksista, jotka aina ovat laillisessa kunnossa pidettävät; myöskin on hän vastaava niiden maantie-osien kunnossa pitämisestä, jotka nyt ovat torpan osaksi jaetut taikka vasta ehkä jaetaan. Samoin on hän suorittava kaikki torpalle määrättyt verot ja maksut, olkoot ne mitä laatua tahansa.

4:o Vuokramies on suorittava vuokransa, joka tekee --
 -- -- -- -- -- markkaa vuosittain, ennakolta helmikuun kuluessa.

5:o. Jos vuokramies osoittaa huolimattomuutta tai veltoutta, taikka yhdessä tai toisessa kohdin rikkoisi edellä olevat määräykset, ei hoitaisi torppaa hyvin eikä pitäisi sitä hyvässä kunnossa, niin on hän torpasta heti paikalla, laissa määrättyä muutto-aikaa nauttimatta, eroitettava, vaikka hän olisikin vuokransa jo siltä vuodelta suorittanut.

Metsänhoitosäännöt kaupungin kaikille torppareille.

(Rahatoimikamarin julkaisusta maalisk. 21 p:ltä 1899).

1:si. Torppari, joka haluaa saada rakennusaineita kotitarpeeksi, ilmoittakoon Rahatoimikamarin syyskuun pitämässä kokouksessa minkä verran rakennuspuita, aidaksia ja polttopuita sekä muita tarvepuita hän seuraavaksi vuodeksi tarvitsee.

Se, joka ei edellä mainitussa kokouksessa ilmoita itseään saadakseen sanotuita metsäntuotteita, menettää kaiken oikeutensa niihin seuraavaksi vuodeksi.

2:si. Kaikenlainen puiden hakkuu metsässä kielletään muilla kuin siksi määrättyillä paikoilla. Samoin kielletään kaatamasta muita kuin hakattavaksi määrättyitä puita.

3:si. 10 senttimetriä korkeampia kantoja ei saa jättää.

4:si. Kaikki hakkuu, paitsi kerpun-taitto ja veistopuu-aineitten hankkiminen, on kesällä kielletty, ja alkakoon hakkuu vasta syksyllä rahatoimikamarin määräämän päivän jälkeen.

5:si. Hirren hakkuusta jääneet latvat ja isommat oksat ovat polttopuiksi hakattavat. Pienemmät oksat sekä risut ovat, jollei niitä käytetä pahnoiksi, tasaisesti hakkaus-alalla levitettävät, niin ettei roukkioita synny.

6:si. Hakkaus-alojen kylvämiseksi ovat selvästi merkityt puut jätettävät ja kielletään jokaista laillisen edesvastauksen uhalla niitä kaatamasta tahi millään tavalla vahingoittamasta.

7:si. Kaikki kaadetut puut ovat rekikelin aikana vietävät pois metsästä. Aidaksia ja polttopuita saapi kuitenkin jättää hakkuupaikalle seuraavaksi vuodeksi ainoastaan mitallisiin pinoihin pantuina.

8:si. Metsää ei saada millään ehdolla kaskeksi kaataa. Samoin on metsäntuotteiden myyminen ankarasti kielletty. Niinikään on metsästys ilman erityistä lupaa kielletty laissa määrättyllä uhalla.

9:si. Kaikki metsälain määräykset, niinkuin tulen syttämisestä metsässä, kulovalkean sammuttamisesta y. m., ovat tarkasti noudatettavat.

10:si. Torpparien tulee ehdottomasti noudattaa niitä metsänhakkuuta koskevia määräyksiä, joita kaupungin metsänvar-tija heille antaa.

11:si. Joka rikkoo näitä sääntöjä ja metsänvartian antamia määräyksiä vastaan, hän rangaistaan rikoksen laadun mukaan joko laissa määrättyillä sakoilla ja vahingon korvaamisella tahi häätämisellä.

Koko Viialan ulkopalstan pinta-ala.

V. 1877 toimitetun tutkimuksen ja kertomuksen mukaan käsittää koko Viialan ulkopalsta Rengon kappelissa, jolla alueella Mäkelän, Haapalan, Santalan, Rantalan, Pitkäjärven, Korvensaaren ja molemmat Sotkan torpat ovat, yhteensä 662,647 hehtaaria maata. Siitä oli silloin

Peltomaata	34,440
Niittyjä	93,304
Metsämaata	534,903
<hr/>	
Yhteensä	662,647

Kaupungin tuloa tuottavat oikeudet.

Vuokra viljelysmaista, torpista, arentiton-teista yhteensä 15,512: 97

Laitumet	200: —
Torimaksut	3,520: —
Liikennemaksut	3,261: 99
Puistoravintolan vuokra	1,400: —
	<hr/>
	Yht. 23,894: 96

- Muist. 1.** Torimaksuja suorittavat ainoastaan ulkolaiset paikoistaan markkinoilla. Torikauppiaat kaupungissa eivät maksa mitään paikoistaan torilla eivätkä myöskään kaupunkilaiset markkinoilla.
2. Liikennemaksut kantaa tullinhoitaja ja nauttii siitä palkkiota vuosittain 300 markkaa.
3. Laidunmaan käyttämisestä suoritetaan joka lehmältä 3 markan ja samoin joka hevoselta 3 markan vuotuinen maksu.

Kunnan rahastoja ja laitoksia.

Vaivaistalo- ja vaivaishoito. Stichæuksen vaivais- ja työhuone-rahasto.

Se lahjoituskirja toukok. 20 p:ltä 1834, jolla silloinen maa-herra Joh. Fr. Stichæus perusti tämän nyttemmin suuren rahaston, on osoitettu kirkkoherra Math. Churbergille ja kuuluu suomennettuna näin:

»Ruvetessani täkäläisen lääninhallituksen hoitajaksi, olen minä huomannut että Hämeenlinnan kaupungissa on ollut ja vieläkin on enemmän kerjäläisiä kuin kaupungin itsessään vähäpätöinen väkiluku saisi sallia. Olen ensi aluksi arvellut tämän seikan johtuvan osaksi v. 1831 kaupunkia kohdanneesta tulipalosta, joka saattoi paljon ihmisiä kodittomiksi, elinkeinottomiksi ja leivättömiksi, osaksi siitä paljoudesta köyhiä pohjolaisia, jotka ovat tänne tulleet etsiäkseen työnansiota ja joiden vaimot ja lapset myöskin ovat tehneet kerjäämisen elinkeinokseen; mutta sittemmin olen havainnut, että tähän kerjäämiseen melkoisessa määrässä myöskin on syynä laiskuus, epäsiiveellisyys ja vallattomuus. Niinkauvan kuin ei ole löytynyt mitään

paikkaa, jossa köyhiä voitaisiin pitää ruoassa ja työssä, on ollut turhaa kokea vastustaa ja juurineen hävittää tätä epäkohtaa. Sentähden olen aikonut perustaa yksityisen vaivais- ja työhuone-laitoksen (fattig- och arbetshus-inrättning), joka, vaikka alkuansa järjestettynä pienimpään mittakaavaan, kuitenkin aikaa voittaen voitaisiin laventaa täydellisemmäksi, jos tarve sitä vaatii ja asianhaarat niin myöntävät.

Tällä perustuksella olen minä mielestäni sopivalle paikalle, Hämeenlinnan entiselle pappilan tontille vanhassa kaupungissa taikka nyttemmin Ojoisten latokartanon hakaan, lähelle järven rantaa vastapäätä kruunun-apteen taloa, rakennuttanut talon, jossa on neljä suurempaa huonetta tilavan vinnin kanssa, ja määrännyt piha- eli tontti-alan sekä ulkorakennuksille että puutarhalle eli perunamaalle.

Tämän talorakennuksen sekä kymmenen tuhannen ruplan (banko-assignatsioonia) suuruisen pääoman lahjoitan ja jätän minä täten kaupungin vaivaishoidolle, liittäen tähän myöskin ehdotuksen ohjesäännöksi vaivaishoidolle, ja on minulla tätä tehdesäni se iloinen toivo, että jälkeiseni virassa, joiden palkkaehtoihin Ojoisten latokartanokin kuuluu, sallivat vaivais- ja työhuoneen pysytettäväksi samalla paikalla, jossa se nyt on, niinkauvan kun johtokunta pitää sitä edullisena.

Herra kirkkoherralle, joka on puheenjohtajana nykyisessä vaivaishoito-johtokunnassa, saan täten ystävällisesti jättää toimeksi yhdessä johtokunnan jäsenten kanssa ottaa mainittu rakennus haltuunsa ja käytettäväksi, minun elinaikanani vuosittain minulta periä lahjoitus-pääoman korot kuudella sadalla ruplalla banko-assignatiooneja sekä, ehdoituksen tultua tarkastetuksi ja vahvistetuksi, mahdollisimmasti pikaiseen käytäntöön saattaa puheenalainen vaivais- ja työhuonelaitos, pysyen kunnioittaen ja ystävyydellä

Kunnianarvoisan ja korkeasti-oppineen herra kirkkoherran
nöyrimpänä palvelijana

Tämän lahjoituksen nojassa järjestettiin ja pantiin toimeen vaivais- ja työhuonelaitos v. 1836. Mutta jo 1837 vuoden alussa, tammik. 8 p:nä päätettiin kirkonkokouksessa että ne harvat vaivaiset, joita vaivais- ja työhuoneessa ylläpidettiin, olisivat maaliskuun 1 p:stä samana vuonna annettavat elätettäviksi vähimmän vaativalle. Tämä siitä syystä, että »kaupungin maksuvelvolliset asukkaat olivat saaneet kärsiä kalliita kustannuksia viime vuonna köyhien ylläpitämisestä, kun vaivaisia oli elätetty maaherra Stichæuksen lahjoittamassa vaivaistalossa, varsinkin koska tähän oli tarvittu sänkyvaatteet ja muuta pysyvää kalustoa». — Kuitenkin tehtiin kokouksessa se nimenomainen päätös, että vaivaistalo jälleen käytettäisiin jalon lahjoittajan määräämään tarkoitukseen niin pian kuin kaupunki ennättäisi tointua tulipalon jälkeen.

Mutta kirjelmässä vaivaishoidon johtokunnalle helmik. 1 p:ltä 1837 peruutti maaherra Stichæus koko lahjoituksen, koska, sanoi hän, vaivais- ja työhuonelaitos kirkonkokouksen päätöksen kautta oli tullut lakkautetuksi (»upplösts») ja siten lahjoituksen tarkoitus jäänyt täyttämättä. — Huomattavaa tämän peruutuksen suhteen on että, kuten asiakirjoista selvenee, lahjoituspääoman korko maaliskuun 1 p:stä 1835 samaan päivään 1836 oli tullut oikeudenkäynnin kautta kuvernööriltä otetuksi (»blifvit guvernören genom rättegång aftvungen»). Kun kuvernööri Stichæus ei seuraavinakaan vuosina maksanut tätä korkoa, syntyi uusi prosessi, ja Uudenmaan läänin kuvernöörinvirasto tuomitsi Stichæuksen maksamaan korot 12 vuodelta, nim. maalisk. 1 p:stä 1836 samaan aikaan 1848. Ne tekivät yhteensä 7,200 ruplaa banko-assign. eli 2,057 rupl. 14 1/2 kop. hopeassa. Mutta tämän tuomion kumosi hovioikeus ja lykkäsi asian kihlakunnan-oikeuteen. Tämä puolestaan tuomitsi huhtik. 8 p. 1850 Stichæuksen, koska lahjoitus oli tapahtunut ilman ehdoitta, peruutuksesta huolimatta maksamaan korot viimeiksi kuluneilta 10 vuodelta 6,000 ruplalla b.-assign. eli 1,714 r. 28 4/7 kopekalla hop. Mutta asia meni ylempiin oikeuksiin ja viimein

senaatiin asti, joka lykkäsi sen takaisin laamannin-oikeuteen. Laamannin-oikeus tuomitsi kesäk. 30 p. 1854 Stichæuksen perilliset — kuvernööri itse oli sillä välin kuollut — heti suorittamaan mainitut kymmenen vuoden korot. Perilliset vetosivat $\frac{4}{7}$ 1854. Mutta nyt syntyi taaskin uusi prosessi itse pääomasta ja vaivais- ja työhuonerakennuksesta, joita vaivaishoidon johtokunta vaati kaupungin haltuun, vaan joita Stichæuksen perilliset eivät tahtoneetkaan luovuttaa, koska muka alkuperäisen lahjoituksen ehdot olivat jääneet täyttämättä. Porvoon pitäjän kihlakunnan-oikeus tuomitsi kuitenkin, päätöksellään huhtik. 14 p. 1858 — siihen nähden, ettei lahjoittaja ollut määrännyt mitään selvää aikaa, jolloin vaivais- ja työhuoneen tulisi alkaa vaikutuksensa, saatikka sitten sitonut lahjoituksen pätevyyden tämmöisen ehdon täyttämiseen — perilliset luovuttamaan sekä rakennukset että pääoman ja tämän korot maalisk. 1 p:stä 1848 vaivaishoidon johtokunnalle. Tämän tuomion vahvisti laamannin-oikeus jouluk. 9 p. 1858 tekemällään päätöksellä, joka on jäänyt lailliseen voimaan. —

Stichæuksen vaivaistalo vanhassa kaupungissa myytiin v. 1860¹⁾, ja vaivaiset asetettiin vastaiseksi huudolle. Uutta ruvettiin rakentamaan uuteen kaupunkiin syysk. 25 p. 1861, ja valmistui se syyskuun 13 p. 1862. Rakennuskustannukset nousivat 2,800 hopearuplaan, johon kuitenkin ei ole luettu menoja laudoittamisesta ja maalauksesta. Tätä uutta taloa käytettiin kuitenkin ensimältä, kunnes varsinainen kansakoulu alkoi, pienten lasten kouluhuoneustona, ja vaivaiset pysyivät yhä huudolla.

Vasta tammikuun 9 p. 1880 avattiin, tarpeellisten muunnosten jälkeen, tämä varsinainen talo tarkoitukseensa. Se sijaitsee kanta-kaupungin luoteisessa eli Kaivo- ja Koulukatujen kul-

¹⁾ Se muutettiin uuteen kaupunkiin ja on nyt neiti Eeva Savoniuksen omana; käytetään, tultuaan paljon korjatuksi, ruotsalaisen tyttökoulun huoneustona. Siinä on suurin yksityinen sali Hämeenlinnassa.

massa samalla yhteistontilla kuin kaupungin sairastalo, ja kuuluu siihen, paitsi tonttimaata, 1,64 tynnyrin-alaa peltoa. Rakennuksia on: 1) päärakennus puusta, jossa on 5 huonetta, keittiö ja johtajan huone; sekä 2) leipoma- ja ulkokuone-rakennus kivistä, jossa on 3 houruinkoppia y. m. Sairaas hoidetaan läheisessä kaup. sairaalassa.

Kaupungin valtuusmiesten kokouksessa maaliskuun 16 p. 1885 oli kysymys siitä, olisiko Stichæuksen rahasto oikeutettu saamaan korvausta siitä tontista, jota kuumelasarettia varten käytetään. Valmistava valiokunta todisti otteella maistraatin pöytäkirjasta helmik. 7 p:ltä 1848, että maistraati ja kaupungin vanhimmat olivat päättäneet luovuttaa silloiset tontit n:o 7 ja 8 kolmannessa korttelissa vaivaishoito-johtokunnalle vastaisuudessa käytettäväksi, ilman lunastinta, ehdolla että vaivaistalo niihin rakennetaan ja vuotuiset ulosteot niistä suoritetaan. Ja hyväksyivät valtuusmiehet valiokunnan ehdituksen, että Stichæuksen työhuoneen vastapäätä oleva lohko n:o 233 annettaiisiin Stichæuksen varaston nautittavaksi 50 vuodeksi ilman vuokratta. --

Leskirouva Sofia Ulriika Annerstén testamenttasi tammik. 24 p. 1877 »Hämeenlinnan vaivaisrahastolle» (fattigkassan i Tavastehus) sen epämääräisen summan, joka jäisi järelel sittenkun useat testamentissa mainitut henkilöt olisivat siinä määrättyt osansa saaneet. Täten tuli vaivaisrahastoon 2,221 m. 96 p. Valtuusto, jonka määrättäväksi vaivaishoito-johtokunta jätti rahojen käyttämisen, määräsi pääoman korkoa kantavana säilytettäväksi rahatoimikamarin huostassa ja vuotuiset korot jaettaviksi ylimääräisenä vaivaisapuna kaupungin köyhille vuosittain vaivaishoito-johtokunnan harkinnan mukaan. Valtuuston kirjelmä tästä vaivaishoito-johtokunnalle on kesäk. 15 p:ltä 1881.

Rahasto yhdistettiin v. 1891 valtuuston tekemästä päätöksestä 2,200 markan suuruisena Stichæuksen vaivais- ja työhuonerahastoon.

Leskirouva Eva Katarina Stephanius testamenttasi helmik. 18 p. 1868 »vaivaiskassaan» sen epämääräisen osan talonsa hinnasta, joka jäisi jällelle sittenkun testamentissa mainittu perillinen olisi saanut määrätyn osansa. Valtuuston kokouksessa 31 p:nä toukok. 1878 päätettiin talon hinta kasvulle pantavaksi, ja olisi puolet vuosi-korosta annettava kaupungin köyhille ylimääräiseksi joulu-avuksi vuosittain; toinen puoli korkoa pantaisiin pääomaan, kunnes se olisi kasvanut 10,000 markaksi, ja tulisi myöhempäin valtuusmiesten päättää miten näin kasvanut pääoma olisi käytettävä.

9,934 m. 16 p:n suuruisena yhdistettiin tämäkin rahasto v. 1891 valtuuston päätöksestä Stichæuksen vaivais- ja työhuonerahastoon. —

Seuraavat kaksi taulua osoittavat: 1) Stichæuksen vaivais- ja työhuoneen-rahaston tilin vuosilta 1882 ja 1898, 2) kaupungin vaivaisrahaston tilin v:lta 1876 ja 1898 sekä vaivaisapua nauttivien suhteellisen lukumäärän samoilta vuosilta.

Stichæuksen vaivais- ja työhuone-

V. 1882.

Debet:

Balanssi 1881 vuoden tilistä:

Vaivaistalon arvo	12,896: 43	
Lainassa olevaa rahaa 6 % korolla . .	45,100: —	
Ulkona olevaa rahaa ilman korotta . .	1,050: —	
Puhdasta rahaa	<u>4,332: 39</u>	63,378: 82

Vuoden tulot:

Korkorahoja	2,906: 75	
Satunnaisia tuloja.	<u>2,323: 29</u>	5,230: 04
		<u>Yht. 68,608: 86</u>

V. 1898.

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Vaivais- ja työhuonekartanon arvo . .	27,406: 43	
Lainassa olevaa rahaa 5 % korolla . .	50,000: —	
Lainassa olevaa rahaa 5 1/2 % korolla . .	29,800: —	
Pankissa olevaa rahaa 4 % korolla . .	5,000: —	
Maksamatta olevia korkoja	<u>82: 50</u>	112,288: 93

Vuoden tulot:

Korkorahoja	4,524: 53	
Vaivaishuoneessa tehdyistä töistä . .	1,060: 25	
Satunnaisia tuloja.	<u>2,612: —</u>	8,196: 78

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Velkaa kaupungin rahastoon	139: 58
--------------------------------------	---------

 Yht. 120,625: 29

rahaston tili vuosilta 1882 ja 1898.

V. 1882.

Credit:

Vuoden menot:

Eri rätinkiä	110: 80	
Vaivaisten ylläpito	<u>1,991: 04</u>	2,101: 84

Balanssi 1883 vuoden tiliin:

Vaivaistalon arvo	12,896: 43	
Lainassa olevaa rahaa 6 % korolla	<u>51,900: —</u>	64,796: 43
Ulkona olevaa rahaa ilman korotta	750: —	
Kassasäästö	<u>960: 59</u>	1,710: 59
		<u>Yht. 68,608: 86</u>

V. 1898.

Credit:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Velka kaupungin rahastoon	8,067: 74
-------------------------------------	-----------

Vuoden menot:

Vaivaishuonekartanon korjauksiin	523: 48	
Vaivaisten elatukseen ja hoitoon vaivais-		
huoneessa	3,233: 79	
Polttopuihin	650: —	
Suoritettuja palkkoja	700: —	
Muita menoja	<u>943: 85</u>	6,051: 12

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Vaivais- ja työhuonekartanon arvo	27,406: 43	
Lainassa olevaa rahaa 5 1/2 % korolla	20,000: —	
Lainassa olevaa rahaa 6 % korolla	49,100: —	
Pankissa olevaa rahaa 4 1/2 % korolla	<u>10,000: —</u>	106,506: 43
		<u>Yht. 120,625: 29</u>

Kaupungin vaivaisrahaston

V. 1876.

Debet:

Balanssi edelliseltä vuodelta 534: 02

Vuoden tulot:

Kalunkirjoitus-prosanttia	141: 32	
Kollehti-rahoja	29: 98	
Sakko-rahoja	75: 60	
Huvi-maksuja	200: —	
Biljaardi-maksuja	84: —	
Vaivaismaksuja Venäjällä oleskelevilta henkilöiltä	147: 80	
Satunnaisia tuloja	263: 98	943: 18
Kunnan suorittamaa		13,200 —
	Yht.	14,677: 20

Credit:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Velkaa Stichæuksen rahastoon 3,592: 97

Vuoden menot:

Vaivaisten hoitokustannuksiin	3,781: 44	
„ saamia kuukausi-apuja	2,672: 75	
„ „ satunnaisia apuja	362: 02	
Kaupungin lääkärin y. m. palkat	1,746: 66	
Korkoja	149: 18	
Lyhennyksiä	181: 50	8,890: 55

Balanssi seuraavaan vuoteen:

Käteistä rahaa	2,190: 68	
	Yht.	14,677: 20

Huomautus I. V. 1876 oli hoitovaivaisia yhteensä 45 sekä kuukaus- ja tilapäistä apua nauttivia yhteensä 56. Edellisistä oli alaikäisiä 24 eli 10 poikaa ja 14 tyttöä, joten siis täysi-ikäisiä hoitovaivaisia oli 21.

V. 1898 oli hoitovaivaisia yhteensä 22 sekä kuukaus-apua nauttivia 32 ja tilapäistä apua nauttivia 33. Edellisistä eli hoitovaiv. oli alaikäisiä 18 ja täysik. siis 4.

tili vuosilta 1876 ja 1898.

V. 1898.

Debet:

Balanssi edelliseltä vuodelta:

Käteistä rahaa	2,502: 18
--------------------------	-----------

Vuoden tulot:

Kalunkirjoitus-prosenttia	1,527: 34	
Kollehti-rahoja	4: 60	
Biljaardi-maksuja	96: —	
Huvmaksuja	220: —	
Satunnaisia tuloja	835: —	2,682: 94
Kunnan suorittamaa	5,271: 45	
	<hr/>	Yht. 10,456: 57

Credit:

Vuoden menoja:

Vaivaisten hoito-kustannuksia	2,208: —	
„ saamia kuukausi-apuja	2,086: 50	
„ „ satunnaisia apuja	212: 05	
Muita menoja	2,005: 27	6,511: 82
Balanssi sauraavaan vuoteen:		
Käteistä rahaa	3,944: 75	
	<hr/>	Yht. 10,456: 57

Vaivaistalossa hoidettavina oli v. 1882 9 henkeä ja v. 1898 34 henkeä.

Huomautus II. Tauluun ei ole laskettu kustannuksia vuodelta 1898 niistä vaivaisista, joita hoidetaan vaivaistalossa, mitkä menot samalta vuodelta nousevat 6,031: 12 piin.

Käydessämme tämän vuoden (1899) joulukuun alussa kaupungin vaivaistaloa katselemassa, oli siinä hoidettavana yhteensä 34 hoitolaista eli 15 miespuolta ja 19 naispuolta, kaikki vanhoja ihmisiä, paitsi yksi ala-ikäinen tylsämielinen poika. Naisten käytettävänä oli 3 asuin- ja makuu-huonetta, miesten 1. Erityinen ruokasali yhteinen.

Laitoksessa hoidetaan tätä nykyä 5 mielisairasta henkilöä.

Köyhät ja vaivaiset eivät yleensä tahdo asettua vaivaistaloon asumaan. Syy tähän seikkaan on siinä, että vaivaistalo-järjestelmä vaatii hoitolaisilta työtä ja säädetyn järjestyksen noudattamista, joten yksilöllistä vapautta rakastavat köyhät ja vaivaiset, jos vain suinkin kykenevät, kokevat tulla toimeen vaivaistalon ulkopuolella ja yleensä ilman vaivaishoidon avutta.

Ruokajärjestys vaivaistalossa on seuraava: Murkinaksi joka päivä: keitetyitä perunoita (joskus soosin eli kasteen kanssa) ja silakkaa. Päivälliseksi: sunnuntaina: maitoon keitettyä ryynivelliä; maanantaina ja torstaina: tuoretta lihaa perunain kanssa; tiistaina ja perjantaina: hernesoppaa tuoreen lihan kanssa; keskiviikkona: ryynipuuroa ja maitoa (kortteli henkeä kohti); lauantaina: jauhopuuroa maidon kanssa. Illalliseksi; sunnuntaina: maitoon keitettyä ryynivelliä; maanantaina, keskiviikkona ja perjantaina: ruisjauhovelliä ja maitoa; tiistaina, torstaina ja lauantaina: maitoon keitettyä ohraräätijauhovelliä. Joka ateriksi sitä paitsi leipää ja kaljaa mielin määrin sekä joka sunnuntai 3 luotia voita henkilöä kohti.

Carl J. Kellroos'in lahjoitusrahasto.

Kauppakonttoristi Kaarlo Johana Kellroos määräsi huhtik. 28 p. 1897 päivätyn testamentin kautta että, sittenkun pääperilliset, tehtailija G. A. Fältmars puolisoineen, lapsineen ja veljineen, olivat määrättyt osansa saaneet, mahdollinen jäännös hänen omaisuudestaan olisi tuleva köyhille Hämeenlinnan kau-

pungissa, »näiden hyväksi käytettäväksi sillä tapaa kuin G. A. Fältmars määrää». — Tehtailija Fältmars määräsi tämän johdosta asiakirjalla heinäkuun 5 p:ltä 1898 että pesäjaossa, joka osoitti enemmän varoja kuin oli odotettukaan, kaupungin köyhille langenneet 18,627 m. 6 p. käytettäisiin seuraavalla tavalla: 1) mainittu summa pidetään rahatoimikamarin toimesta korkoa kasvavana ja korko lisätään pääomaan, kunnes tämä on 20,000 markkaa; 2) nämä 20,000 m. hoidetaan ja pidetään korkoa kasvavana Carl J. Kellroos'in lahjoitusrahaston nimellä; 3) pääoma pidetään vähentymättömänä, vaan korot käytetään Stichæuksen vaivais- ja työhuoneen hyväksi; 4) jos tämä syystä tai toisesta lakkaa olemasta, käytetään korot jonkun kaupungissa olevan samallaisen laitoksen hyväksi; 5) sen laitoksen toimikunta, jonka hyväksi korot lankeevat, pitäköön huolen vainajan haudasta.

Rahaston kanta oli tammikuun 1 p. 1899:

Lainassa olevaa rahaa	6,000: —
Pankissa » »	13,000: —
Käteistä » »	36: 39
Yhteensä	19,036: 39

Rosenqvistin rahasto.

Sepänleski Karolina Vilhelmina Rosenqvist testamenttasi syysk. 23 p. 1870 jälkeen-jäävästä omaisuudestaan »kaupungin köyhille» 2,000 markkaa, jotka hänen kuoltuansa tammik. 2 p. 1872 jätettiin vaivaisrahastoon. Varoista muodostettiin testamentin toimeenpanijan ehdoituksesta erityinen rahasto vaivashoito-hallituksen hoidettavaksi, ja olisivat korot vuosittain käytettävät osaksi palkinnoiksi, osaksi koulutarpeiksi ja vaatteiksi kaupungin köyhille kansakoulunoppilaille.

Rahaston kanta oli tammik. 1 p. 1899:

Lainassa olevaa rahaa	2,000: —
Käteistä rahaa	110: —
Yhteensä	2,110: —

Jeremejeffin rahasto.

Kauppias Pietarissa Afanasii Jeremejeff oli eräällä matkallaan Hämeenlinnassa — arvattavasti lopussa v. 1842 tai 1843 vuoden alussa — selittänyt tahtovansa kaupungin köyhille lahjoittaa 500 ruplaa hopeassa, jonka summan käyttämisestä seurakunnan kirkkoherra saisi määrätä. Kirkkoherra Mathias Churberg, joka siihen aikaan myöskin oli vaivaishoito-johtokunnan esimies, päätti nyt yksissä neuvoin johtokunnan muiden jäsenten kanssa että lahjasta oli muodostettava korkoa kasvava pääoma, jonka korkoja käytettäisiin vasta pääoman kasvattua 1,000 ruplaan hopeaa. Sen perästä olisivat vuotuiset korot jaettavat köyhille ja saamattomille (»afsigkomna») kauppiaiden leskille ja lapsille; ainoastaan jos näitä ei löytyisi, saisivat muutkin porvarien lesket ja lapset koroista osaa. Rahastoa hoitaisi vaivaishoidon johtokunta.

Sen kanta oli tammik. 1 p. 1899:

Lainassa olevaa rahaa	7,100: —
Pankissa	400: —
Käteistä rabaa	3: 49
Yhteensä	<u>7,503: 49</u>

V. 1898 nautti tästä rahastosta 5 henkeä apua 80 markalla kukin.

Jenny Costianderin rahasto.

Kirjelmässä kaupungin valtuusmiehille elokuun 4 p:ltä 1891 lahjoittivat kuvernööri Torsten Costiander ja hänen puolisonsa Jenny Costiander, muistoksi hopeahäistään samana päivänä, ja jättivät valtuustolle 6,000 markkaa »köyhien hyväksi» seuraavalla määräyksellä: sopankeittolaitos perustetaan, jossa köyhimmät ja työhön kykenemättömät yhteiskuntalaiset voisivat huokeasta maksusta, ja ainoastaan poikkeustilassa ilmaiseksi, saada lämmintä ruokaa ja leipää itselleen ja lapsilleen. Lah-

joitus on pidettävä kantarahana. Vasta sitten kun rahasto mahdollisten pääoma-lisäysten ja korkojen kautta on noussut 20,000 markkaan, perustetaan laitos paikkakunnan rouvasväen-seuran kautta, joka sitä ylläpitääkin, ja korko vuosittain sille suoritetaan, mutta näin muodostunut pääoma jää koskematta.

Tähän lahjoitukseen lisäsivät kirjelmällä helmik. 7 p:ltä 1896 lahjoittajat, jotka »kahdeksan vuotisella olollaan Hämeen-linnassa olivat tähän yhteiskuntaan lämpimästi kiintyneet», vielä 3,000 markkaa, mitkä lisättäisiin rahastoon, joka tarkoituksen ja hallinnon puolesta pysyisi entisillään. Semmoisiin poikkeustiloihin, jolloin ruokaa ja leipää vastaisesta sopankeittolaitoksesta annettaisiin ilmaiseksi, luettaisiin erikseen köyhien kansakoululasten ruokitseminen. »Jos nämä — mainitsivat lahjoittajat kirjelmässään — tulisivat semmoista etua nauttimaan, niin voitaisiin muita heidän hyvinvointiinsa tarpeellisia maksuja säästää, kuten esim. oppilasten kustantaminen kesälomalle maalle». —

Rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Lainassa olevaa rahaa . . .	4,000: —
Talletuskonttokuranti	16,000: —
Käteistä rahaa	852: 45
Yht.	20,852: 45

Helmikuun 8 p. 1899 luovutettiin lahjoittajain määräysten mukaan rouvasväen seuralle yhden vuoden korot 852 markalla 45 p. (Katso edempänä olevaa selontekoa rouvasväen-seurasta).

Kaupungin sairashuone. Sairashuonerahasto ja muut sairashoitoa koskevat rahastot.

Kirjelmässä Vaivaishoitohallitukselle Hämeenlinnassa jouk. 11 p:ltä 1868 esiintuo silloinen kuvernööri H. Molander pääasiassa seuraavaa: Samana päivänä pidetyssä kaupunkilaisten kokouksessa päätettiin, kuvernöörin ehdoituksesta, että äskeisenä kovana katovuonna täällä perustetun vaivaismajan (fattigherberge) toiminnasta järeälle jääneet 647 markkaa 30 penniä sekä majan lakattua myytyjen tarvekalujen arvo laskettaiisiin pohjarahaksi kuumelasaretille kaupungissa ja rahasto pantaisiin kasvulle kunnes se korkojen ja mahdollisten lisäysten kautta olisi noussut 10,000 markkaan. Tämän summan koroilla arveltiin lasaretti voitavan pienemmässä mittakaavassa perustaa ja kunnossa pitää. Vaivaishoitohallitus ottaisi rahat haltuunsa ja hoitaisi niitä. Kuvernööri lähettää rahat, 647: 80, vaivaishoitohallitukselle, jonka tulee vuosittain tehdä tili varoista ja kuvernöörille ilmoittaa milloin rahasto on noussut säädettyyn määrään. —

Tämä vähäinen summa oli täten sairashuone-yrityksen ensimmäinen pääoma. V. 1877 määräsivät sitten kaupungin valtuusmiehet kaupungille tulevan viinaverosuuden, 540 m. 80 p., meneväksi tähän rahastoon. Se oli saman vuoden lopussa 1,700 m. 34 p. suuruinen ja kasvoi vuosien kuluessa sitten lahjoitusten ja testamenttien kautta. Niinpä on joka vuosi, paitsi v. 1879 ei, valtuuston kautta siihen liitetty kaupungin osuus viinaverosta, niinkuin myöskin suurempia tai pienempiä varoja anniskelu-yhtiön voittovaroista, jonka ohessa Säästöpankki vuosina 1883, 85, 86 ja 87 lahjoitti erisuuruisia summia.

Seuraavasta taulusta käy selville lasaretti-rahaston lisääntyminen eri vuosina:

Vuonna.	Osuus viina-verosta.	Anniskeluyhtiöiden voittovaroista.	Säästöpankilta.	Saldo jouluk. 31 p.
1876	—	—	—	1,071: 31
1877	540: 80	—	—	1,700: 34
1878	439: 40	—	—	2,249: 68
1879	—	2,000: —	—	4,508: 47
1880	612: 76	—	—	5,397: 65
1881	367: 51	2,000: —	—	8,150: 16
1882	739: 15	—	—	9,423: 47
1883	795: 57	—	4,000: —	14,983: 67
1884	811: 42	466: 97	—	17,133: 06
1885	791: 42	—	6,500: —	24,681: 20
1886	796: —	1,500: —	2,500: —	25,939: 28
1887	787: 80	1,500: —	1,000: —	28,070: 09
1888	823: —	7,300: —	—	31,293: 97
1889	895: 80	4,565: —	—	32,862: 11
1890	912: 23	10,000: —	—	42,219: 94
1891	883: 54	13,500: —	—	54,528: 34
1892	879: 40	12,185: —	—	65,747: 16
1893	817: 38	7,326: —	—	71,840: 06
1894	841: 34	3,340: —	—	75,442: 64
1895	904: 30	9,100: —	—	87,234: 06
1896	965: 65	10,000: —	—	121,163: 98
1897	965: 35	—	—	127,408: 26
1898	987: 35	—	—	130,181: 05
Yhteensä 16,556: 87		84,782: 97	14,000	

Vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiön voittovaroista siirrettiin sairashuonerahastoon v. 1896 20,000 markkaa, jonka ko- roista lääkärin palkkio suoritetaan 800 markalla.

Sairashuoneen rakennusrahastoon siirrettiin v. 1897 vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiön varoista 10,000 markkaa.

Samoista viinavoittorahoista saaduilla 10,000 markalla syntyi myöskin (v. 1890) Laupeuden-sisaren (diakonissan) palkkausrahasto, jonka koroilla sairashuoneen diakonissa palkataan.

Lasarettitalo rakennettiin v. 1885 ja tuli maksamaan 18,550 mk. Seuraavana vuonna alkoi laitos vaikutuksensa. Marraskuun 16 p. 1886 otettiin näet siihen ensimmäinen potilas. Ensimmäinen varustus oli tullut maksamaan 3,024 m. 65 p.

Laitoksen kuntoon-panemisessa ja myöhemmässäkin kehityksessä on etusijassa vaikuttanut kollegineuvos toht. Carl Bartram. Sen ensimmäisenä lääkärinä oli toht. L. Hedlund.

Vuoteen 1891 asti toimi sairashuone kuumelasaretin nimellä, se kun alkujaan oli aiottu tarttuvien kuumetautien parantolaksi, jommoisena se siis pääasiallisesti tämän ensimmäisen aikansa työskentelikin. Vuodesta 1891 on sitä enempi käsitetty yleiseksi sairashuoneeksi, vaikka ohjesääntöjen 1 §:n mukaan sen »pää tarkoituksena on estää tarttuvien kuumetautien leviämistä kaupungissa». Koska kuitenkin samoissa säännöissä sanotaan, että »milloin semmoisia tauteja paikkakunnalla ei liiku», sairashuoneeseen otetaan muitakin sairaita, niin on laitos itse teossa, täällä kun ei mitään vaikeampia kulkutauteja oli liikunut, saanut laveamman merkityksensä, niin että siinä nyttemmin hoidetaan akuutisia ja kroonillisia potilaita yleensä. Siihen onkin sentähden varustettu pienempi operatioonihuone.

Sairashuone sijaitsee samalla yhteistontilla vaivaistalon kanssa ja sisältää 7 sairashuonetta, 1 leikkuuhuoneen, 1 huoneen lääkäriä varten, 1 kylpyhuoneen, 1 huoneen hoitajattarille, kyökin ja ruokakammion. Vesijohto antaa vettä kylpyhuoneeseen ja kyökkiin, josta myöskin likaviemäri on johdettu ulos. Sähkökellot on kaikissa sairaus-huoneissa ja leikkaushuoneessa. Erityinen ruumiinavaushuone on pihassa.

Laitoksen kalusto on jo varsin monipuolinen. Paitsi jotenkin täydellistä haavurikalujen kokoelmaa löytyy myöskin muita lääketieteellisiä koneita. V. 1898 lisättiin kalustoa vieläkin uusilla ajanmukaisilla koneilla.

Ensi aikoina ei tätä kaupungin hyödyllistä laitosta käytetty läheskään niin suuressa määrässä kuin myöhemminä vuosina, ja siihen lienee ollut pääsyyinä suomalaisen väestön vanha ennakkoluulo lasaretteja vastaan yleensä. Mutta sivistyksen kohotessa ja levitessä on tämä ennakkoluuloinen vastahakoisuus vähitellen kadonnut, ja niinpä varattomampi väestö nyttemmin turvautuu kaupungin sairashuoneesen melkein säännöllisesti.

Päivämaksu on 1 markka oman kaupungin asujamilta ja 1 m. 25 p. henkilöiltä muista kunnista. 15 vuotta nuoremmista lapsista maksetaan puolet. Vuodesta 1893 löytyy 2 sisustettua yksityishuonetta. Niistä tietysti on päivämaksu kalliimpi, noin 3 tai 4 m., riippuen siitä, tuleeko erityinen ruoka tai hoito kysymykseen.¹⁾

Periaatteena noudatetaankin tässä sairashuoneessa että se on olemassa kaikkia kansankerroksia varten, ja sairaiden hoito on kaikille yhdenmukainen.

Sairashuoneen pääjohto on palkattomalla johtokunnalla, jonka kolme jäsentä kaupungin valtuusto valitsee kolmeksi vuodeksi. Laitoksen taloutta hoitaa rahatoimikamari. Diakonissa eli laupeuden-sisar toimittaa sekä sairaanhoidon että ostokset ruoanpitoon, joka siis ei ole urakalle annettu.

Julkaisemme tässä alempana taulun, joka osoittaa viimeisten neljän vuoden aikana sairashuoneessa hoidettujen potilaiden lukumäärän ja siihen kuuluvat suhteet, sekä sitten rahatoimikamarin tilikirjain mukaan sairashuonerahaston tilit vuosilta 1886 ja 1898, joista siis nähdään laitoksen taloudellinen tila sen ensimmäisenä vuotena verrattuna viime vuoden tilaan. Tämän perästä seuraa erikseen sairashuoneen rakennusrahaston

¹⁾ Seikkaperäisen selonteon „Hämeenlinnan kaupungin sairashuoneesta 1886—96“ on julkaissut laitoksen lääkäri vuosina 1890—96 toht. L. Gratschoff, jonka tiedonantoja tässä osaksi olemme käyttäneet. Kertomus kuumelasaretin synnystä sitä vastoin niinkuin rahastojen tilat on laadittu rahatoimikamarin asiakirjoja käyttämällä, kuten useimmat muutkin tässä kunnalliskertomuksessa löytyvät rahastojen kannat ja historiikit.

nykyinen kanta sekä sitten eri otsakkeilla selonteko sairashuoneen hyväksi perustettujen lahjoitusrahastojen synnystä ja nykyisestä kannasta.

Vuosi	Hoidettujen lukumäärä	Vuoden kuluessa hoidetuista on						Hoitopäivien luku	Keskimäärin sairaita kutakin päivää kohti
		poistettu terveenä	poistettu parempana	poistettu matomana	poistettu parantu- kuolleena	poistettu kuolleena	sisään jääneet		
1895	125	77	20	4	17	7	3,395	9,3	
1896	122	74	26	6	10	6	3,795	10,3	
1897	118	70	23	2	13	10	3,486	9,5	
1898	116	62	21	6	18	9	3,297	9,0	

Kaupungin sairashuonerahaston tili vuodelta 1886.

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Sairashuonekartanon arvo	18,550: —	
Lainassa olevaa rahaa 6 % korolla	4,300: —	
Puhdasta rahaa	<u>1,831: 20</u>	24,681: 20

Tuloja vuoden kuluessa:

Korkorahoja köyhäin sairashoitoa varten	258: —
---	--------

Satunnaisia tuloja:

Anniskeluyhtiön lahjoittamat	1,500: —	
Säästöpankin lahjoittamat	2,500: —	
Viime vuoden viinaveron osuus	720: —	
Lisäystä	<u>100: —</u>	<u>4,890: —</u>
Sairashuonemaksuja		154: —
		<u>Yht. 29,983: 20</u>

Credit:

Menoja vuoden kuluessa:

Laitoksen kalustoihin ja vaatteisiin	2,759: 49	
Sairasten hoidosta	268: 87	
Muita menoja	<u>931: 56</u>	3,959: 92

Vähennyksiä:

Korkorahoilla hoidettujen henkilöiden maksut	84: —
--	-------

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Lainassa olevaa rahaa 6 % korolla	6,800: —	
Maksamattomia lasaretti-maksuja	70: —	
Sairashuonekartanon arvo	18,550: —	
Kassasäästö	<u>519: 28</u>	<u>25,939: 28</u>
		<u>Yht. 29,983: 20</u>

Kaupungin sairashuonerahas-

V. 1898.

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Sairashuonekartanon arvo 23,435: 27

Vapaavuoderahasto:

Lainassa-olevaa rahaa 5 % korolla 41,000: —

Lainassa-olevaa rahaa 5 1/2 % korolla 10,500: —

Pankissa olevaa rahaa 4 % korolla 4,000: —

Pohjarahasto:

Lainassa-olevaa rahaa 5 % korolla 20,500: —

Lainassa-olevaa rahaa 5 1/2 % korolla 13,750: —

Pankissa-olevaa rahaa 4 % korolla 13,816: 13

Rästissä-olevia sairashuonemaksuja 138: 50

Maksamatta olevia korkoja 268: 36 127,408: 26

Tuloja:

Sairasvuode-maksoja 3,301: 35

Vapaavuode-rahaston korkoja 2,742: 25

Pohjarahaston korkoja 2,395: 74

Siirretty muista rahastoista 1,626: 92

Satunnaisia tuloja:

Viinien ja muiden mied. väkijuom. osake-

yht. 1897 v. voittorahoista 1,458: 62

1896 v. viinavero-osuus 965: 35

1897 v. " 987: 35 3,411: 32 13,477: 58

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Velkaa kaupungin rahastoon 1,141: 47

Yhteensä 142,027: 31

ton tili vuodelta 1898.

V. 1898.

Credit:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Velkaa kaupungin rahastoon	2,271: 94
--------------------------------------	-----------

Menoja:

Sairashuoneen korjauksiin	771: 53	
Sairasten hoitokustannuksiin	5,738: 42	
Muita menoja	<u>951: 87</u>	7,461: 82

Vähennyksiä:

Vapaavuodetta nauttineiden sairaavuodemaksut	2,067: —	
1897 v:n maksamatta olevat	<u>45: 50</u>	2,112: 50

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Sairashuonekartanon arvo	23,435: 27
------------------------------------	------------

Vapaavuoderahasto:

Lainassa-olevaa rahaa 5 1/2 % korolla	25,000: —
Lainassa-olevaa rahaa 6 % korolla	25,500: —
Pankissa-olevaa rahaa 4 1/2 % korolla	4,000: —

Pohjarahasto:

Lainassa-olevaa rahaa 5 1/2 % korolla	15,000: —	
Lainassa-olevaa rahaa 6 % korolla	18,050: —	
Pankissa-olevaa rahaa 4 1/2 % korolla	18,860: 77	
Rästinä olevia sairashuonemaksuja	208: 05	
Maksamattomina olevia 1898 v:den korkoja	<u>126: 96</u>	130,181: 05

Yhteensä 142,027: 31

Sairashuoneen rakennusrahasto.

V. 1897 siirrettiin vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiön viinavoitto-varoista tähän rahastoon 10,000 markkaa.

Rahaston kanta oli tammik. 1 p:nä 1899:

Pankissa talletuskonttokurantilla . .	10,251: 69
Käteistä rahaa	410: —
	<hr/>
Yht.	10,661: 69

Laupeudensisaren palkkausrahasto

syntyi v. 1890 viinavoittorahoista tehdyllä 10,000 markan siirrolla.

Rahaston kanta oli tammik. 1 p. 1899:

Lainassa olevaa rahaa	10,000: —
Käteistä rahaa	500: —
	<hr/>
Yht.	10,500: —

Charlotta Valdstedtin rahasto.

Apteekarinleski Charlotte Valdstedt määräsi lokakuun 27 p. 1893 päivätyn testamentin kautta, että hänen jälkeensä jäävästä omaisuudestaan m. m. luovutettaisiin Hämeenlinnan kaupungille 30,000 markkaa, joka pääoma jäisi koskematta. Korot käytetään vuosittain niin, että kaupungissa olevassa taikka vastedes perustettavassa sairashoitolaitoksessa kustannetaan vapaavuode varattomille henkilöille, kernaimmin naisille säätyluokasta. Kuitenkin suoritetaan testamentin määräyksen mukaan korot tästä pääomasta vuosittain kahdelle testamenttaajan sisarelle niinkauvan kuin nämä elävät. (Leskirouva Valdstedt kuoli jouluk. 18 p. samana vuonna Naantalin kaupungissa, jolle hän myös testamenttasi osan omaisuudestaan ehdolla että sikäläisessä kylpylaitoksessa pääoman koroilla kustannetaan sairashoittoa varattomille henkilöille, kernaimmin nai-

sille säätyluokasta). Joulukuun 24 p. 1894 joutui pääoma Hämeenlinnan kaupungille.

Rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Lainassa-olevaa rahaa 30,000 mk.

Joh. Gust. ja Albertina Grönforsin vapaavuoderahasto.

Kauppias Joh. Gust. Grönforsin ja hänen puolisonsa Albertinan tytär, katteininleski Mathilda Zilliacus lahjoitti v. 1898 parantumattomain sairasten vapaavuoderahastoksi 5,000 mk:aa.

Rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Pankissa rahaa 5,000: —

Tähän summaan on rouva Zilliacus huhtik. 17 p. 1899 lisännyt 1,000 markkaa.

Fredrika Zittingin vapaavuoderahasto.

V. 1889 lahjoitti tirehtööri C. Zitting 2,000 markkaa rahastoksi, joka hänen tätinsä Fredrika Zittingin muistoksi tulisi kantamaan nimeä »Fredrika Zittingin vapaavuoderahasto lapsia varten» ja josta korot käytettäisiin tämmöiseen tarkoitukseen.

Rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Lainassa-olevaa rahaa 2,000: —

Käteistä rahaa 110: —

Yht. 2,110: —

Kansakoululaitos. Sen rahastoja.¹⁾

Ensimmäisen oppilaitoksen kansan lapsia varten Hämeenlinnassa avasi v. 1856 paikkakunnan rouvasväen-seura. Siinä

¹⁾ Tarkempia tietoja Hämeenlinnan kansakoulujen synnystä ja vaiheista sekä niiden olosuhteista vuosina 1878—1892 saadaan kansakoulun-tarkastajan, maisteri A. E. Favén'in seikkaperäisistä julkaisuista „Hä-

annettiin kuitenkin opetusta ainoastaan tytöille.¹⁾ V. 1859 pani sitten kaupungin vaivaishoitokunta toimeen alemman kansakoulun poikiakin varten. Nämä koulut olivat vaikuttamassa vuoteen 1871, jolloin kaupunkiseurakunta järjesti varsinaiset kansakoulut. Niille laaditut säännöt määräisivät toimeen-pantavaksi kaksi kolmeluokkaista ylempää kansakoulua, toisen pojille ja toisen tytöille, joihin kumpaiseenkin piti alempana kansakouluna liitettävän yksi luokka valmistavaa opetusta varten. Valmistavilla luokilla ja molempain ylempien koulujen ensimmäisellä eli alimmalla luokalla saisi antaa yhteisopetusta poika- ja tyttölapsille.

Näiden sääntöjen mukaisina avattiinkin sitten puheenalaiset koulut syysk. 1 p. mainittuna vuonna 118 oppilaalla sekä 1 mies- ja 4 nais-opettajalla. V. 1876 perustettiin alemman kansakoulun 1 luokkaa varten apu- eli rinnakkaisluokka nais-opettajalla ja seuraavana vuonna samanlainen saman koulun II luokalle.

V. 1878 vahvisti kouluhallitus uudet säännöt, joiden 1:ssä pykälässä sanotaan, että »kunta ylläpitää tarpeellisen määrän ylempiä ja alempia kansakouluja». Nämä säännöt tiesivät kuitenkin ainoastaan yhdestä miesopettajasta, nim. ylemmän poikakoulun johtajasta. Kaup:n valtuusmiehet myönsivät sentähden, koska tarve tätä vaati, varoja apuopettajan palkkaamiseksi ylemmässä poikakoulussa, ja tämä opettaja astui toimeen kevätlukukauden alussa v. 1879. Näin sai ylempi poikakoulu toisen luokkansa, johon syksystä v. 1880 vielä tuli toinen apu-opettaja lisäksi. Koulu kasvoi kolmeluokkaiseksi. V. 1881 tulivat nämä kaksi apuopettajan virkaa vakinaisiksi. Tyttökoulu sai kolmannen luokkansa vasta syksyllä 1882.

meenlinnan kausakoulut“ (1878—1885 ja 1885—1892), joista tämäkin kertomus tässä on lyhennetty piirrelmä mitä mainittuun aikakauteen tulee.

¹⁾ Sen synnystä ja toiminnasta katso alemm.: „Hämeenlinnan rouvasväen-seura“.

Oppilasmäärä ylemmässä ja alemmassa kansakoulussa yhteensä oli v. 1879 253, v. 1883 282, v. 1885 276.

Ylempi tyttökoulu asui aina kevätlukukauden loppuun asti v. 1877 rouvasväen-seuran talossa vuokraa maksamatta, mutta muutti silloin n. s. vanhaan raastupaan. Ylempi poikakoulu ja alemman kansakoulun luokat olivat halvasta vuokrasta sijoitetut Stichæuksen vaivaistaloon. Yksi alemman kansakoulun luokka siirrettiin kevätlukukauden alusta v. 1879 tyttökoulun huoneustoon, ja syksystä v. 1880 muutettiin tilan puutteen takia muutkin alemman kansakoulun luokat vaivaishuoneesta lehtori Gaddin normaalilyseota varten rakennuttamaan taloon.

Sillä välin oli kuitenkin valmistunut kansakoulujen oma rakennus vanhan raastuvan viereiselle tontille n:o 123, jonka kaupunki oli lunastanut 2,000 markalla. Rakennus maksoi urakalla tehtynä 33,950 markkaa. V. 1882 saatiin valmiiksi kansakoulujen ulkohuoneusto, joka on tiilistä tehty ja maksoi 2,950 markkaa. V. 1884 rakennettiin sitten hajoitetun vanhan raastuvan tontille toinen kansakoulurakennus, myöskin puusta. Se tuli maksamaan 16,950 m. — Molemmat kansakoulurakennukset sisältävät, paitse yhteistä rukoussalia ja voimisteluhuonetta, yhteensä 12 luokkahuonetta, vahtimestarin asunnon y. m. Rakennusten keskellä on lakea hiekoitettu piha.

Koko kansakoulutalo kaikkineen on maksanut 70,196 m. 70 p:niä, kustannus, johon pieni kaupunkikunta tuskin olisi kyennyt, joll'ei anniskeluyhtiö olisi sitä runsaasti avustanut. Vuosina 1878—1885 lahjoitti täten tämä yhtiö kansakoulurakennuksiin 50,800 markkaa.

Vaikka kansakouluilla täten on hyvinkin avarat huoneustot, on tila kuitenkin jälleen käynyt ahtaaksi, niin että nytkin koko neljä luokkaa on sijoitettu vuokrahuoneisiin lehtori Gaddvainajan perillisten talossa.

Ennen syysk. 1 p. 1888 oli alemman kansakoulun oppiaika ainoastaan kaksi-vuotinen, mutta muutettiin silloin kolmi-vuotiseksi. Siten syntyi alempaan kansakouluun kolmas luokka

sekä poika- että tyttö-osastolle, ja kumpaankin asetettiin eri nais-opettaja. Täten tuli oppiaika kansakouluissa kuusivuotiseksi.

V. 1895 syyskuun 1 p:nä lisättiin alempaan kansakouluun yksi rinnakkaisluokka, jolle otettiin apuopettajat.

V. 1898 syyskuun 1 p:nä lisättiin vielä alempaan kansakouluun kaksi uutta rinnakkaisluokkaa, joihin otettiin yhtä monta apuopettajata. Siitä alkain on alemmassa kansakoulussa ollut 9 luokkaa.

V. 1898 syyskuun 1 p:nä asetettiin myös ylempään kansakoulun yksi rinnakkaisluokka, poikia ja tyttöjä varten, johon otettiin miesapuopettaja.

Kansakoulukassan varoista maksetaan nykyään (vuodelta 1899) palkkaa seuraaville henkilöille:

Palkansaajat.	Pohja- palkkaa.	Palkan- koroi- tusta.	Yhteensä.	Astuneet vir- kaansa
	<i>Smk</i>	<i>Smk</i>	<i>Smk</i>	
Kansakouluntarkastaja maist. A. E. Favén	600	—	600	$\frac{1}{9}$ 1878
<i>Ylemmässä poikakansakoulussa:</i>				
Johtaja Matti Heinonen	1,400	700	2,100	$\frac{1}{9}$ 1880
Opettaja Kaarlo Sohlman	1,200	500	1,700	$\frac{1}{9}$ 1885
„ Kaarlo Hämäläinen	1,200	250	1,450	$\frac{1}{9}$ 1895
Apuopettaja Kaarlo Reunanen	1,200	—	1,200	$\frac{1}{9}$ 1898
(rinnakkaisluokalla poikia ja tyttöjä varten)				(v. t. $\frac{1}{9}$ 97—98)
<i>Ylemmässä tyttökansakoulussa:</i>				
Johtajatar Hilda Eklöf	1,000	500	1,500	$\frac{1}{11}$ 1883
Opettajatar Anna Schreck	900	350	1,250	$\frac{1}{10}$ 1885
„ Hilda Hollming	900	—	900	$\frac{1}{9}$ 1897
<i>Alemmassa kansakoulussa:</i>				
Johtajatar Olga Nikander	900	500	1,400	$\frac{15}{10}$ 1880
Opettajatar Hilda Fredrikson	800	500	1,300	$\frac{1}{9}$ 1875
„ Lydia Schrey	800	500	1,300	$\frac{12}{1}$ 1877
„ Ida Zidbäck	800	500	1,300	$\frac{15}{10}$ 1881
„ Elisabeth Stölander	800	350	1,150	$\frac{1}{10}$ 1888
„ Lyyli Savola	800	200	1,000	$\frac{1}{9}$ 1888
				(v. t. $\frac{25}{9}$ 86—88)
1 Apuopettajatar Alma Ingman	800	—	800	$\frac{1}{9}$ 1897
2 „ Amalia Juntunen	800	—	800	$\frac{1}{9}$ 1898
3 „ Aina Åhlström	800	—	800	$\frac{1}{9}$ 1898
Vahtimestari, paitsi asuntoa	475	—	475	—
Summa Smk.	16,175	4,850	21,025	

Kun kalenterivuoden 1900 alusta on päätetty sekä ylemmän poika- että tyttökansakoulun jokaisen opettajan alkuperäinen pohjapalkka koroitettavaksi 300:lla ja alemman kansakoulun kunkin opettajan 200 mk:lla, nousevat koroitukset kaikkiaan 3,900 m:kaan, ja menee niinmuodoin mainittuna vuonna palkkoihin yhteensä 24,925 m:kaa. Tätä paitsi maksetaan kansakoulun johtokunnan kirjurille vuosittain 80 mk. ja ylemmän kansakoulun rinnakkaisluokan tyttöjen käsitöiden opettajattarelle palkkiota 165 m:kaa. Kun nämä määrät vielä lisäämme varsinaisiin palkkoihin, nousee kansakoululaitoksen palkkojen summa 25,170 markkaan.

V. 1887 oli koko oppilasmäärä kansakouluissa yhteensä 295, v. 1892 284 ja syyslukukauden alussa v. 1899 429.

Ilta koulu alkoi toimensa kansakoulutalossa vuoden 1892 alusta. Se on aiottu sitä nuorisoa varten, joka ei enää ole kansakoululasten iässä, mutta on jäänyt tarpeellisimpia, kansakoulussa saatavia tietoja vaille. Koulussa on poika- ja tyttö-osasto erikseen, kummassakin osastossa kaksi luokkaa ja yhtä monta opettajaa. Opetusaika ensiksi 6, vuodesta 1895 alkaen 12 tuntia viikossa. Koulun kustannukset nykyään 1,659 markkaa, jotka kaupungin valtuusto on myöntänyt.

Opettajakirjasto perustettiin v. 1879 kunnan varoilla. Siinä oli 1898 vuoden lopulla 901 nidosta.

Perustus lastenkirjastolle laskettiin toukokuussa 1891, jolloin kuvernööri T. Costiander sitä varten lahjoitti 300 markkaa. Ahkerasti ja suurella halulla nuoriso sitä käyttää. Nidosmäärä nykyään 330.

Stipendejä ja vaatetusapua jaetaan varattomille oppilaille seuraavista rahastoista ja laitoksista:

Walheimin testamenttivarastosta (jonka synnystä ja tilasta edempänä) vuosittain 150 mk. 5 ja 10 markan stipendeinä.

Rosenqvistin testamentti-varastosta (katso ylemp.) vuosittain 120 mk., joilla rahoilla on ostettu varattomille oppilaille kirjoja.

Köyhien kansakoululasten vaatetusrahastosta (katso edemp.) josta, kuten nimi osoittaa, jaetaan vaatetusapua köyhimmille oppilaille.

Vaatetusapua on niinkään jakanut kaupungin sivistyneiden naisten keskuudessa aikoinaan muodostunut neulomusseura.

Sekä *Hämeenlinnan vanha anniskelu-yhtiö* että nykyinen *vähittäismyynti- ja anniskeluosakeyhtiö* ovat voittovaroistaan muistaneet kansakoulunoppilaita, edellinen aikoinaan runsailla rahalahjoituksilla ruoka-annoksiin, jälkimäinen vielä runsaammilla varoilla vaatetusavuksi ja stipendeiksi.

Mitä vanhan anniskeluyhtiön ruoka-annoksiin lahjoittamista varoista oli jäänyt tähteeksi, on kansakoulun johtokunta pitänyt Säästöpankissa korolla yhteydessä vaatetusrahaston korkojen tähteiden kanssa. Niitä varoja on nykyään noin 1,700 markkaa.

Cygnæuksen stipendi-rahasto muodostui v. 1888 sen seppelleen hinnan tähteistä, joka H:linnasta lähetettiin U. Cygnæuksen haudalle, ja jätettiin 108 markan suuruisenä kansakoulujohtokunnan haltuun. Tästä rahastosta, jota tallennetaan säästöpankissa, jaetaan stipendejä vasta sitten, kun se on noussut 2,000 markan suuruiseksi. Sitä on säästöpankki kerran lisännyt 498 markalla, ja sen suuruus on nykyään 690 mk.

Kansakoulun kansanopisto-rahastosta ei myöskään vielä ole stipendejä annettu, vaan jatketaan keräystä. Se sai alkunsa siten, että neiti Hilda Eklöf v. 1895 rupesi keräilemään varoja stipendeiksi niille kansakoulunoppilaille, jotka haluavat jatkaa opintojaan jossain kansanopistossa. Kerättyyn summaan lisäsi sitten Säästöpankki 2,800 markkaa, niin että rahastossa nykyään on 3,360 markkaa.

Z. Topeliuksen stipendi-rahasto on syntynyt säästöpankin lahjoittamista varoista sekä keräyksistä ja on nykyään 700 markan suuruinen.

Alempana seuraa *kansakoulurahaston tili* vuosilta 1876 ja 1898 sekä sitten selonteko muista rahatoimikamarin hallussa olevista, kansan sivistämistä varten perustetuista rahastoista.

Mutta yhteen jaksoon kansakoulun kanssa mainittakoon tässä vielä *kansankirjastosta ja lukusalista*. Kansankirjasto on yhtä vanha kuin kansakoulutkin täällä. Vuosittain on siihen hankittu uutta kirjallisuutta noin 200 markan edestä, niin että nidosten lukumäärä nyt on lähes 2,000. Kirjastoon yhdistettiin v. 1888 lukusali kaupungin työväenluokkaa varten. Siinä on melkoinen määrä kotimaisia sanomalehtiä ja aikakauskirjoja, joita ahkerasti luetaan, niinkuin kirjaston nidoksiakin oikein kilvan lainataan kodeissa luettaviksi. Molemmat laitokset sijaitsevat nykyään vapaaehtoisen palokunnan entisessä talossa.

Kansakoulurahaston

V. 1876.

Debet:

Vuoden tulot:

Vuoden valtio-apu	2,000: —	
Koulumaksuja	557: 70	
Satunnaisia tuloja	973: 74	3,531: 34
Kunnan suorittamat	4,800: —	

Balanssi 1877 vuoden tilille:

Velka Stichæuksen rahastoon	531: 71
---------------------------------------	---------

 Yht. 8,863: 15

V. 1898.

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Kansakoulukartanon arvo	66,096: 70	
Rästinä olevia kansakoulumaksuja	51: —	
Käteistä rahaa	4,502: 57	70,650: 27

Vuoden tulot:

Vuoden valtioapu kansakoululle	7,200: —	
Oppilaiden viikkomaksut	809: 75	
Vähittäism. ja anniskeluyht. voittorah.	2,500: —	10,509: 75
Kunnan suorittamaa	11,126: —	21,635: 75

 Yht. 92,286: 02

tili vuosina 1876 ja 1898.

V. 1876.

Credit:

Balanssi 1875 vuoden tilistä:

Velka Stichæuksen rahastoon	1,596: 38
---------------------------------------	-----------

Vuoden menot:

Palkkoja	4,373: 33	
Puihin	715: 50	
Kaikellaisia maksuja	1,407: 04	
Maksettuja hyyryjä	500: —	
Maksettuja korkoja	66: 50	7,062: 37

Balanssi 1877 vuoden tilille:

Rästinä-olevia kansakoulumaksuja	204: 40
	<u>Yht. 8,863: 15</u>

V. 1898.

Credit:

Vuoden menoja:

Kansakoulukartanon korjauksiin	135: 80	
Suoritettuja palkkoja ja maksuja opettajain eläke- rahastoon	21,019: 84	
Suoritettua vuokraa	550: —	
Polttopuihin ja valoon	1,120: 18	
Muita menoja	1,102: 98	23,928: 80

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Kansakoulukartanon arvo	66,096: 70	
Rästissä-olevia kansakoulumaksuja	18: 60	
Käteistä rahaa	2,241: 92	68,357: 22
	<u>Yht. 92,286: 02</u>	

Köyhäin kansakoululasten vaatetusrahasto.

V. 1872 muodostui kaupungissa »köyhäin kansakoulupoi-
kain vaatetusseura», jonka innokkaimpia perustajia oli ravinto-
lan-isäntä Zefanias Selander (kuollut v. 1884). Seuran säännöt
vahvisti läänin kuvernööri marrask. 29 p. 1881, jonka jälkeen
se arpajaisilla, keräyslistoilla ja jäsenmaksuilla vähitellen kokosi
pääoman, joka jo v. 1885 nousi 3,700 markkaan. Korot tästä
pääomasta ynnä jäsenten vuosimaksujen kanssa käytettiin vuosi-
sittain ilmoitettuun tarkoitukseen, kunnes seura v. 1890 hajosi jät-
täen kokoomansa pääoman, joka silloin nousi 4,651 m. 87 p.
kaupungin valtuusmiehille sillä ehdolla, että tämän pääoman
vuotuiset korot vastedeskin käytettäisiin köyhien kansakoulu-
lasten vaatetus-avuksi. Valtuusmiehet lisäsivät, ottaen varat
huostaansa, pääomaan vielä niin paljon, että summa nousi 6,000
markkaan, jotka jätettiin rahatoimikamarin hoidettavaksi. Kun
sitä ennen oli olemassa Säästöpankin antama ja rahatoimika-
marin huostaan jätetty 2,000 markan suuruinen pääoma vaate-
tus-avuksi köyhiä kansakoulutyttöjä varten, on koko tämän
rahaston pääoma nyttemmin:

Lainassa-olevaa rahaa 8,000 m.

Siitä korot vuosittain käytetään mainittuun tarkoitukseen.

Kansan lukusalin ja kirjaston rahasto

syntyi siten, että viinavoittovaroista vv. 1888 ja 1889 tätä tar-
koitusta varten siirrettiin 1,000 m. yhteensä.

Rahaston kanta tammik. 1 p:nä 1899:

Lainassa-olevaa rahaa 1,000: —

Käteistä rahaa 582: 73

Yht. 1,582: 73

Muist. Kansankirjaston raha-arvo oli 1898 vuoden lopulla 4,821
m. 45 p., ja löytyi siinä samaan aikaan 1,934 kirjanidosta. Katso muu-
ten sivu 113.

Käsityöläiskoulu ja sen talous.

Armollisella julistuksella käsityöläiskouluista marrask. 25 p:ltä 1885 muutettiin vanhat sunnuntaikoulut maassa käsityöläiskouluiksi. Hämeenlinnan sunnuntaikoulurahastossa oli v. 1876 4,886 m. 43 p., joista 500 m. valtioapua. Sittenkun palkkauksiin y. m. menoihin samana vuonna oli suoritettu 1,141 markkaa, siirrettiin loput eli 3,745: 43 kaupungin kassaan, josta sittemmin sunnuntaikoulun menot suoritettiin. Käsityöläiskoulu alkoi sitten alemmalla osastolla v. 1889, jolloin siinä oli 22 oppilasta. Ylempi käsityöläiskoulu avattiin v. 1892, mutta oli oppilaiden puutteessa työskentelemättä v:teen 1894 saakka, jolloin ylempi ja alempi käsityöläiskoulu yhdistettiin yhdeksi laitokseksi 2:lla luokalla, niin että erotodistuksia siitä lähtien annetaan ainoastaan ylemmältä näistä.

Koulun koko vaikutusajalla on siinä käynyt yhteensä 246 oppilasta. Erotodistuksen alemmalla osastolta on saanut 31, yhdistetystä koulusta 69 oppilasta.

Oppi-aineet ovat alemmalla luokalla: äidinkieli, kaunokirjoitus, laskento, kirjanpito, mittausoppi, viivoitin- ja vapaa-käden-piirustus; ylemmällä luokalla: äidinkieli, laskento, mittausoppi, projektsiooni-oppi, kirjanpito, ammatti- ja ornamentti-piirustus. Tuntimääriä on alemmalla luokalla 9 ja ylemmällä 11 tuntia viikossa. Huoneustona käytetään kansakoulua.

Opettajia on 5. Koulun johtajana vuoteen 1894 oli lehtori J. E. Sargren, sittemmin arkkitehti H. Helin. Hallituksen valitsemana puheenjohtajana johtokunnassa on viimeisinä kolmena vuonna ollut lehtori J. S. Pajula. Vuodesta 1898 on käsityöläis- ja tehdastelijain-yhdistyksen määräämänä oppilaiden tarkastajana räätäli J. Erlander.

Vuodesta 1896 alkaen on paraimmille oppilaille jaettu pienempiä palkintoja mainitun yhdistyksen varoista.

Oppilasmaksu 1 vuodelta on 1, toiselta 2 markkaa.

Koulun ylläpitämistä varten maksaa valtio noin puolet opettajain palkoista eli keskimäärin 1,095 markkaa vuodessa. Loput kustannuksista suorittaa kaupunki, ja nousi tämä kustannus v. 1898 1,490 markkaan 10 piin.

Käsityöläisten ja tehdastelijain yhdistyksen stipendirahasto

on syntynyt siten, että vv. 1889 ja 1890 viinavoittorahoista tähän tarkoitukseen siirrettiin yhteensä 12,000 markkaa.

Rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Lainassa-olevaa rahaa	12,000: —
Käteistä rahaa	600: —
Yht.	12,600: —

Korot käytetään vuosittain stipendeihin, joita puheenalainen yhdistys jakaa ammatti-opillisia matkoja varten.

Palosammutusrahaston 1898 vuoden tili.

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Ruiskuhuoneen arvo	6,500: —	
Rästissä-olevia palosammutusmaksuja	133: 95	
Käteistä rahaa	668: 21	7,302: 16

Vuoden tulot:

Vähittäismyynti- ja anniskelu-yhtiön voittorahoista	1,000: —	
Kunnan suorittamaa	3,564: 60	4,564: 60
Yht.		11,866: 76

Credit:

Vuoden menot:

Suoritettuja palkkoja	3,339: 66	
Muita menoja	1,294: 30	4,633: 96

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Ruiskuhuoneen arvo	6,500: —	
Rästissä-olevia 1895 vuoden palosammutusmaksuja	4: 65	
Käteistä rahaa	728: 15	7,232: 80
Yht.		11,866: 76

Muist. Voimassa-oleva palo-asetus Hämeenlinnan kaupungille on marraskuun 26 p:ltä 1878. Yleiseen palosammutuskuntaan kuuluu jokainen miespuolinen henkilö 20:stä 50:een ikävuoteensa saakka, joll'ei hän ole jäsenenä vapaaehtoisessa palokunnassa.

Paloruiskuja on 8, joista n:o 3 ja 4 ovat uusinta rakennetta; n:o 4 voidaan altapäin lämmittää. 7 ruiskua säilytetään kaupungin ruiskuhuoneessa, joka rakennettiin v. 1871 ja sijaitsee n. s. tähtipuiston lounaiskolkassa. Siinä on paitse itse ruiskuhuonetta 1 asuinhuone rakennuksen vartiaa varten. Yksi ruiskuista säilytetään Myllymäellä, kesän aikana erityisessä lautavajassa.

Vakinaisessa palveluksessa pitää kaupunki, paitse palomestaria, 8 tornivahtia, joilla on palkkaa 200 markkaa vuodessa kullakin, sekä ruiskuhuone-vartian 300 markan vuosi-palkalla.

Sitäpaitse toimivat palovartioina kaduilla k:lo 10:stä illalla k:lo 4 aamulla maistraatin asettamat 6 ylimääräistä poliisia, joilla kullakin on 200 m:kaa vuosipalkkaa.

Palomestari: Ferd. Lund. Palotoimikunnan esimies v. lääninsihteeri R. L. Wigren.

Vähittäismyynti- ja anniskelu-yhtiön 1898 vuoden tili.

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Vastaiseksi käytettäväksi jätetyitä rahoja . . .	100,000: —	
Lainassa-olevaa rahaa 5 % korolla	18,000: —	
Maksamatta olevia korkoja	900: —	
Käteistä rahaa	1,039: 29	119,939: 29

Vuoden tulot:

1897—1898 vuoden voittorahat	68,991: 77	
Korkorahoja	5,362: 96	74,354: 73
		<u>Yht. 194,294: 02</u>

Credit:

Vuoden menoja:

Erityisiin tarkoituksiin	35,685: 25
Vähennyksiä	18,900: —

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Vastaiseksi käytettäväksi jätetyitä rahoja:		
Pankissa-olevaa rahaa 4 1/2 % korolla	102,000: —	
Käteistä rahaa	37,708: 77	139,708: 77
		<u>Yht. 194,294: 02</u>

Muist. Katso tästä yhtiöstä alempana olevaa selontekoa.

Sähkövalaistusrahasto ja sähkövalaistuskokous.

Kaupungin sähkövalaistus-rahasto syntyi 1888 ja 1889 vuosien viinavoitto-varoista siirrettyllä 20,000 markan suuruisella summalla, ja oli rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Lainassa-olevaa rahaa. . . .	25,000: —
Talletuskonttokurantilla . . .	18,760: 58
Samoin	2,300: —
Käteistä rahaa	179: 76
	<hr/>
Yht. 46,240: 34	

Vaikka selonteko tänä vuonna (1899) hankitusta sähkövalaistuskokouksesta oikeastaan kuuluu seuraavan vuoden kunnalliskokoukseen, mainitsemme siitä tässä seuraavaa:

Uusi kokous, joka toimii hyvin ja valaisee kaupungin valittavan kirkkaasti — Poltinahon itälaidasta läntiseen tienrajaan ja etelärannasta Kruununlinnalle asti — on 1899 vuoden kuluessa pantu toimeen kaupungin omana yrityksenä. Konehuone on kivistä ja sijaitsee korkealle ulottuvine savupiippuineen raatihuonekartanon pihalla.

Huhtikuun alussa oli sähkövalaistusta varten säästöissä 47,390 mkkaa, jotka on käytetty rakennuskustannuksiin. Alkuperäinen rakennuskustannus-ehdotus nousi kuitenkin 58,051 markkaan. Sentähden siirrettiin sähkövalaistus-rahastoon vähittäismyynti- ja anniskelu-yhtiön voittorahoista jo keväällä 10,661 markkaa.

Valaistus on ollut toimessa viime lokakuun alkupäivistä lähtien, mutta täysin valmiina oli se vasta marraskuun 26 päivänä, jolloin kokous tarkastettiin ja hyväksyttiin. Kustannukset nousivat korkeammiksi kuin alkuperäinen ehdotus, nim. 79,545 markkaan 5 piin. Lisäys kustannuksissa syntyi pääasiallisesti sen kautta, että kone, joka alkuaan oli arvattu 30 hevosvoimaiseksi, otettiinkin 50 hevosvoimainen, jotta kaupunki voisi saada 64 kaarilamppua asetetuksi kaupunkiin 48 sijaan, johon

määrään ne alkuaan on laskettu, sekä vielä sen lisäksi 75 hehkulamppua sisävalaistusta varten. Tarvittavat lisävarat rakennuskustannuksia varten, 21,494 markkaa, siirsivät valtuusmiehet tämän johdosta jouluk. 20 p. Vähittäismyynti- ja anniskelu-yhtiön voittovaroista sähkövalaistus-rahastoon.

Sähkövalaistuksen ylläpitämistä varten siirrettiin mainituista voittovaroista marraskuun lopulla 100,000 markkaa, jonka summan koroilla korvataan valaistukseen tarvittavat lisämenot siinä tarkoituksessa, ett'ei sähkövalaistus tulisi veroitettaville kaupunkilaisille kalliimmaksi kuin entinenkään valaistuskeino.

Muita rahastoja.

Aleksanteri II:sen stipendirahasto.

Hämeenlinnan kaupungin asukkaat jättivät helmikuun 15 p. 1883 päivätyn lahjoituskirjan kautta 6,000 Suomen markkaa kaupungin kunnallishallituksen huostaan, hartaasti toivoen että tätä pääomaa, *Aleksanteri II:n stipendirahaston* nimellisenä, huolellisesti ja varovaisesti hoidettaisiin, niin että tulevatkin sukupolvet saisivat aihetta siunaamaan sitä armasta hallitsijaa, jonka muistoksi tämä rahasto oli koottu, ja tahtoivat lahjoittajat rahaston käyttämisestä määrätä seuraavasti: 1) Rahaston vuotuisesta korosta on 25 % vuosittain lisättävä pääomaan, siksi kuin se nousee 10,000 markkaan; 2) jäljellä oleva vuotuinen korko jaetaan siten, että 50 % koko korosta annetaan kaupungin oppikoululle opettajakunnan määräyksen mukaan stipendinä jaettavaksi köyhille, siivoille ja eteille oppilaille; sekä 3) 25 % koko korosta käytetään täkäläisen käsityöläisyhdistyksen lähemmän määräyksen mukaan niin, että tilaisuutta hankitaan siivoille ja lupaaville käsityön harjoittajille tässä kaupungissa yhä enemmän edistymään ammattitaidossansa; 4) kun pääoma 1:ssä pykälässä mainitun korkomäärän kautta

tahi muulla tavalla on karttunut 10,000 markaksi, käytetään kaikki tämän pääoman tuottamat korot siten, että kaupungin oppikoulu jo mainittua tarkoitusta varten saapi niistä kaksi kolmatta osaa ja käsityöläisyhdistys yhden kolmasosan.

Rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Säästö edelliseltä vuodelta:

Lainassa-olevaa rahaa	6,500: —
Säästöpankissa	1,062: 95
Käteistä rahaa	506: 32
	<hr/>
Yht.	8,069: 27

Työväenyhdistyksen sairas- ja hautausapurahasto.

V. 1888 ja 1889 siirrettiin tämän rahaston perustamista varten viinavoitto-varoista 10,000 markkaa, ja oli rahaston kanta tammik. 1 p. 1899:

Lainassa-olevaa rahaa	10,000: —
Käteistä	» 505: —
	<hr/>
Yhteensä	10,505: —

. Muist. Katso alempana olevaa selontekoa Työväen-yhdistyksestä.

Svahnin lääkerahasto.

Anders Svahn, apteekari Hämeenlinnassa 1757—1795 (katso alemm. »apteekit»), testamenttasi m. m. kahta sairasvuodetta varten Uudenmaan—Hämeenläänin lasaretissa 4,000 riksiä, palkkarahastoksi kaupungin-lääkäriä varten Hämeenlinnassa 2,000 r., Hämeenlinnan kirkolle ja koululle 5,000 r., kuudelle köyhälle leskelle Hämeenlinnan seurakunnassa vuotuiset korot 500 rikistä sekä kirkon urkuja varten vielä 1,000 r.

Pääomaa hoitaa Suomen Talousseura. Vuotuisista koroista on H:linnan rahatoimikamarin hoidettavana vuosittain 330 m. 60 p., joista 166 m. käytetään köyhäin lääkkeisin ja 164: 60 palkkioksi kaupungin-lääkärille köyhäin hoidosta.

Sitä paitse lähetetään Suom. Talousseurasta vuosittain tästä rahastosta eri korkomääriä, jotka vastaavat yllä-mainittuja pääoman osia, täkäläisen papiston jaettavaksi. Niin saa esim. Hämeenlinnan kappalainen vuosittain 109 m. ja urkuri yhtä paljon. Kirkkoherra, 2 kolleegaa, urkujen polkija sekä kuusi köyhää leskeä saavat kaikki erityiset eränsä.

Blanckin rahasto.

Kaupungin valtuuston arkistossa löytyvien asiakirjain mukaan testamenttasi kauppa-oikeuksilla Hämeenlinnassa varustettu kauppias Karl Ivanowitsh Blanck, joka kuitenkaan ei asunut eikä kauppaa harjoittanut täällä, vaan Pietarissa, kesäkuun 16 p. 1876 — sukulaisille ja omaisille eri osuudet melkoisesta omaisuudesta sekä — erityisiä arvopapereita »kasvatustaloksen tai turvakodin perustamista varten köyhille lapsille Suomessa, ilman eroitusta uskonnossa tai kansallisuudessa». Hämeenlinnan kaupungille lankesi täten, kun asianomaiset arvopaperit oli Pietarissa selväksi rahaksi muutettu, 4,312 ruplaa, joka summa huhtikuun 20 p. 1892 Hämeen läänin kuvernööriin kautta jätettiin kaupungin valtuustolle.

Rahaston kanta oli tammik. 1 p. 1899:

Lainassa-olevaa rahaa . . .	11,000: —
Käteistä rahaa	550: —
Yht.	11,550: —

Mainittuna vuonna 1892 päättivät valtuusmiehet että korot rahastosta toistaiseksi vuosittain annettaisiin rouvasväen-seuralle tämän kunnan köyhäin lasten kasvatusta varten seuran ylläpitämässä lastenkodissa, uskonnosta huolimatta.

Majoitusrahaston 1898 vuoden tili.

Debet:

Vuoden tulot:

Valtion suorittamaa:		
Venäläiselle sotaväelle hyyryrahoja . .	23,183: 85	
Samalle luonnossa annetusta majoituk-		
sesta	230: —	23,413: 85
Satunnaista tuloa	31: 48	23,445: 33

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Velkaa kaupungin rahastoon	273: 38
	<u>Yht. 23,718: 71</u>

Credit:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Velkaa kaupungin rahastoon	77: 36
--------------------------------------	--------

Vuoden menoja:

Suoritettuja hyyryrahoja venäläiselle sotaväelle .	23,123: 85	
Luonnossa annetusta majoituksesta samalle sotaväelle	217: 50	23,641: 35
		<u>Yht. 23,718: 71</u>

Muist. Sotaväen majoitus on aikoinaan ollut tällekin kunnalle mitä ankarimpia rasituksia. Vaikka valtio sen viime aikoina avustikin kuntaa erisuuruisilla summilla, viimeiseksi noin 20,000 markalla, painoi majoitus kaupunkilaisia kuitenkin mitä ankarimpana veroituksena. Mutta vuonna 1882 tammikuussa ilmestyneen asetuksen kautta vapautettiin viimein kaupungit tästä rasituksesta, niin että ainoastaan n. s. satunnainen majoitus eli matkustavien sotilasviranomaisten tilapäinen majoittaminen jäi kaupunkien velvollisuudeksi, kunnes tämäkin uudella asetuksella vuodelta 1897 lakkautettiin. Hämeenlinnan kaupunkikaan ei täten, niinkuin yllä-olevasta tilistäkin nähdään, enää ole missään muussa tekemisessä majoituksen kanssa, kuin että rahatoimikamari, jos nimittäin asianomainen sotaväki tyytyy määrättyihin hyyryrahoihin, välittää sille tulevat maksut valtion lähettämistä varoista. Vastaisessa tapauksessa on kaupunki velvollinen hankkimaan hyyryrahoja vastaavat huoneet luonnossa. Muuten on huomattava että valtion suorittama majoitus rahassa nyttemmin tekee niin vähän, kuin tili osoittaa, sen johdosta, että venäläinen sotilasväki on saanut paljon vakinaisia asumuksia valtion halltuun myöhemmin joutuneissa rakennuksissa sekä vanhassa kaupungissa että Poltinaholla.

Walheimin rahasto.

Carl Walheim, „Bureau Chef och förste Expeditions Sekreterare i Kongl. Svenska regeringens Justitiedepartement“ (Toimistopäällikkö ja ensimmäinen sihtööri kunink. Ruotsin hallituksen Oikeusosastossa), testamenttasi Hämeenlinnassa syysk. 23 p. 1843 tekemällään testamentilla tšekäläisiin tarkoituksiin yhteensä 5,000 ruplaa, joista 4,000 ruplaa pääomana stipendien jakamista varten varattomille kouluoppilaille Hämeenlinnan kaupunki-kunnasta ja 1,000 ruplaa pääomana sairaanhoidon kustantamista varten köyhille lapsille samasta kunnasta. Pääomia ei saa vähentää, mutta kyllä lisätä.

1899 vuoden alussa oli pääomaa:

1:ssä rahastossa	21,670: 22
2:ssa „	12,510: 86
Yht. Walh:in r:ssa	34,181: 08

Walheimin rahastoa, josta tässä mainitsemme yhteen jaksoon, vaikk'ei kaupunki olekaan missään suoranaudessa tekemisessä sen kanssa, hoitaa v. lääninsihtööri *R. L. Wigren*.

Kaupungin virkamiesten ja palvelijain palkat.

Joulukuun 7 p. 1875 vahvisti keis. senaati kaupungin virkamiehille ja palvelijoille seuraavan palkkaussäännön:

1 pormestari, palkkaa	7,000: —
1 oikeusraatimies, joka samalla on suomenkielen kääntäjä, palkkaa	2,500: —
1 kunnallisraatimies, palkkaa	1,750: —
1 notario maistraatissa ja raastuvanoikeudessa, joka sen ohessa kantaa lunastusrahat näiden virkakuntain pöytäkirjoista, palkkaa	1,500: —
Oikeusraatimiehen- ja notaarion-virat voidaan myöskin yhdistää.	
1 kaupunginviskaali, palkkaa	1,400: —
1 kaupunginvouti, palkkaa	600: —

Sittenkun nykyinen (1875) kaupunginvouti on eronnut virastaan, voidaan, joll'ei esteitä tule, kaupunginviskaalin ja kaupunginvoudin-virat yhdistää, jolloin kaupunginviskaali tulisi siinä tapauksessa nauttimaan palkkaa 2,000 markkaa.

1 poliisipalvelija, palkkaa	750: —
5 » » à 700 m. kullekin . . .	3,500: —
2 kaupunginpalvelijaa, palkkaa à 500 m. kummallekin	1,000: —
<hr/>	
Summa 20,000: —	

Muistutuksena tähän palkkaussääntöön lisätään: Maistraatin jäsenet ovat velvolliset, ilman muuta korvausta kuin mitä asiakirjain lunastuksena lähtee, toimittamaan pesänkirjoituksia ja perinnönjakoja sekä semmoisissa kuolinpesissä, jotka voimassa-olevain asetusten mukaan ovat velvolliset niissä käyttämään maistraatin henkilöitä, että pyynnöstä semmoisissakin kuolinpesissä, jotka ovat vapautetut senkaltaisesta velvollisuudesta, jota vastoin pesänkirjoitus- ja perinnönjako-prosentit, niinkauan kuin niitä kannetaan, tulevat kaupungin kassalle.

Sittemmin on tässä palkkaussäännössä tapahtunut muutamia muutoksia, niinkuin alla-olevasta luettelosta lähemmin nähdään. Oikeusraatimiehen- ja notaarion-virat on yhdistetty, mutta kaupunginviskaalin- ja kaupunginvoudin-virat ei.

Täten nauttivat kaupungin virkamiehet ja palvelijat nykyään palkkaa:

Pormestari palkkaa 7,000, korvausta huutokauppa-	
prosentin lakkauttamisesta 400, yht.	7,400: —
Yhdistetyt.	{ Oikeusraatimies palkkaa 2,500, korvausta huuto-
	kauppa-pros. lakkauttamisesta 800 m.
	{ Notario maistraatissa ja raastuvanoikeudessa, joka
	sen ohessa kantaa lunastusr. pöytäk., palkkaa 1,500: —
Kunnallisraatimies palkkaa 1,500, korvausta huuto-	
kauppa-pros. lakkauttamisesta 1,000.	2,500: —

Kaupunginviskaali palkkaa	1,800: —
Kaupunginvouti palkkaa	1,000: —
Ruununkassööri	600: —
7 poliisipalvelijaa palkkaa kukin 900	6,300: —
2 kaupunginpalvelijaa à 600	1,200: —
Venäjän kielen kääntäjä	700: —
Kaupunginlääkäri	2,000: —
Sama palkkiota	800: —
Kaupungin kättilö	400: —
Rokottaja	120: —
Valtuusmiesten sihteeri	900: —
Raatihuoneen vahtimestari	1,200: —
Rahatoimikamarin puheenjohtaja	200: —
Kaksi rahatoimik. jäsentä	200: —
Rahatoimikamarin kamreeri	3,000: —
Vaakamestari	800: —
Työnjohtaja	1,000: —
Järvipoliisi	50: —
Rankkuri	100: —

Yht. palkkoja ja palkkioita 37,070: —

Hämeenlinnan kaupungin kas-

V. 1876.

Debet:

Balanssi vuodelta 1875:

Rästissä olevia rahoja	290: 61	
Talletuksia Yhdyspankissa	17,350: —	
Ulkona olevia saatavia	11,888: 06	
Käteistä rahaa	<u>4,156: 99</u>	33,185: 66

Vuoden tulot:

Vuokra-maksuja	10,779: 57	
Maksuja Venäjälle passitetuilta henkilöiltä	203: 44	
Porvari-oikeus-maksuja	200: —	
Torimaksuja	3,348: —	
Hyyryrahoja	622: 50	
Sakkorahoja	540: 04	
Viinavero-osuus v:lta 1874	560: 62	
Laidunmaksuja	477: —	
Kalunkirjoitus- ja perinnönjakoprosenttia	194: 39	
Korkoja	1,154: 70	
Satunnaisia tuloja	456: 12	
Lisäys	<u>902: 51</u>	19,438: 89
Kunnan suorittamat	<u>10,794: 48</u>	
	Yht.	63,419: 03

san tili vuodelta 1876.

V. 1876.

Credit:

Vuoden menot:

Palkkoja	25,670: 82	
Vankien kustannukset	248: 64	
Maanteiden, torien ja katujen ylläpito	3,254: 08	
Katuvalaistuskustannukset	1,699: 90	
Alemman alkeiskoulun kustannukset	1,450: —	
Hollikyydin kustannukset	1,093: 33	
Kaikellaisia menoja	<u>10,220: 51</u>	43,637: 28
Vähennyksiä		70: 96

Balanssi v:lle 1877:

Rästissä olevia maksuja v:lta 1875	549: 75	
Ulkona olevia saatavia	<u>18,831: 70</u>	19,381: 45
Puhdasta rahaa kassassa		329: 34

 Yht. 63,419: 03

Kaupungin kassan

V. 1898

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Kiinteistöjen arvo	154,950: —	
Saatavia muista rahastoista	10,466: 20	
Rästinä olevia kunnallisveroja	1,489: 34	
Kassasäästö	<u>30,483: 15</u>	197,388: 69

Vuoden tulot:

Vuokramaksuja	17,342: 35	
Liikenne- ja torimaksuja	6,781: 99	
Laidunmaksuja	246: —	
Kalunkirjoitusprosenttia	11,229: 17	
Valtionapua	1,202: 50	
Korkorahoja	1,170: 26	
Satunnaisia tuloja	3,922: 15	
Siirretty vähittäismyynti- ja anniskelu-yhtiön voittorahoista	<u>7,150: —</u>	49,044: 42
Kunnan suorittamaa		29,295: 19

Lisäystä:

Vap. palokunnan entisen talon arvo	50,000: —	
Vaakahuoneen arvo	<u>7,000: —</u>	57,000: —
Vähennystä		1,921: 24

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Velka Suomen valtiokonttoriin	40,047: 81
---	------------

Yhteensä 374,697: 35

tili vuodelta 1898.

V. 1898.

Credit:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Velka Suomen valtiokonttoriin	41,969: 05
---	------------

Vuoden menot:

Palkkoja ja palkkioita	36,201: 38	
Vankikustannuksia	626: 04	
Maanteiden, torien y. m. kunnossa-pitämisestä	4,520: 84	
Katuvalaistus-kustannukset	2,420: 66	
Kestikievaripidosta ja hollikyydistä	330: —	
Käsityöläiskoulun kustannukset	2,585: 10	
Puiston ja esplanadien kunnossapitämiseen	3,684: 46	
Terveyshoitokustannukset	706: 70	
Eläkkeitä ja apuja	195: —	
Kaupungin yhteisistä töistä	5,691: 76	
Polttopuihin ja valoon	1,670: 60	
Sanomalehti-ilmoituksista y. m.	666: 50	
Suoritettu Suomen valtiokonttoriin korkoa ja kuo-		
letusta valtiolainasta	3,600: —	
Satunnaisia menoja	4,667: 92	67,566: 96
Vähennyksiä		706: 87

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Kiinteimistön arvo	211,950: —	
Saatavaa muista rahastoista	1,554: 43	
Rästissä-olevia kunnallisveroja	2,075: 27	
Lainassa-olevaa rahaa	15,000: —	
Kassasäästö	33,874: 77	264,454: 47
		<hr/>
	Yhteensä	374,697: 35

raatihuoneen rakentamista varten ja teki alkuaan 65,000 markkaa.

Kaupungin rahastojen 1898

Debet:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Kiinteistöjen arvo	278,388: 40
Lainassa-olevaa rahaa 5 $\frac{1}{2}$ % korolla	76,650: —
Lainassa-olevaa rahaa 5 % korolla	231,500: —
Pankissa-olevaa rahaa 4 % „	172,438: 20
Maksamatta olevia sairashuonemaksuja	138: 50
Saatavaa muista rahastoista	10,466: 20
Rästinä-olevia kunnallismaksuja	1,709: 83
Maksamatta-olevia korkoja	1,800: 86

Kassa-säästö:

Juoksevalle tilillä	24,000: —
Käteistä rahaa	20,558: 59
	817,650: 58

Tuloja:

Svahnin lääkerahastossa	330: 60
Jeremejeffin rahastossa	431: 55
Sairashuone-rahastossa	13,477: 58
Sairashuoneen rakennusrahastossa	428: 36
Jenny Costianderin rahastossa	884: 45
Fredrika Zittingin „	110: —
Rosenqvistin „	110: —
Aleksanteri II:sen stipendirahastossa	368: 38
Köyhäin kansakoululasten vaatetusrahastossa	491: 85
Kansakoulun rahastossa	10,509: 75
Kansan lukusalin rahastossa	1,555: —
Työväen-yhdistyksen sairaa- ja hautausapurahast.	505: —
Vastaisen sähkövalaistuksen rahastossa	2,033: 87
Laupeuden-sisaren palkkaamisrahastossa	500: —
Käsityöl.- ja tehdastel.- yhdist. stipendi-rahast.	600: —
K. J. Blanckin rahastossa	550: —
Apteekarini-leski Waldstedtin rahast.	1,525: —
Johan Gustaf ja Albertina Grönforsin rahast.	5,121: 92
C. J. Kellroosin rahast.	19,036: 39
Vähittäismyynti- ja annisk.-yht. voittorahast.	71,354: 73
Stichäuksen vaivais- ja työhuoneen rahast.	8,196: 78

Siirto 141,121: 21 817,650: 58

vuoden summittainen tili.

Credit:

Balanssi edellisen vuoden tilistä:

Velkaa Svahnin rahastossa	49: 16	
„ Sairashuoneen rahast.	2,271: 94	
„ Stichæuksen „	8,067: 74	
„ Majoitus „	77: 36	
„ Kaupungin „	<u>41,969: 05</u>	52,435: 25

Menoja:

Svahnin lääkerahastossa	281: 44	
Jeremejeffin rahastossa	370: —	
Sairashuoneen „	7,461: 82	
Sairashuoneen rakennusrahastossa	20: —	
Jenny Costianderin rahast.	912: 66	
Fredrika Zittingin „	110: —	
Rosenqvistin „	110: —	
Aleksanteri II:sen stipendi-rahast.	275: 10	
Köyhäin kansakoululasten vaatetus-rahast.	422: 08	
Kansakoulu-rahast.	23,928: 80	
Kansan lukusalin	882: 89	
Työväen yhdist. sairas- ja hautaus-apurahast.	505: —	
Vastaisen sähkövalaistuksen rahast.	36: 60	
Laupeudensisaren palkkaamis-rahastossa.	500: —	
Käsityöläisten ja tehdastel. yhdist. stipendi-rah.	600: —	
K. J. Rlanckin rahastossa	550: —	
Apteekarinleski Valdstedtin rahast.	1,525: —	
Johan Gust. ja Albertina Grönforsin rahast.	121: 92	
Vähittäismyynti- ja anniskelu-yht. voittorah.	35,685: 25	
Stichæuksen vaivais- ja työhuonerahast.	6,051: 12	
Vaivaisrahastossa	6,511: 82	
Palosammutusrahastossa	4,633: 96	
Majoitus-rahastossa	23,641: 35	
Kaupungin rahastossa	<u>67,566: 96</u>	182,703: 77

Vähennyksiä:

Sairashuonerahastossa	2,112: 50
Vähittäismyynti- ja anniskelu-yht. rahastossa	18,900: —

Siirto 21,012: 50 235,139: 02

	Siirto	141,121: 21	817,650: 58
Vaivaisrahastossa		2,682: 94	
Palosammutus-rahastossa		1,000: —	
Majoitusrahastossa		23,445: 33	
Kaupungin ”		<u>49,044: 42</u>	217,293: 90

Kunnan suorittamaa:

Kansakoulumaksuja	11,126: —	
Vaivaismaksuja	5,271: 45	
Palosammutus-maksuja	3,564: 60	
Kaupungin maksuja	<u>29,295: 19</u>	49,257: 24

Lisäystä:

Kaupungin rahastossa		57,000: —
--------------------------------	--	-----------

Vähennystä:

Kaupungin rahastossa		1,921: 24
--------------------------------	--	-----------

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Velkaa sairaahuone-rahastossa	1,141: 47	
” Stichæuksen rahastossa	139: 58	
” majoitusrahastossa	273: 38	
” kaupungin rahastossa	<u>40,047: 81</u>	41,602: 24

	Siirto	21,012: 50	235,139: 02
Kaupungin rahastossa		<u>706: 87</u>	21,719: 37

Balanssi tulevan vuoden tiliin:

Kiinteistöjen arvo:

Sairashuonekartanon arvo	23,435: 27	
Kansakoulukartanon „	66,096: 70	
Vaivaishuonekartanon „	27,406: 43	
Ruiskuhuoneen „	6,500: —	
Raatiuhuonekartanon „	128,550: —	
Vapaaeht. Palok. ent. talon arvo	50,000: —	
Puiston rakennusten arvo	9,400: —	
Pakkahuoneen „	17,000: —	
Vaakahuoneen „	<u>7,000: —</u>	335,388: 40

Lainassa olevaa rahaa 6 $\frac{0}{10}$ korolla:

Jeremejeffin rahastossa	7,100: —	
Sairashuoneen „	43,550: —	
Jenny Costianderin rahastossa	4,000: —	
Fredrika Zittingin „	2,000: —	
Rosenqvistin „	2,000: —	
Aleksanteri II:n stipendi-rahastossa	6,500: —	
Köyhäin kansakoululasten vaatetusrah.	8,000: —	
Kansan lukusalin rahastossa	1,000: —	
Työväen yhd. sairas- ja hautausapu-r.	10,000: —	
Vastaisessa sähkövalaist. rahast.	25,000: —	
Käsityöl. ja tehdast. yhd. stipendi-r.	7,000: —	
K. J. Blanckin rahastossa	11,000: —	
Apteekkarinleski Valdstedtin rahast.	5,000: —	
R. J. Kellroosin rahastossa	6,000: —	
Stichæuksen „	<u>49,100: —</u>	187,250: —

Lainassa olevaa rahaa 5 $\frac{1}{2}$ $\frac{0}{10}$ korolla:

Sairashuonerahastossa	40,000: —
Laupseudensisaren palkkaamis-rahast.	10,000: —
Käsityöl. ja tehdast. yhd. stipendi-rah.	5,000: —
Apteekkarinleski Valdstedtin rahast.	25,000: —
Stichæuksen rahastossa	<u>20,000: —</u>

Siirto 100,000: — 522,638: 40 256,858: 39

Siirto 1,184,725: 20

Siirto 1,184,725: 20

	Siirto	100,000: —	522,638: 40	256,858: 39
Kaupungin rahastossa		<u>15,000 —</u>	115,000: —	

Pankissa olevaa rahaa 4 1/2 % korolla:

Jeremejeffin rahastossa	400: —	
Sairashuoneen „	22,860: 77	
„ rakennusrahastossa	10,251: 69	
Jenny Costianderin rahastossa	16,000: —	
Aleksanteri II:n stipendiraahastossa	1,062: 95	
Vastaisen sähkövalaistuksen rahast.	21,060: 58	
Joh. Gust. ja Albertina Grönforsin r.	5,000: —	
C. J. Kellroosin rahast.	13,000: —	
Vähittäism.- ja annisk.-yht. voitto-r.	102,000: —	
Stichæuksen rahastossa	<u>10,000: —</u>	201,635: 99

Maksamatta olevia sairashuone-maksuja:

Sairashuoneen rahastossa	208: 05
------------------------------------	---------

Maksamatta olevia korkoja:

Sairashuoneen rahastossa	126: 96	
K. J. Blanckin „	<u>550: —</u>	676: 96

Saatavaa muista rahastoista:

Kaupungin rahastossa	1,554: 43
--------------------------------	-----------

Rästissä olevia kunnallisveroja:

Kansakoulun rahastossa	18: 60	
Vaivais-rahastossa	18: 15	
Palosammutus-rahastossa	4: 65	
Kaupungin rahastossa	<u>2,075: 27</u>	2,116: 67

Kassa-säästö:

Käteistä rahaa

Jeremejeffin rahastossa	3: 49
Sairashuoneen rakennusrahastossa	410: —
Jenny Costianderin rahast.	852: 45
Fredrika Zittingin „	110: —
Rosenqvistin „	110: —
Aleksanteri II:n stipendi-rahast.	506: 32
Köyhäin kansakoululast. vaatetus-r.	487: 85

Siirto	2,480: 11	843,830: 50	256,858: 39
--------	-----------	-------------	-------------

Siirto 1,184,725: 20

Siirto 1,184,725: 20

	Siirto	2,480: 11	843,830: 50	256,858: 39
Kansakoulun rahastossa		2,241: 92		
Kansakoulun lukusalin rahast. . .		1,254: 84		
Työväenyhd:n sairas- ja hautausapu-r.		505: —		
Vastaisen sähkövalaistuksen rah. . .		179: 76		
Laupeuden-sisaren palkkaamis-rah. .		500: —		
Käsityöl. ja tehdastel. yhd. stipendi-r.		600: —		
C. J. Kellroosin rahastossa		36: 39		
Vähittäismyynti- ja anniskelu-yhtiön				
voittorahastossa		37,708: 77		
Vaivaisrahastossa		3,926: 60		
Palosammutus-rahastossa		728: 15		
Kaupungin rahastossa		<u>33,874: 77</u>	84,036: 31	927,866: 81
			S:ma markkaa	1,184,725: 20

Kaupungin valtuuskunta.

Seikkaperäisempi historiikki Hämeenlinnan kaupungin valtuuskunnasta ja sen vaikutuksesta niinä 25 vuotena, kuin kaupunkikuntain edustuslaitos on maassamme voimassa ollut, tulee laadittavaksi sitä yhteistä laajaperäistä kaupunki-edustusten kertomusta varten samalta ajalta, joka pääkaupungin valtuuston ehdoituksesta on aiottu julkaistavaksi. Tässä esiintuomme vain ulkonaisimmat piirteet kaupunki-edustuksen synnystä sekä Hämeenlinnan valtuuston vaikutuksesta ja vaiheista.

Jo ensimmäisillä valtiopäivillä perustuslaillisen valtio-muotomme elvyttyä uuteen vaikutukseen ehdotettiin laki kunnallishallinnosta kaupungeissa laadittavaksi. Perustukset tähän lakiin tarkoittivat semmoista muutosta kaupunkikuntain järjestyksessä, että kaikki ei-kirkolliset asiat, jotka koskivat kaupunkia kuntana, asetettaisiin yhtäläisen käsittelyn alaisiksi ja kuuluisivat saman vallan toimi-alaan. Kaupungit jakautuivat siihen aikaan kolmeen eri yhdyskuntaan. Ensimmäisen muodosti porvaristo, varsinainen kaupunkikunta, s. o. ne, jotka saavuttamansa porvari-oikeuden nojassa harjoittivat elinkeinoa kaupungeissa ja jotka painavammasti kuin muut vaikuttivat kaupunkien hallitukseen ja hallintoon. Toisen yhdyskunnan kaupungeissa muodostivat porvarit ja talonomitajat yhdessä, koska jälkimäiset olivat velvoitetut osaltansa pitämään voimassa »palovahtia, tientekoa, kirkkoa ja pappilan-rakennusta ynnä muiden rasitusten kanssa, joita ei voi eikä käy pitää hengeltä maksettavina veroina». Kuitenkin olivat muutamat talonomitajat »erityisten etu-oikeuksien ja saamiensa päätösten kautta»

vapautetut muutamista rasituksista. Kaikki näitä molempia luokkia koskevat asiat käsitteli maistraati, mutta ainoastaan porvaristolla oli pysyvä edustuslaitos, »kaupungin vanhimmat», joita maistraati kuunteli kaikissa asioissa, jotka yksinomaan koskivat porvaristoa. Jos jokin asia koski porvaristoa ja talon-omistajia yhteisesti, kutsuttiin kaikki »maksuvelvolliset» yhteensä maistraatin eteen asiassa »kuulusteltaviksi». Kolmantena luokkana oli köyhäinhoito-yhdyskunta eli »seurakunta», johon kuuluivat sekä porvarit ja talonmistajat että kaikki muut kaupungissa asuvat; sen asiat ratkaistiin kirkonkokouksissa. Sittenkun 1864 vuoden säädty olivat useilla muutoksilla hyväksyneet uuden asetuksen perusteet, laadittiin ehdoitus, joka 1872 vuoden valtiopäivillä hyväksyttiin ja jonka hallitus vahvisti jouluk. 8 p. 1873 voimaan-astuvaksi tammik. 1 p. 1875. Siihen on myöhemmin tehty muutamia muutoksia asetuksilla elokuun 15 p:ltä 1883 ja jouluk. 15 p:ltä 1897.

Ne suuret muutokset kaupunkien kunnallishallinnossa ja niiden koko yhteiselämässä, jotka täten syntyivät ja voimassa-oleva »arm. asetus kunnallishallituksesta kaupungissa» on aikaan-saanut, selvenevät paraiten siitä itsestä, jos verrataan sen säädöksiä tähän lyhykäiseen huomautukseen entisaikain olosuhteista.

Mitä oleellista toimeen-pantu itsehallinnon periaate täällä Hämeenlinnassakin kuluneena neljännesvuosisatana on vaikuttanut sekä henkisen että aineellisen kehityksen hyväksi, käy osaksi näkyviin yllä-olevista kertomuksista kaupungin eri laitoksista ja rahastoista, osaksi seuraavastakin osastosta tässä kirjasessa. Vaivaishoito, terveydenhoito, kansakoululaitos ovat saavuttaneet ajanmukaisen kehitysasteen, monet yksityiset hyväntekeväisyys-laitokset ovat eduskunnan avustamina päässeet virkeämpään toimintaan, kaupunki on myötävaikutuksellaan edistänyt korkeamman opetuksenkin kallista asiaa ja aina ollut valmiina sitä palvelemaan. Niinpä esim. voimmme tähän merkitä että, kun v. 1898 oli eleillä kysymys uuden kansakoulu

opettaja-seminaarin sijoittamisesta Hämeenlinnaan, kaupunki eduskuntansa kautta sitoutui melkoisiin uhrauksiin tämän aikkeen toteuttamiseksi, luvaten uutta laitosta varten lunastaa kaksi rakennustonttia, — joista toinen (käsittäen koko korttelin) laskettiin 90,000:n, toinen 22,000 markan arvoiseksi, — ja tarjota nämä valtiolle ilmaiseksi. Se ei suinkaan ollut kaupungin eikä sen eduskunnan syy, että laitos tästä huolimatta tuli sijoitetuksi muualle.

Muista rakennusyrityksistä kuin yllämainituista vaivais- ja terveydenhoitoa sekä kansakouluja varten, jotka kaupungin valtuuston vaikutuksesta ovat toteutuneet, mainittakoon tässä etevimpinä: *kaupungin uusi raatihuone* kivistä, joka rakennettiin vuosina 1886 ja 87 ja m. m. sisältää mukavat huoneustot raastuvanoikeutta ja maistraattia, rahatoimikamaria ja poliisilaitosta varten sekä isonlaisen juhlasalin, jossa kaupungin valtuusmiehetkin pitävät kokouksiaan; *pakkahuone*, joka valmistui v. 1890 ja sijaitsee kaupungin rajojen ulkopuolella, itäisen viertotien ja rautatien risteyksessä; uusi *vaakahuone*, joka valmistui v. 1898. Näiden rakennusten rakennuskustannukset ovat yhtäpitäviä sen arvon kanssa, johon ne kukin erikseen ovat lasketut ylläolevassa kaupungin rahastojen 1898 vuoden summittaisessa tilissä.

Kaupungin ensimmäiset valtuusmiehet valittiin maistraatin edessä joulukuun 2 p. 1874 k:lo 4 iltapäivällä. Ne olivat seuraavat: toht. J. G. Geitlin, vankilan-tirehtööri P. A. Brofeldt, vankilankirjuri G. A. Eklund, pastori H. Malin, kauppias J. F. Grönlund, kirjakauppias A. W. Grönlund, satulaseppä H. Forsgren, pastori G. R. Böök, kelloseppä K. Lampén, maisteri A. W. Lindgren, maalari H. Helin, tohtori H. Sucksdorff, toht. J. Hårdh, rakennusmestari A. Nylund, rakennusmestari G. Eklöf, toht. A. Lilius, kauppias J. G. Grönfors, rehtori V. Sundel, seppä K. J. Nyberg, apteekari J. Åkerman, lehtori M. Gadd.

Nämä 21 valtuusmiestä pitivät ensimmäisen kokouksensa jouluk. 14 p. 1874, jolloin puheenjohtajaksi valittiin vankilantirehtööri P. A. Brofeldt ja varapuheenjohtajaksi toht. A. Lilius.

Valtuuston viralliseksi kieleksi tuli enemmistön päätöksen mukaan suomi, jolla kielellä siis pöytäkirjat ja kaikki valtuustosta menevät kirjoitukset olisi laadittavat. Tähän päätökseen tehtiin kokouksessa tammik. 2 p. 1875 lehtori M. Gaddin ehdotuksesta se väli-ehto, että ne, jotka osaavat ainoastaan ruotsia, saisivat keskusteluissa käyttää tätä kieltä. Kaikkalainen kirjeenvaihto tapahtuisi kuitenkin empimättä suomeksi. Sihteeriksi valittiin yksi valtuusmiehistä, maist. A. W. Lindgren.

Viimeisessä kokouksessa v. 1875 erosi vankilan-tirehtööri Brofeldt puheenjohtaja-toimesta, ja varapuheenjohtaja toht. A. Lilius astui vastaiseksi hänen sijaansa.

Huhtikuussa 1876 valittiin sitten toht. Lilius vakinaiseksi puheenjohtajaksi. Varapuheenjohtajaksi tuli samalla kertaa pastori G. R. Böök ja sihteeriksi uudestaan maisteri Lindgren.

Valtuuston *puheenjohtajina* eli esimiehinä ovat eri aikoina olleet:

1875 vankilantirehtööri P. A. Brofeldt, 1876—1879 tohtori A. Lilius, 1880—82 pastori G. R. Böök, 1883—84 yliopettaja K. Ervast, 1885—86 lehtori K. Blomstedt, 1887—94 tohtori Carl Bartram, 1895—97 vankilantirehtööri P. A. Brofeldt, 1898 assessori L. Peterson, 1899 tohtori Carl Bartram. 1900 vuoden alussa luopui toht. Bartram, uudelleen valtuusmieheksi valittuna, eduskunnasta. Puheenjohtajaksi on valittu tohtori K. O. Lindeqvist.

Valtuuston *sihteereinä* ovat olleet:

1875—82 maisteri A. W. Lindgren, 1883—huhtikuuhun 1884 varatuomari A. W. Becker, huhtikuusta 1884—87 ruununvouti A. Grönros, 1888—kesäkuuhun 1897 vankilankirjuri O. Öhman, kesäkuusta 1897 kaupunginviskaali O. Fr. Wenäläinen.

Kaupungin väkiluvussa ei ole mitään niin melkoisia muutoksia tapahtunut, että olisi syntynyt aihetta *valtuusmiesten lukumäärää* muuttamaan, vaan on tämä yhä vieläkin sama kuin ensi vuonna eli 21.

Kaupungin rahatoimikamari

alkoi toimensa tammik. 1 p:nä 1876. Sen ensimmäisinä jäseninä olivat lääninkirjuri L. Peterson, katteini A. Bollfras ja kauppias A. Novoshiloff, joista puheenjohtajana L. Peterson. V. 1899: lehtori J. S. Sargren (puheenjohtajana), kamreeri J. A. Moberg ja apteekkari V. Pomøell.

Rahatoimikamarin kamreerina on alusta alkaen ollut pastori A. W. Appelqvist, joka jo ennen sen perustamista eli vuodesta 1869 oli vaivaishoidon sihteerinä ja kamreerina hoitanut tämän raha-asioita.

Veroäyrin perusteena on eri aikoina ollut 400, 300 ja viimeiksi 200 markkaa. Veroäyri v. 1899 teki 3 m. 20 p.

V. 1898 yhdistettiin linna ja vanha kaupunki oikeudellisessa, kirkollisessa ja hallinnollisessa suhteessa kaupunkikuntaan.

Kaupungin edusmiehinä valtiopäivillä

ovat olleet:

- 1863—64 pormestari A. Thermén,
 - 1867 talousraatimies O. R. Grönholm,
 - 1872 oikeusraatimies A. Helsingius,
 - 1877—78 oikeusraatimies A. Helsingius,
 - 1882 lääninkamreeri G. W. Liukkonen,
 - 1885 pormestari A. Helsingius,
 - 1888 kauppias J. Strömberg,
 - 1891 lääninsihteerä E. Forsman,
 - 1894 lääninkamreeri G. W. Liukkonen,
 - 1897 vankilanterehtööri P. A. Brofeldt,
 - 1899 lääninkamreeri G. W. Liukkonen.
-

Kaupungin valtuusmiehet

v. 1898:

Ahlgren, J., nahkuri.
Alopæus, A., kirjakauppias.
Rackmansson, K., pankinjohtaja.
Bartram, C., kolleegineuvos (varapuheenjohtaja).
Björkbom, K. F., kauppias.
Bogdanoff, A., pankinjohtaja.
Favén, A. E., kolleega.
Heino, H., kauppias.
Helenius, J. E., kauppias.
Hägg, S., maalarimestari.
Johansson, J., rovasti.
Kämäri, K., kauppias.
Lampén, C. H., kauppias.
Lindeqvist, K. O., rehtori.
Lund, F., kelloseppä.
Nylund, A., rakennusmestari.
Palander, E. V., lehtori.
Peterson, L., assessori (puheenjoht.)
Skogster, F., kauppias.
Strömberg, J., kauppias.
Wallenius, S., nahkuri.

v. 1900:

Ahlgren, J., nahkuri.
Alopæus, A., kirjakauppias.
Backmansson, K., pankinjoht.
Björkbom, K. F., kauppias.
Bogdanoff, A., pankinjoht.
Böök, A. Th., kolleega.
Chydenius, K. U., vankilantireht.
Favén, A. E., kolleega.
v. Fieandt, K., piirilääkäri.
Heinonen, M., kansakoulunopettaja.
Helenius, J. E., kauppias.
Hägg, S., maalarimestari.
Johansson, J., rovasti., (varapuheenj.)
Kämäri, K., kauppias.
Lampén, C. H., kauppias.
Lindeqvist, K. O., rehtori, (puheenjohtaja).
Lund, F., kelloseppä.
Skogster, F., kauppias.
Strömberg, J., kauppias.
Tötterman, L. J., ruunuvouti.
Wallenius, S., nahkuri.

**Tietoja Hämeenlinnan kaupungin yhteis-
elämän eri aloilta.**

Tietoja Hämeenlinnan kaupungin yhteiselämän eri aloilta.

Kirkollinen seurakunta ja väkiluku.

Vanhimpina aikoina, jolloin Hämeenlinna vielä oli kauppalana, kuului se Wanajan seurakuntaan, joka puolestaan on kaikkein vanhimpia maassa eli vuodelta 1250. Sittemmin, eli kauppalan saatua kaupungin-oikeudet v. 1638, muodostettiin tämä kaupunki omaksi seurakunnaksi ja liitettiin siihen kirkollisessa suhteessa läheiset kuninkaalliset latokartanot, Ojoisten, Saaristen ja Hätilän. Tällä tavoin syntyi »Hämeenlinnan kaupunki- ja maaseurakunta». Tähän taas liitettiin v. 1803, jotta Hämeenlinnan kirkkoherralla olisi, kuten asiakirjoissa lausutaan, kohtuullinen toimeentulo (»en anständig lifsbergning») Wanaja yhdeksi kirkkoherrakunnaksi, niin että tällä kirkollisella yhdyskunnalla sittemmin on yhteisnimityksenä »Hämeenlinnan ja Wanajan kirkkoherrakunta».

Kaupunki- ja maaseurakunta palkkaavat yhdessä kaksi pappia: kirkkoherran ja kappalaisen. Kirkkoherran palkka-etuna on 3,000 markkaa ja virkatalo, jota paitse hän Wanajan kirkkoherrana nauttii erityiset tulot. Kappalaisella on palkkaa 2,400 markkaa ja hyyryrahoja 600 m:kaa. Kirkkoväärti nauttii palkkaa 1,200 m:kaa, lukkari 1,000 m. ja urkunisti 1,000 m. sekä molemmat viimeksin mainitut viljaa maaseurakunnalta.

Kaupungin kirkko, jonka vaiheista eri aikoina on kerrottuna ylempänä »Piirteissä H:linnan kaupungin historiasta», rakennettiin uudestaan v. 1892, ja tuli tämä rakennustyö kaikkiaan maksamaan 74,681 m. 9 p.

Kirkollinen diakonaati sai ensimmäisen perustuksensa kirkonkokouksessa syysk. 24 p. 1894, jolloin päätettiin kollektien kautta koota sitä varten varoja. V. 1898, jolloin laitos alkoi vaikutuksensa yhdellä diakonissalla, oli tällä tavoin kertynyt 545 m. 73 p. Kaupungin säästöpankki lahjoitti samana vuonna tarkoitukseen 6,000 markkaa ja kaup. valtuusto 800 m. Yhteisesti oli v. 1898 diakonaatin kassassa varoja 7,541: 99. Vuoden kuluessa oli menoja 836: 96 p., joista diakonissan palkka 800 m. V. 1899 lahjoitti säästöpankki diakonaatiin vielä 2,000 markkaa. Laitoksen varat ovat nykyään 9,115: 80, johon on luettava lisäksi 1,000 markkaa, jotka rakennusmestari A. Ny-lund hiljakkoin on lahjoittanut perittäväksi hänen kuolemansa jälkeen. — Diakonaati toimittaa diakonissansa kautta sairaanhoitoa melkein yksinomaan kaupungin köyhille ja ilmaiseksi.

Sunnuntaikoulua ylläpitää seurakunnan papisto yksityisenä laitoksena, siten että harrastavat henkilöt (yhteensä 8 opettajaa, joista enimmäkseen naispuolisia) sunnuntai-iltaisin pitävät har-taushetkiä, osaksi kaupungin kirkossa, osaksi vuokrahuoneessa Myllymäellä. Oppilaita on ollut lähes 300.

Kaupungin väkiluku kirkonkirjain mukaan on vuodesta 1872 muuttunut seuraavalla tavalla:

alussa v:ttä	henkeä	alussa v:ttä	henkeä
1872	3,190	1887	4,511
1874	3,406	1888	4,576
1875	3,403	1889	4,573
1876	3,506	1890	4,600
1877	3,672	1891	4,726
1878	3,641	1892	4,760
1879	3,674	1893	4,834
1880	3,923	1894	4,885
1881	4,042	1896	4,978
1882	4,093	1897	4,992
1884	4,247	1898	5,092
1885	4,282	1899	5,187
1886	4,377	1900	5,236

Väkiluku maaseurakunnassa oli 1900 vuoden alussa 1,523 henkeä. Kaupunki- ja maaseurakunnassa yhteensä siis samaan aikaan 6,759, Vanajan kanssa yhteensä 9,578.

Kouluja.

Hämeenlinnan vanha *triviaali-koulu*, joka oli tullut neliluokkaiseksi v. 1817, pysyi sellaisena kevätlukukauden alkuun asti v. 1842, jolloin se muuttui *yli-alkeiskouluksi* (högre elementarskola), mutta vasta syyslukukauden alusta v. 1844, sittenkun uusi gymnaasi- ja koulujärjestys v:lta 1843 oli vahvistettu, voitiin koulun opetus tämän uuden järjestyksen mukaiseksi muuttaa. — 1831 vuoden tulipalossa paloivat kirkon vieressä olevat koulurakennuksetkin, ja luokat joutuivat hajalle sinne tänne kaupungissa. V. 1849 muutti koulu vihdoin siihen taloon, joka nyt on postikonttorina.

V. 1857 perustettiin Hämeenlinnaan *siviili-gymnaasi*, joka pysyi vaikuttamassa vuoteen 1872 saakka. Se lakkautettiin silloin, mutta sen sijaan muutettiin ylä-alkeiskoulu samana vuonna *7-luokkaiseksi alkeisopistoksi*. Tämä taas puolestaan lakkautettiin v. 1879. —

Kaikissa näissä kouluissa oli ollut opetuskielenä ruotsi. V. 1873 sijoitettiin tänne *suomalainen normaalilyseo*, joka semmoisena v. 1886 muutettiin Helsinkiin. Kouluun oli sen vaikutuskautena otettu yhteensä 593 oppilasta. Sen jatkona täällä on pidettävä

Klassillinen lyseo.

Sen kartano, joka valmistui vuonna 1888, kohoo kaupungin kauniimpana rakennuksena omalta, kunnan ilmaiseksi luovuttamalta tontilta, joka käsittää kokonaisen korttelin. Lyseoon on (vv. 1887—1899) otettu yhteensä 488 oppilasta. Normaali-

lyseon ja klassillisen lyseon yhteenlasketusta oppilasmäärästä (1,081) on 414 suorittanut ylioppilastutkinnon.

Näistä ylioppilastutkinnon suorittaneista ovat: 62 pappeja, 62 lakimiehiä ja hallinnollisia virkamiehiä, 41 oppikoulujen opettajia, 44 käytännöllisissä toimissa (arkkitehtiä, insinööriä, metsäherroja y. m.), 25 rautatien virkamiehiä, 15 lääkärejä, 9 upseereja, 9 maanviljelijöitä, 5 sanomalehden-toimittajia, 6 kansakoulunopettajia, 1 professori, 2 dosenttia, 1 taitelija, 7 ei mitään; 87 jatkavat lukujaan (monet näistä ovat jo tutkintoja suorittaneet), 11 on kuollut ja 27:stä ei ole tietoja.

Ruotsalainen tyttökoulu.

Ensimmäisenä tyttökouluna Hämeenlinnassa, joll'ei oteta lukuun pienten lasten kouluja, mainitaan »rouva Lojanderin koulu», josta meillä ei kuitenkaan ole sen tarkempia tietoja kuin että siellä m. m. opetettiin myös uudempia kieliä. Se vaikutti v. 1834 paikkeilla. Suurempi, moniluokkainen tyttökoulu oli kuitenkin jo vaikuttamassa v. 1838 ja vähän myöhemmin neiti Margaretha Langensköldin tyttökoulu, jota nimitettiin »Langensköldska pension». Sittemmin mainitaan Amanda Åkessonin ja neiti Haltermannin koulut, jotka toimivat yhteen aikaan. Neiti Haltermann oli kotoisin Saksasta.

V. 1852 perusti neiti Augusta Grunér, joka itse oli lapsena käynyt rouva Lojanderin koulua, tänne pienemmän tyttökoulun, joka avattiin ainoastaan 3 oppilaalla, mutta pian kehittyi ja tuli suureen suosioon. Se sai sitten armollisen luvan senaattilta lokak. 24 p. 1856, jolloin siinä oli 4 luokkaa, ja asetettiin tuomiokapitulin valvonnan alaiseksi. Vähän myöhemmin yhdistettiin siihen myös valmistava luokka, jonka johtajattareksi tuli neiti Eeva Savonius.

Mutta v. 1865 syysk. 1 p. hälveni neiti Grunérin koulu gymnaasin-opettajain silloin perustamaan tyttökouluun, jossa neiti G:kin pysyi opettajana vuoteen 1868 asti, jolloin hän siir-

tyi opettajaksi Waasan tyttökouluun. Neiti G:n koulu H:linnassa ei ennättänyt tulla nauttimaan mitään julkista apua, jota hän kuitenkin, koulun viimeisenä vuonna hänen omanaan ollessaan, oli hakenut. Ennen anomuksen tultua ratkaistuksi senaattissa, luopui näet neiti G. avusta, joka sitten annettiin uudelle, gymnaasin-opettajain perustamalle koululle. Tämä oppilaitos naisia varten puolestaan vaikutti vuoteen 1872 saakka. Sen johtajana oli vv. 1869—72 hiljakkoin kuollut maisteri K. G. Renvall. Neiti Grunér on vielä elossa ja asuu nykyään Helsingissä.

Gymnaasin-opettajain naiskoulun lakattua perustivat tänne yksityisen tyttökoulun neidet H. ja A. Tavaststjerna. Se alkoi toimensa 3 luokalla ja oli täysivalmiina 6-luokkainen. Suurin oppilasluku siinä oli 48. Koulu, joka toukok. 30 p. 1879 muutettiin Helsinkiin, nautti valtioapua 1,400 markkaa.

Neiti *Eva Savonius* avasi täällä syysk. 1 p. 1865 ruotsinkielisen oppilaitoksen, joka alkoi vaikutuksensa yhdellä luokalla ja 8 oppilaalla. V. 1866 tuli lisäksi toinen ja seuraavana vuonna kolmas luokka. Siitä lähtien työskenteli koulu kolmi-luokkaisena, valmistavana kouluna, ollen yhteisenä pojille ja tytöille, syyslukukauteen 1872 saakka, jolloin useiden vanhempain pyynnöstä koulu lavennettiin neljännellä luokalla. Syyslukukautena 1877 oli luokkamäärä noussut kuudeksi. Ensimmäiset kolme luokkaa olivat edelleen valmistavana kouluna, neljäs, viides ja kuudes luokka jaettiin kukin kahteen osastoon eli 2:teen vuosikurssiin. — Ensimmäiset 12 vuotta rakentui koulun talous yksinomaan oppilaiden vuosimaksuihin ja omistajattaren omiin varoihin, jolloin menot useasti nousivat tuloja suuremmiksi. V. 1877 sai koulu ensimmäisen kerran valtio-apua, nim. 1,200 markkaa, joka apu v. 1881 koroitettiin 1,600, v. 1890 5,000 ja v. 1896 6,000 markkaan. Kaupungilta ei ole koulu koskaan saanut eikä pyytänytkään mitään apua. Kuitenkin on kaikkiaan 204 kaupungin lapsista siinä saanut maksuttoman opetuksen. Mitään muita lahjoja ei koulu myöskään ole saanut

kuin vuotuisia stipendejä Valheimin rahastosta, jaettavaksi varattomille ahkerille oppilaille Hämeenlinnan kaupunkikunnasta, sekä Eläinsuojelusseuralta kirjasia ja aikakauskirjoja oppilaille jaettavaksi. Suurin oppilasmäärä, 114, oli koulussa lukuvuonna 1880—81. Syyslukukautena 1899 oli oppilasmäärä 81. Opetusta hoiti samaan aikaan yksitoista opettajatarta ja yksi opettaja. — V. 1889 vietti laitoksen johtajatar 25-vuotisen kouluvaikutuksensa muistojuhlan.

Suomalainen tyttökoulu

avattiin syyskuun 1 p:nä 1878 yhdellä luokalla. Joka seuraavana vuonna lisättiin kouluun aina yksi uusi luokka, kunnes se v. 1881 tuli neliluokkaiseksi. Sen jälkeen haettiin ja saatiinkin v. 1882 lupa laajentaa koulua 6-luokkaiseksi. Tämän johdosta pantiin toimeen syysk. 1 p:nä 1882 viides ja samana päivänä 1883 kuudes luokka. Tänkaltaisena on oppilaitos vaikuttanut tähän päivään asti. Sen perustivat seitsemän täällä sijainneen normaalilyseon opettajista, joista useat siinä myös ovat opetusta antaneet, niinkuin toht. Geitlin, yliopettajat Ervast, Bonsdorff ja Tavaststjerna, lehtorit Blomstedt ja Palander, maisterit S. Yrjö-Koskinen ja E. Genetz y. m. Johtajattarina ovat olleet: neidet Fr. Wetterhoff, J. Petander (sittemmin rouva Yrjö-Koskinen), Anna Lilius ja Hilda Nordlund. Koulun nykyinen johtajatar on neiti Anni Löfgren. Oppilasten lukumäärä nykyään 166. Oppilaan koulumaksu 100 m. vuodessa. Sisaruksille myönnetään 20 % alennus. Vapaaoppilaita on tätä nykyä 25. Koulu nauttii valtio-apua 8,000 markkaa vuodessa.

Suomalainen valmistava koulu

perustettiin syksyllä v. 1875. Sen ensimmäiset omistajat olivat normaalilyseon opettajat K. Blomstedt, A. E. Favén, J. G. Geitlin, H. E. Hårdh ja E. Palander, jotka v. 1885 luovuttivat lai-

toksen K. Blomstedtille yksinään. Sen johtajattarena vuoteen 1886 saakka oli neiti Lucina Hagman, sittemmin neiti Helmi Blomstedt. V. 1893 joutui koulu neitien Anna Lampén'in ja Ainä Montén'in omaksi, joista edellinen on johtajattarena. Oppilasluku on viime vuosina vaihdellut 40 - 50 välillä. Valm. koulu, joka jakautuu kolmeen luokkaan valmistaen oppilaita lyseoon ja tyttökouluun, ei nauti mitään apua valtiolta eikä kaupungilta.

Kiertokouluseminaari

ja siihen yhdistetty 3-luokkainen *mallikoulu* on yksityisten perustama. Perustavassa kokouksessa marraskuun 20 päivänä 1889 jätettiin alustavat hankkeet opettaja J. H. Tuhkasen toimeksi ja samalla valittiin aiotulle oppilaitokselle 6-henkilöinen johtokunta. Perustamislupa ja vahvistus koulun ohjesäännöille saatiin maaliskuun 5 päivänä 1890.

Oppilaitos ryhtyi toimeensa 1 p:nä syyskuuta 1890. Ensimmäisenä lukuvuotena oli oppilaita seminaari-osastolla 9 miestä ja 27 naishenkilöä. Sittemmin on oppilasluku vuosi vuodelta kasvanut niin suuressa määrässä, että nykyään on voitu ainostaan kolmas osa pyrkijöistä vastaanottaa.

Ensimmäisen lukuvuoden työskenteli oppilaitos yksityisten lahjoittamilla ja oppilasten sisäänkirjoituksista karttuneilla varoilla. Seuraavana lukuvuotena myönnettiin valtio-apua 3,000 markkaa viiden vuoden ajaksi ja sen jälkeen 4,500 markkaa yhtä pitkäksi ajaksi.

Mallikoulussa on myös ollut pyrkijöitä joka vuosi kyllin riittävä määrä. Siinä on annettu opetusta lapsille ilmaiseksi.

Vakinaisena opettajana ja samalla oppilaitoksen johtajana alusta alkaen on työskennellyt J. H. Tuhkanen. Tunti-opettajina kolmena ensimmäisenä lukukautena olivat kansakoulunopettajat W. Waltanen ja E. Hämäläinen. Kevätlukukauden alusta 1891 tuli vakinaiseksi apu-opettajattareksi neiti Auni Hällström,

joka sittemmin syyslukukauden lopulla 1893 erosi toimestaan. Hänen jälkeläisensä neiti Hilma Aakkula on ollut apu-opettajana ja mallikoulun johtajattarena. Lukuvuonna 1893—94 oli tunti-opettajana kansakoulunopettaja K. Hämäläinen. Lukuvuodesta 1894—95 on toisena vakinaisena apu-opettajana ollut neiti Siiri Lampén.

Opettajain nykyiset palkat: johtajalla 2,500 mk ja apu-opettajilla 1,600 mk kummallakin.

Seminaarin oppilaat maksavat koulun ohjesäännön mukaan koulumaksua 60 markkaa lukuvuodelta. Oppikurssi on yksivuotinen.

Työkoulu Hämeenlinnassa, ammattikoulu kankaankuto- mista varten,

avattiin maaliskuun 1 p:nä 1885 Rouvasväenseuran talossa. Silloin tuli kouluun 20 oppilasta, joille opetettiin liinavaatteiden ompelamista, sukkain kutomista, pitsien virkkaamista, oljen punomista ja koristeveistoa. Kesäkuussa v. 1886 avattiin ensimmäinen kurssi kankureille kansakoulun veistohuoneessa, johon sopi 8 kangaspuuta. Saman vuoden syksyllä suostui kaupunki antamaan laitokselle 200 mk:aa vuokra-apua. V. 1887 antoi Hämeen ja Uudenmaan läänin maanviljelysseura 1,000 markkaa kutoma-opettajan palkkaamiseksi. Kaupunki lisäsi vuokratukia sitä myöden kuin koulu laajeni ja suostui vihdoinkin antamaan apua myöskin opettajain palkkaamiseksi, joten koulu voi pitää ompelu-opettajan ja kaksi kutoma-opettajaa. 1890 lakkautettiin muut käsityökurssit ja koulusta tuli varsinainen kutomakoulu. Tähän aikaan perustettiin myös n. s. opettaja-osasto, jossa opetettiin kutomataidon teoriiaa. Tätä ainetta opetti koulun saksalainen mestari, jonka esitelmät suomennettiin luokalla. Kaupunki oli nyt lisännyt apurahansa 3,000:teen ja vapaa-oppilaita otettiin paljon. Valtio oli suostunut antamaan saman summan. Tähän aikaan oli koulussa 4 opettajaa. Oppilaiden

lukumäärä nousi sataan vuodessa ja oli koulussa yht'aikaa vähintään 50. Sitten kaupunki ei enää myöntänyt apurahoja, ja koulu jäi ahtaalle. Paitsi sitä oli koulu usein ahtaalla huoneuston tähden. 64:lle kangaspuulle ei ollut helppo saada tilaa. Silloin myönsi valtio koulun omistajalle talon ostamista varten 45,000 m:kan kuoletuslainan. V. 1894, jolloin opettaja-osasto tehtiin kaksiluokkaiseksi, suostui valtio antamaan kolmena seuraavana vuonna 10,000 m:kaa vuosittain. Tämä kannatussumma on sittemmin uudistettu, ja annettiin se tänäkin vuonna koululle, jossa nyt oli 80 kangaspuuta käynnissä.

Koulun omistajatar ja johtajatar on neiti Fredrique Wetterhoff.

Se alistuu Teollisuushallituksen alle, insinööri Th. Durchman tarkastajana.

Töistään on koulu saanut Suomen yleisen teollisuusnäyttelyn palkinnon Wiipurissa v. 1887, Uudenmaan ja Hämeenläänin maanviljelysseuran ensimmäisen palkinnon ja suuremman hopeamitalin vv. 1889 ja 1892, Hämeen läänin maanviljelysseuran ensimmäisen palkinnon vv. 1894 ja 1898, Nishni-Novgorodin teollisuusnäyttelyn ensi palkinnon v. 1896 sekä Lyypekin pohjoismaisen teollisuusnäyttelyn ensi palkinnon kultamitalin v. 1887.

Lastentarhaa

ylläpitää neiti Hanna Schrey vuodesta 1887 alkaen vuokrahuoneessa ilman minkäänlaista kannatusta kunnalta tai valtiolta. Lastentarhan tarkoitus on pientenlasten toimiskeluhallun tyydyttäminen leikin ja työn luonnonmukaisella vaihtelulla. Laitoksessa on ollut kaikkiaan 83 lasta, viime syyslukukaudella 9. Lasten vanhemmat maksavat 10 markkaa lukukaudelta.

Kansakouluista ja käsityökouluista on kerrottuna ylempänä.

Seuroja ja yhdistyksiä.

Hämeenlinnan rouvasväen-seura.

Tämä seura, joka pitkällisen olemassa-olonsa aikana on vaikuttanut varsin monipuolisesti yhteiselämään paikkakunnalla, on saanut alkunsa seuraavalla tavalla:

Vuodesta 1848 oli kaupungissa löytynyt eräs lauluseura, jota johti rouva von Schoultz-Brand ja johon kuului etupäässä nuorisoa sivistyneestä kansanluokasta. Saadakseen aikaan tarpeen vaatimaa koulua »köyhien ja turvattomain lasten kasvatamista varten uskonnossa ja opettamista varten tavallisissa käsitöissä» liittyi tähän nuorisoseuraan myöskin koko joukko vanhempia kansalaisia, ja niinpä pantiin mainitun vuoden lopussa ja seuraavan alussa toimeen pari seuranäytelmää, jonka ohessa kaupungin porvariston keskuudessa kerättiin varoja puheenalaista koulua varten. Saatiin tällä tavoin kokoon vähän toista sataa ruplaa, ja johtokunta muodostui varojen hoitamista ja lisäämistä varten. Sen puheenjohtajaksi valitsi porvaristo kuvernööriin vapaahra O. Rehbinderin puolisoineen. Ensimmäisessä johtokunnan kokouksessa helmik. 8 p. 1849 valittiin sihteeriksi ja rahaston-hoitajaksi pormestari A. Thermén. Jatkettiin sitten toimintaa uusilla seuranäytelmillä sekä ompeluseuroilla, joiden teoksia myytiin, y. m. Varat pantiin kasvulle, m. m. Saimaan kanavan obligatiooneja ostamalla. Maaliskuussa v. 1856 erosi kuitenkin vapaahra Rehbinder puolisoineen johtokunnasta ja muutamat muut jäsenet heidän kanssaan. Seuranäytelmäin ja muiden huvi-iltamain sekä myytyjen teosten ja lahjain kautta (m. m. oli tukkukauppias Krantzoff lahjoittanut 400 ruplaa) olivat seuran eli yhdistyksen varat silloin nousseet 2,932 ruplaan 7 kop.

Rikkoutuneen johtokunnan rahaston-hoitaja, pormestari Thermén, kutsui silloin porvariston kokoukseen huhtikuun 5 p:nä valitsemaan uutta johtokuntaa. Porvarit nyt mainitsivat tietävänsä että kaupungin rouvasväen keskuudessa oli tekeillä yhdistys »samankaltaista tarkoitusta varten», ja arveli porvaristo että hajaantuneen johtokunnan kokoomat varat voitaisiin jättää tämän yhdistyksen eli seuran haltuun, sen hoidettaviksi ja hallittaviksi ennen määrättyyn tarkoitukseen.

Kolmen alustavan kokouksen jälkeen huhtikuussa, joissa aiotun seuran puheenjohtajaksi valittiin majuurin-rouva Louise Grigorkoff, rahastonhoitajaksi lääninrahastonhoitaja katteini O. Gylling ja sihteeriksi kappalainen P. A. Polviander, kutsuttiin *rouvasväen-seuran* kaikki jäsenet ensimmäiseen kokoukseen seura-huoneelle toukokuun 6 p. 1856. Tässä hyväksyttiin alustavissa kokouksissa syntyneet säännöt, ja rahaston-hoitaja sai toimekseen hankkia niille asianomaista vahvistusta. Tämä saatiinkin elokuun 20 p. samana vuonna.

Näiden sääntöjen mukaan tuli seuran johtokuntansa kautta, jossa oli 13 jäsentä, — paitse päätarkoitustaan: koulun perustamista ja ylläpitämistä köyhän kansanluokan tyttölapsia varten — valvoa koululasten koti-oloja sekä muidenkin köyhään kansanluokkaan kuuluvien lasten hoitoa ja kasvatusta sekä, mikäli varat kannatti, valmistaa köyhille naisille työnansiota hankkimalla työaineiksia. Pohjarahasto määrättiin 3,000 ruplaksi ja toukokuun 6 päivä vuosipäiväksi. Jo ennen ensimmäistä varsinaista kokoustaan oli yksistään jäsenmaksujen kautta karttunut 414 ruplaa.

Tässä kokouksessa päätettiin myös pyytää kaupungin porvaristolta vuokravapaata kouluhuoneustoa. Vastaus tuli siinä muodossa, että porvaristo toimittamansa keräyksen tuloksena jätti seuralle 57 ruplaa 65 kop. huoneuston hankkimista varten. Sitä paitse lahjoitti mainittu tukkukauppias Krantzoff vieläkin 100 ruplaa seuran rahastoon, joka sen ohessa pienempain lahjoitusten kautta lisääntyi 21 ruplalla.

Seuran koulu avattiin lokakuun 13 p. 1856 50 tyttö-oppilaalla (eräänä seuraavana vuonna oli näiden luku koko 101). Opetus kohdistui uskontoon ja käsitöihin. Seuran aineksista valmistetuista käsitöistä myytiin sitten, ja oli tämä myynti kauan aikaa yhtenä seuran tulolähteenä, niinkuin pienempain vaatteiden-tilausten suorittaminenkin. Sen ohessa valmistettiin oppilaille kouluvaatteita, ja moni johtokunnan jäsen lahjoitti tätä varten pumpuli- ja puolivilla-kankaita, — niinkuin kenkiäkin. Muutamille lapsille köyhimmistä perheistä kustansi seura myös muun ylläpidon. — Opetus, jota annettiin suomeksi ja ruotsiksi, oli säännön-mukaisesti oppilaille maksuvapaa kuten kaikki koulutarpeetkin. Myöhempinä vuosina kannettiin kuitenkin varakkaimmilta oppilailta joku pienempi maksu, yhteensä

3 à 5 ruplaa koko koulua kohti. Tietopuoliseen opetukseen, jonka pää-esineenä oli uskonto aapiskirjan, katkismuksen ja raamatun-historian avulla, liittyi jo ensimmäisenä vuonna vähän päässä-laskua. Sitten lisättiin tähän ohjelmaan kirjoitus ja laskento taululle sekä maantieto kartan mukaan, ja »Luonnon kirjaa» ruvettiin käyttämään sisälukua varten. Pienimmät oppilaat oppivat kirjoittamaan piirtämällä kirjaimia hiekkaan, jota tätä varten pidettiin varalla erityisessä hiekkalaatikossa. Tutkinto koulussa pidettiin kahdesti vuodessa, joulun edellä ja kesän alussa, ja oli näissä tilaisuuksissa aina paljon väkeä. Tutkinnon loputtua kestitettiin koululapsia aterialla ja ahkerimmille jaettiin pienempiä lahjoja, lastenkirjoja, kenkiä y. m., mutta muutamille vähän rahaakin. Lahjain jakamista varten koottin varoja erityisesti; kenraalikuvernööri kreivi Berg lahjoitti m. m. tarkoitukseen kerran 10 ruplaa.

Ensimmäisenä opettajana koulussa mainitaan neiti Perdén, jolla oli vuosipalkkana ensiksi 75 ruplaa sekä huone, polttopuut ja valaistus, sittemmin 100 ruplaa rahassa. Kevät-tutkinnossa kesäk. 17 p. 1858 oli läsnä arkkipiispa Bergenheim, joka kovasti kiitti koulua.

Koulun ohessa jatkui seuran muu toimi-ala. Rahoja koottiin seuranäytelmän, tanssi-iltamain (yhtenä vuonna esim. 11 arki-iltamaa ja 2 lasten-paalit) ja keräysten kautta. M. m. lahjoitti kenraalikuvernööri Rokassowski kerran 25 ruplaa, ja neiti Grunér'in naiskoulusta tuli kerran oppilaiden käsitöitä arpo-malla 21 ruplaa 20 kop.

V. 1858 rakensi seura oman koulukartanon ent. kauppiaan Mik. Feod. Balkoffin lahjoittamalle tontille (n:o 38 10:ssä korttelissa). Kustannakset nousivat 2,192 ruplaan 36 kop. Tästä ja muista menoista huolimatta kasvoi seuran pääoma vuosittain 465 ruplalla. Yhtenä seisovana tulolähteenä oli isomman koulusalin vuokraaminen silloisen siviili-gymnaasin oppilaiden lauantai-iltamia varten, laulajaisiin y. m. Talvella 1866—67 piti eräs kaupungin sivistyneen nuorison keskuudessa muodostunut näytelmällinen yhdistys näytelmä-iltamia samassa salissa ja maksoi tästä oikeudestaan rouvasväen-seuralle 400 ruplaa.

V. 1870 syyskuussa päätti seura kestävän kouluvuoden loputtua jättää koulunsa silloin paraikaa muodostuvan kansakoulun-johtokunnan hoidettavaksi, jonka ohessa seuran koulu-

huoneustoa saataisiin käyttää sillä ehdolla, että kansakoulunjohtokunta pitäisi huolen talon ylläpidosta ja maksuista. Syntyvän kansakoulun kannattamiseen tahtoi seura myöskin ottaa osaa mahdollisesti käytettävissä olevilla koroilla. Neljä yhdistyksen jäsenistä, rouvat Grigorkoff, Barck ja Boisman sekä neiti af Enehjelm, astui seuran puolesta jäseniksi vasta muodostuneeseen kansakoulunjohtokuntaan keväällä 1871.

V. 1871 tuli seuran puheenjohtajaksi everstinrouva Mathilda Petander. Seuran huoneusto vuokrattiin edelleen kansakoululle, jota sen ohessa seura avusti neljän vuoden aikana keskimäärin 675 markalla vuosittain.

Mutta näinä vuosina oli seura puheenjohtajansa initialsista alkanut toimia uudella vaikutusallalla perustamalla turvakodin turvattomia lapsia varten työväen luokasta, joita julkisissa huutokaupoissa jätettiin vähimmän vaativalle hoidettavaksi. Uuden aatteen toteuttamista varten muodostettiin toinen rahasto uusia huvituksia toimeenpanemalla. Näitä huvituksia mainittiin ensiksi nimellä: »kirjalliset seurustelut» (litterära samqväm), sitten »arki-iltamat» (hvardagssoiréer) eli, kuten niitä jokapäiväisessä puheessa nimitettiin, »rouva Petanderin lasten-kotipaalit» (fru P:s barnhemsbaler), sekä »naamiaiset» (maskerader). Sitä paitse kansanhuveja kaupungin puistossa. Ja toimitettiin näitä tämmöisiä huvituksia vuoteen 1885 saakka, jonka jälkeen niitä ei enää voitu voitolla pitää. Vähän tuloja kertyi kuitenkin siten, että seuran huoneustoa vuokrattiin eri tarkoituksia varten, kuten esitelmien pitämiseen, kokouksiin y. m.

V. 1872 oli bruttotuloja huvituksista 2,001 mk. 15 p., jonka ohessa seura sai koko joukon lahjoja, kuten esim. 130 m. neiti Tavaststjernan tyttökoulusta, 500 markkaa eräältä johtokunnan jäseneltä, neiti Fredrika Zittingiltä, 70 markkaa neiti Eeva Savoniuksen tyttökoulusta, 500 markkaa testamentissa rouva Raskashikoffilta, jota hoidettiin lastenkodissa muutamia kuu-kausia ennen hänen kuolemaansa, 1,000 markkaa testamentissa laamanni Wetterhoffilta, y. m.

Lastenkoti vihittiin tarkoitukseensa tammik. 1 p. 1875, jolloin siihen vastaanotettiin 3 hoidokasta. Sitä pidettiin vuokrahuoneustossa, asianlaita, jota seuran puheenjohtaja rouva Petander katsoi epäkohdaksi. Hänen toimestaan vaati seura sen-tähden kaupungilta takaisin entistä huoneustoansa, ja kun

kaupungin valtuusmiehet, jotka pitivät seuran ennen tekemiä lupauksia sitovina, eivät tähän suostuneet, syntyi oikeudenkäynti, jonka tulokseksi jäi, että seura toukokuun 25 p. 1877 jälleen sai käyttö-oikeuden taloonsa. Samana vuonna sijoitettiin lastenkoti siihen.

Jo ennenkun seura oli saanut takaisin käyttö-oikeuden taloonsa, oli sen keskuudessa ajatus syntynyt uuden talon rakentamisesta lastenkotia varten, ja rouva P. ryhtyi tässä tarkoituksessa välipuheisin ent. kauppiaan Kusma Bjeljakoffin kanssa, jolla oli rakentamaton tontti lähellä seuran vanhaa taloa. Tämän tontin on sittemmin seura saanut vastaan-ottaa lahjaksi mainitulta kauppiaalta, ja on lahjoituskirja päivätty huhtikuun 16 p. 1874 v. l.

V. 1881 muutettiin seuran säännöt, ja 3 vuotta myöhemmin siirrettiin 7,400 markkaa seuran kassasta lastenkodin kassaan tämän laitoksen turvaamista varten. V. 1882 annettiin Stichæuksen vaivais- ja työhuoneelle 400 markkaa avuksi seuran puolelta kerjäämisen ehkäisemiseksi kaupungissa, ja vuonna 1884 aljettiin ylläpitää »kerjäläiskotia» eli työkotia kuljeksiville lapsille, joita sinne otettiin isommaksi osaksi päivää työskentelemään ruoastansa. Tätä työkotia ylläpidettiin osaksi seuran kustannuksella, osaksi pienillä keräyksillä kaupunkilaisten keskuudessa. Yleisöä kehoitettiin olemaan jakamatta almuja, ja muutenkin koetettiin kerjäämistä ehkäistä; mutta sitä harjoitettiin sittenkin, eikä työkodissa monta lasta päivässä käynyt.

Valmistaakseen vaihtelevampaa työtä, kuin mitä seura siihen saakka oli kuljeksiville pienokaisille tarjonnut, otti se v. 1890 erityiseksi vaikutusalakseen työkodin ylläpitämisen lapsille sekä töiden jakamisen vanhemmille henkilöille. Tämän toimihaaran järjestämiseksi sai seura raha-apua valtuusmiehiltä ja asetti yrittäjä johtamaan seuran jäsenistöstä valitun 6-henkilöisen johtokunnan. Lapsia opetettiin työkodissa kaikenlaisissa käsitöissä, tyttöjä neulomisessa, sukkain kutomisessa ja virkkämisessä, poikia sukkain kutomisessa ja koritöissä sekä niinimattojen valmistamisessa, niinkuin vähemmän aikaa myöskin suutarin ja puusepän töissä erittäin asetettujen opettajain johdolla. Niitä lapsia, jotka eivät olleet käyneet mitään koulua, opettivat ensimmäisinä vuosina kaupungin nuoret naiset tavallisissa koulu-aineissa, mutta myöhemminä vuosina pantiin nämä

lapset kiertokouluseminaarin pienten lasten kouluun. Työkodissa kävi runsaasti ennen kuljeskelevia lapsia, keskimäärin 50 ä 60 päivässä, ja joka vuosi oli täytymys supistaa vastaan-otettavien lukumäärä, koska lasten vanhemmat muuten olisivat tulleet liian paljon vapautetuiksi niiden hoidosta, niitä kun lastenkodissa ruokittiin yhdellä ä kahdella aterialla päivässä. Yhdestä perheestä ei siten enää vastaan-otettu niin monta lasta kuin ennen. Lasten ikä oli 6—14 vuotta.

Työkotiin yhdistetty töiden jakaminen, jota ennen oli melkein yksinään hoitanut seuran väsymätön puheenjohtaja, toimitettiin nyt määrättyinä aikoina kahdesti viikossa työkodin huoneustossa. Joukko erinkaltaisia töitä jaettiin suoritettavaksi noin sadalle köyhälle naiselle vuosittain. Kolmena vuonna myönsivät valtuusmiehet työkodin johtokunnalle 3,000 markkaa, katovuonna 1893 koko 4,000 m. työkodin ylläpitämistä ja vaikutusta varten, jonka ohessa valtuusto työkodin johtokunnalle vielä jätti 3,000 markkaa apuvaroiksi köyhille naisille Hämeenlinnan kunnasta sekä 1,000 mk. polttopuiden jakamista varten. Mutta seuraavana vuonna olivat valtuusmiehet tulleet siihen kokemukseen, että yllämainittu hyväntekeväisyyslaitos oli kaupunkikuntaan houkutellut joukon köyhiä työväen-perheitä läheisistä maalaiskunnista, eivätkä enää myöntäneetkään seuralle enemmän kuin 1,500 markkaa. Tämän johdosta oli työkodin johtokunta pakoitettuna sulkemaan tämän lapsia varten ylläpitämänsä laitoksen ja pitämään voimassa ainoastaan työnjakamisen vanhemmille henkilöille. Tämä jatkuu yhä vieläkin ja toimitetaan joulukuun keskivaiheilta maaliskuun loppuun saakka kerran viikossa. Sen kautta saavat erittäinkin voimattomimmat köyhät naiset tässä kunnassa helpompaa työnansiota

V. 1894 päätettiin rakentaa oma huoneusto työnjakamista ja tulevaisuudessa mahdollisesti tarvittavaa työhuonetta varten, joka päätös pian sen jälkeen pantiinkin toimeen. Tämän johdosta on seuran koko kiinteä omaisuus, — jota alussa monina vuosina arvioitiin ainoastaan 11,946 markaksi 36 penniksi, myöhemmin 17,000 markaksi, johon tulee lisäksi lankku-aita ja puuliiteri 1,500 markasta, -- nyttemmin lisärakennuksineen ja korjaustöineen noussut 23,500 markan arvoon.

Lasten lukumäärä seuran lastenkodissa on vaihdellut 9 ja 23 välillä, mutta ei ole myöhempinä aikoina noussut 20 ylem-

mälle. Sen asioita hoiti kesään asti v. 1894 laitoksen perustajatar, everstinrouva Petander, joka silloin muutti pois paikkakunnalta jättäen tämän toimensa seuran huostaan. Tämä taas puolestaan uskoi lastenkodin asiat 6-henkilöiselle toimikunnalle, joka vaikutuksensa alussa asetti lastenkotiin sivistyneen johtajattaren, sittenkun ulkonaisessakin suhteessa oli toimitettu perinpohjainen ja ajanmukainen uudesta-järjestely varojen kautta, jotka — nousten 1,837 markkaan 65 piin — oli koottu arpajaisilla.

Vielä myöhimpinäkin aikana eli v. 1899 on lastenkotia muistettu lahjoituksella, kun eversti Bollfrasin perilliset lahjoittivat sille 500 markkaa, joka summa enimmäksi osaksi, eli 450 m., on käytetty kaivon rakentamiseksi lastenkodin tarvetta varten.

Yhteydessä lastenkotinsa kanssa on seura jo monta vuotta ylläpitänyt n. s. lasten-seintä, johon köyhät äidit suorittamalla 30 penniä päivässä voivat jättää pienet lapsensa siksi aikaa kun itse päivätoittensa tähden ovat pakoitetut olemaan poissa omista kodeistaan. Tätä lastenseintä on kuitenkin ainoastaan vähässä määrässä käytetty.

Työjakoansa ja muuta vaikutustaan varten on seura saanut apua valtuusmiehiltä: vuosina 1895 ja 1897 2,000 markkaa sekä vv. 1898 ja 1899 1,000 markkaa. Hämeenlinnan säästöpankki on voittovaroistaan lahjoittanut seuralle: 1893 1,000 m., 1894 500 m., 1895—97 1,000 m. sekä 1898—99 500 mk.

Seuran puunjakamista varten, joka oikeastaan alkoi v. 1888, on tarpeen mukaan varoja ko'ottu arpajaisten ja myyntien kautta. Koivupuita ostetaan ja luovutetaan sitten puolesta hinnasta köyhille perheille, seuran viimeiksi säättämän periaatteen mukaan ei kuitenkaan enemmän kuin puoli syltä perhettä kohti talvessa.

Monina vuosina on seura joulu-avuksi jakanut rahalahjoja 1:stä 20:een markkaan asti useille köyhille kodeille täällä kaupungissa. Näihin lahjoihin on varoja saatu kokoon keräyslistan kautta, johon seura itse on merkinnyt 100 markkaa. Viime vuosina, eli joulusta 1894 asti, ovat nämä joululahjarahat lisääntyneet 150 markalla eli koroilla muutamasta eversti H. Standertskjöldin seuralle tekemästä, 3,000 markan suuruisesta lahjoituksesta muistoksi hänen sisarensa rouva Kenny af Enehjelmin lämpimästä harrastuksesta köyhien hyväksi. Myöskin

rouvasväen-seura on kunnioittanut tätä unohtumatonta jäsentänsä kokoomalla rahastoa, joka — vielä aivan pienenä ollen eli 398 markkaa — kantaa nimeä »rouva Kenny af Enehjelmin rahasto vastaista lasten työhuonetta varten».

V. 1889 sai seura haltuunsa n. s. »Molanderin työrahaston», jossa silloin oli 1,230 markkaa. Tämän rahaston oli aikoinaan pannut alkuun kuvernöörin-rouva Molander toimittamainsa arpajaisten kautta. V. 1894 lahjoitti seuralle Hämeenlinnan musiikki-yhdistys 195 mk. 19 p.; v. 1896 rouva J. Åkerman lahjoittaviksi köyhille 510 markkaa, joista vielä on jälellä 209: 45. Vuodesta 1896 alkaen on seura vuosittain saanut vastaan-ottaa Blanckin rahastosta korkorahoja noin 550 markkaa. V. 1898 jakoi seura köyhille kaupungissa 3,000 m. jotka tätä varten oli lahjoittanut ent. kauppias Grönfors-vainaja.

V. 1897 kasvoi seuran työ vieläkin yhdellä toimi-alalla, nim. sopankeittolaitoksen ylläpitämisellä, joka nyttemmin vuosittain kantaa korot »Jenny Costianderin rahastosta». (Katso ylemp. sivu 96—97). Laitoksen asioita hoitaa 6-henkilöinen toimikunta, ja siitä saavat huokealla maksulla, 10 p. litra, köyhät ihmiset hyvää ja sopivaa keittoruokaa, jonka ohessa joukko kansakouluoppilaita (viime vuonna 15) siinä on saanut ilmaiseksi ruokaa yhdeksi ateriaksi päivässä marraskuusta toukokuuhun asti. Sopankeittolaitoksen toimiala ei, johdonmukaisesti, vielä ole mainittuna seuran v. 1873 kolmas kerta uudestaan laadituissa ja nyt voimassa-olevissa säännöissä, vaan on laitoksen noudatettavana vastaiseksi ainoastaan kirjallinen sääntöehdointus. —

Kuten yllä-olevasta nähdään, on seura 43-vuotisen vaikutuksensa aikana saanut vastaan-ottaa paljon lahjoituksia, mutta tunnustettava on myöskin että se tunnollisesti on niitä käyttänyt määrättyihin tarkoituksiin eikä liioin voimiansa, aikaansa tai vaivojansa säästänyt suorittaakseen hiljaista työtään yleiseksi hyväksi.

Luettelemme tässä lopuksi seuran johtokunnan puheenjohtajat, rahastonhoitajat ja sihteerit eri aikoina ja asetamme sitten nähtäväksi taulun sen taloudellisesta tilasta.

Johtokunnan puheenjohtajat:

1856—63 everstinrouva Louise Grigorkoff

1863—71 rouva Charlotte Barek

1871—91 everstinrouva Mathilda Petander
 1891—93 kirkkoherranrouva Kenny af Enehjelm
 1893—94 tohtorinrouva Bertha Bergstedt
 1894— rouva Paulina Favén.

Rahastonhoitajat:

1856—64 maakamreeri katteini O. Gylling
 1864—70 apteekari Hugo Elfsberg
 1870—74 pastori P. A. Polviander
 1874—75 kamarineuvos C. O. Thermén
 1875—77 pastori A. V. Appelqvist
 1877—85 yliopettaja K. Ervast
 1885—91 ruununvouti Aug. Grönros
 1891— pankinjohtaja Knut Backmansson.

Sihteerit:

1856—61 pastori P. A. Polviander
 1861—77 pastori H. Malin
 1877— maisteri Ivar Thuneberg
 1877—78 lehtori K. Blomstedt
 1878—80 v. lääninkamreeri F. W. Schrey
 1880—86 lääninkamreeri G. V. Liukkonen
 1886—90 rouva Hildur Brummer
 1890—96 neiti Amanda Helsingius
 1896— rouva Hildur Brummer.

Taulu, osoittava seuran taloudellisen kannan:

Seuran koko kiinteimistön arvo	23,500: —
Kaluston arvo palovakuutus kirj. mukaan	5,000: —
Pääomat 1898—99 tilien mukaan	33,194: 62

Vuotuiset tulot arvion mukaan:

Osuuksia ja korkoja yllämainituista pää- omista	1,900: —
--	----------

Seuralle tulevia korkoja kahdesta raha-	
toimikamarin hallussa olevasta rahas-	
tosta	1,400: —
Vaivaishoidolta apua lastenkodille . . .	720: —
Jäsenmaksuja noin	400: —
Yhteensä tuloja	4,420: —

Vuotuiset menot arvion mukaan:

Lastenkodin ylläpitäminen	3,200: —
Tappiokontto töiden jakamisesta	680: —
Joulu- ja hätäapua	300: —
Veroja, palkkoja, ilmoitusmaksuja y. m. .	250: —
Kustannuksia kiinteimistöistä keskimäärin	
vuodessa 10 vuoden laskun mukaan .	355: —
Sopankeittolaitos	650: —
Erityisiä menoja	50: —
Yhteensä menoja	5,485: —

Pitkällisistä ponnistuksistaan huolimatta ei seura, kuten tästä taulusta nähdään, vielä voi omilla varoillaan tointansa ylläpitää niin suuressa mitassa, kuin se on itselleen suunnitellut, vaan täytyy sen vuosittain anoa apua sekä kaupungilta että Hämeenlinnan säästöpankilta.

Käsityöläis- ja tehdastelija-yhdistys.

Tämä yhdistys, jonka synty ja ensimmäiset vaiheet ansait-sivat pitemmän kertomuksen kuin tässä voi tulla kysymykseen, tuli perustetuksi v. 1868 elokuun 7 päivänä, ja asetuksen mukaisesti siirrettiin lähimpinä vuosina vanhojen ammattikuntain kassat uuden yhteis-yhdistyksen pohja-rahastoksi. Niinpä esim. suutari-ammattikunnan kassa siirrettiin 49 m. 50 p. suuruisena, karvarien kassa 1,656 m. 77 p:n, puuseppäin 11 m:n, kulta- ja hopeaseppäin 1,379 m. 49 p:n, rautaseppäin 118 m. 82 p:n, vaskiseppäin 523 m. 32 p:n suuruisena käsityöläis- ja tehdastelija-yhdistyksen rahastoon. Mutta useiden ammattikuntain

kassain tileistä syntyi oikeuden-käynnit, ja kassasäästöt joutuivat vasta vuosien kuluessa uuden yhdistyksen omaksi. Vaskenvalajain kassanhoitaja esim. eräässä selityskirjassaan valittaa että häneltä oli tullut amnattikunnan kassa, 112 markkaa, varastetuksi muutamasta laatikosta, jossa hän sitä säilytti ja jonka pohjassa oli reikä, eikä hän ollut, sanoo hän, laatikkoa avannut viiteen vuoteen; kun tämä vihdoin tapahtui, olivat rahat, jotka hän lupaa maksaa, kadonneet reiästä.

Käsityöläis- ja tehdastelija-yhdistyksen kassassa oli. tam-mik. 1 p. 1899 varoja Sm. 17,505: 25.

Sitä paitse löytyi Aleksanteri II:n stipendirahastosta (katso sivu 121) käsityöläisiä varten tulevassa osuudessa, jota yhdistyksen rahastonhoitaja hoitaa, Sm. 551: 54.

Yhdistyksen hoidettavaksi joutui v. 1880 myöskin »Hämeenlinnan kisälliyhdistyksen» kassa. Tämä yhdistys, joka oli perustettu neljä vuotta sitä ennen, lakkasi näet mainittuna vuonna toimimasta, ja sen varat joutuivat sääntöjen mukaisesti käsityöläis-yhdistykselle. Tässä kisälli-yhdistyksen kassassa on varoja Sm. 2,667: 99 sekä 64 m. 40 p:n arvoinen hopeamalja, jossa on vuosiluku 1824.

Käsityöläis- ja tehdastelija-yhdistys jakaa vuosittain 2 stipendiä à 300 m. ammatti-opillisia matkoja varten erityisestä stipendirahastosta, jota hoitaa kaupungin rahatoimikamari (katso sivu 118).

Aleksanteri II:n stipendirahastosta lähtevää osuutta on käytetty työnantajien käyntiä varten ulkomaisissa näyttelyissä. Niinpä v. 1897 kävi Tukholman näyttelyssä apuvaroilla tästä rahastosta 5 työnantajaa. — Stipendeillä yhdistyksen omista varoista kävi samassa näyttelyssä myöskin 5 työmiestä.

Yhdistyksessä on nykyjään 68 jäsentä.

Hämeenlinnan kauppiasyhdistys

lukee alkunsa vuodesta 1881 ja on olemassa asetuksen säätämänä laitoksena, johon osallistuu jokainen palkattujen kauppa-

palvelijain avulla liikettä harjoittava kauppias. Jäsenmaksu on 6 markkaa vuodelta. Puheenjohtaja: pankintirehtööri A. Bogdanoff. Jäseniä tätä nykyä noin 40. Yhdistyksen varat tämän tilivuoden alussa: 2,016 m. 36 p.

Hämeenlinnan Työväenyhdistys

on perustettu v. 1888. Sen säännöt ovat Hämeenläänin kuvernöörin vahvistamat 15 p. jouluk. sanottuna vuonna. Yhdistyksen ensimmäisinä puuhaajina ja sittemmin hartaimpina jäseninä voimme mainita turkkuri S. Lindqvist-vainajan, lääninkamreeri G. V. Liukkosen, joka 10 vuotta toimi puheenjohtajana, sekä räätäli J. Erlanderin.

Yhdistyksen tarkoitus sääntöjen 1 §:n mukaan on olla yhdyssiteenä Hämeenlinnan asukasten kesken edistääkseen työväen parasta sekä henkisessä että aineellisessa suhteessa.

Sen hallituksena on johtokunta, johon kuuluu 9 henkeä. Näistä eroaa vuosittain 3 kauimmin ollutta, joiden sijalle vuosikokouksessa valitaan uudet. Vuosikokous pidetään tammikuun kuluessa.

Johtokunta valitsee keskuudestaan esimiehen, vara-esimiehen ja rahastonhoitajan. Nykyään on esimiehenä räätäli J. Erlander, rahastonhoitajana kirjanpainaja A. V. Leinonen ja kirjuriina opettajatar Hilda Eklöf.

Yhdistyksen jäseninä oli v. 1899 161 henkeä.

Samana vuonna oli yhdistyksellä omaisuutta yhteensä 5,663 mk. 62 p. talletettua rahaa sekä irtainta omaisuutta huoneustossaan noin 1,200 mk. arvosta.

Sitä paitsi on johtokunnan huostassa pienempi rahasto »kesäsiirtola-rahaston» nimellä. Siihen on saatu säästöpankin johtokunnalta kerta lahjaksi 500 mk. ja kerta 1,000 mk., joten kahtena viime kuluneena kesänä on voitu panna toimeen kesäsiirtola työnaisille.

Erityisenä kassana hoitaa rahatoimikamari *Työväen sairaus- ja hautausapurahastoa*, jonka synnystä ja kannasta on selonteko sivulla 122. Osakkailla tässä kassassa, johon Työväenyhdistys semmoisenaan ei ole osallinen, on eri sääntönsä.

Paitse pääomaa rahatoimikamarissa, on tässä kassassa varoja noin 6,000 mk. Jäseniä nykyään 33. V. 1899 nautti sairaan-apua 5 henkeä, hautausapua ei ole jaettu kellekkään.

Jäsenmaksu suoritetaan kuukausittain kolmessa luokassa.

I Luokassa	1 m. 50 p.	kuukaudessa.
II	»	75 p. »
III	»	50 p. »

Kun osallinen sairastaa, annetaan sairausapua:

I Luokassa	2 mk.	päivältä.
II	»	1 » »
III	»	—: 75 p. »

Kun osallinen kuolee, maksetaan kassasta hautausapua:

I Luokassa	80 mk.
II	» 60 »
III	» 40 »

Sairas- ja hautausapukassaa, paitsi ei pääomaa rahatoimikamarissa, hoitaa Työväenyhdistyksen johtokunta ynnä 3 kassan osallisten valitsemaa henkilöä, joista kolmas eroo vuosittain, ensi kerroilla arvan kautta, mutta sitten vuoroonsa.

Hämeenlinnan Eläinsuojelusseura.

Seuran säännöt vahvistettiin ensimmäinen kerta senaatin talous-osastossa huhtikuun 28 p. 1875. Nykyiset säännöt on Hämeenlinnain kuvernööri vahvistanut päätöksellä syysk. 8 p:ltä 1891 ja toukokuun 4 p:ltä 1894.

Seura on katsonut parhaiten saavuttavansa tarkoitustaan osaksi esitelmien kautta, osaksi kaikellaisten eläinystävällisten kirjasten, aikakauskirjojen, taulujen y. m. levittämällä kansan keskuuteen. Näitä on lähetetty, paitsi jäsenille ja yksityisille, poliiseille, kansa- ja muihin kouluihin, lukutupiin, kievareihin, pitäjätupiin, maanviljelyskouluihin, kasarmeihin y. m. paikkoihin, missä on luultu niistä hyötyä olevan.

Eläinsuojeluasian pääkysymyksiä, niinkuin teurastus-asiaa, pikkulintujen suojelusta ja semmoista on tarkoilleen silmällä pidetty.

Toiselta puolen on seura suoranaisesti ryhtynyt eläinten puolustajaksi monituisissa tilaisuuksissa, joissa sen apua on tarvittu. Satoja hevosia on markkinoilla korjattu ja kärsimyksistä vapautettu. Ei myöskään ole laiminlyöty juridillista puolta seuran vaikutusalueella, ja niin on moni eläinten räähkääjä seuran toimesta sakotettu raa'asta teostaan. Ilmiantajalle, joka saat-
taa syyllisen langettamiseen eläinräähkäyksestä, maksaa seura 10 mk:n palkinnon.

Jäsenmaksuna maksavat jäsenet joko kerrassaan 25 markkaa tahi vuosimaksuna miehet 2 mk., naiset 1 mk. Useampina vuosina on kaupungin valtuusto myöntänyt seuralle 300 markan raha-avun.

Seuran vuosikokous pidetään maaliskuun kuluessa.

Jäsenien luku v. 1899 on 253, joista kaupungissa 143 (89 m. ja 54 n.) ja maalla 110 (78 m. ja 32 n.).

Seuran tulot vuonna 1898 olivat 1,451: 05 ja menot 1,192: 09, joten säästö seuraavaan vuoteen oli 258: 96.

Hämeenlinnan Raittiusseura

perustettiin 16 päivä maaliskuuta v. 1884, lehtorin, nyk. professori A. Genetzin toimesta, joka myös oli sen ensimmäisenä puheenjohtajana. Seura alistuu Raittiuden Ystävien alle Helsingissä. Jäsenluku vaihteleva 150:stä vähän päälle 200:n. Nykyään on puheenjohtajana lehtori E. V. Palander, sihteerinä kansak. opettaja K. Reunanen.

Jäsenten tulee luvata, niin kauvan kuin osastoon kuuluvat, vähintäänkin yhden vuoden ajan olla itse käyttämättä ja

muille tarjoomatta ravinto- tai nautinto-aineina minkäänlaisia juovuttavia juomia.

Jäseniksi yhdistykseen ei saa ottaa 16 vuotta nuorempia, ei viinatehtailijoita eikä -kaupitsijoita, ja on yhdistys oikeutettu, varotettuansa, sulkemaan pois jäsenen, joka rikkoo näitä sääntöjä vastaan tai käytöksellään vastustaa yhdistyksen tarkoitusta.

Yhteisiä menoja varten tulee jäsenten suorittaa määrätty maksu, jonka yhdistyksen kokouksissa kantaa sitä varten asetettu virkailija. Tämä maksu suoritetaan yhtä suurissa osissa, joko kunkin kuukauden alussa tai edeltäpäin, korkeintaan 12 kuukauden maksut kerralla. Toimikunta on oikeutettu kokonaan tai osaksi vapauttamaan köyhiä jäseniä maksusta. Kaikilla jäsenillä on sama äänestysvalta.

Jos jäsenluku alenee kymmentä vähemmäksi, lakkaa yhdistys semmoisena toimimasta, josta on päätoimikunnalle ilmoitus annettava. Uusia yhdistyksiä voi tämä yhdistys synnyttää sillä lailla, että vähintään kymmenen jäsentä keskenänsä suostuu uuden yhdistyksen muodostamisesta ja hankkii säännöillensä päätoimikunnan hyväksymisen.

Raittiusseura pitää kokouksiaan vuokratussa huoneustossa leht. Gadd'-vainajan talossa, jossa Seura myös hoitaa kestäkievaria nimellä »Raittiusravintola».

Jäsenmaksu on 10 p. kuukaudelta. Varattomat eivät maksa mitään.

Raittiusseuralla on Raastuvankadun varrella oma talo, jonka se kuitenkin on vuokrannut pois yksityisille. Talon arvo 19,000 mk.

Hämeenlinnan Nuorisoseuran

ensimmäinen perustava kokous pidettiin Työväenyhdistyksen huoneustossa marrask. 22 p. 1897. 2:nen perustava kokous oli raittiusravintolassa marrask. 28 p. 1897.

Perustajina olivat ylioppilas K. Reunanen (myös puheenjohtaja), yliopp. Severi Alanne (sihteerinä), neidet Alma Villgrén ja Hilja Lindberg sekä nahkuri Kyösti Nefling ja kauppias H. Helenius.

Tammikuun 8 päivänä 1898 sai seura sääntönsä vahvistetuiksi Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran kautta, josta se muodostaa haara-osaston.

Ensimmäinen vakinainen kuukausikokous pidettiin tammik. 28 p. 1898.

Haaraosastoja seurassa ovat:

Seuran Ompeluseura perustettu	$\frac{9}{9}$	1898
Puhuja-seura	»	$\frac{12}{9}$	1898
Urheilu-osasto	»	$\frac{1}{6}$	1899
Sekakööri	»	$\frac{16}{9}$	1899

Seuran jäsenluku on $\frac{18}{12}$ 1899 276 henkeä. Seuran varallisuus noin 1,200 markkaa.

Seura on vastakkoin perustanut oman lukutuvan, jossa on sanomalehtiä ja uudempaa kirjallisuutta.

Hämeenläänin Metsästysseura.

Hämeenläänin Metsästysseuran säännöt hyväksyttiin ja vahvistettiin ensimmäinen kerta senaatin talous-osastossa 24 p. tammik. v. 1873. Seuran tarkoitus on alusta alkaen ollut metsästyslakia tarkoin noudattamalla ja vahingollisia petoeläimiä hävittämällä koettaa edistää hyödyllisen metsäriistan yhä runsaampaa karttumista. Ampumaharjoituksia ja yleisiä kilpa-ampumisia toimeenpanemalla on seura koettanut kasvattaa taitavia ja kivaärin käyttämiseen kykeneviä metsästäjiä. Sittemmin päätti seura järkipärisen metsänriistan-hoidon ylläpitämiseksi vuokrata jäsenilleen metsästysmaita, joita seuralla nykyään onkin koko laajalti, niinkuin Luolajan, Miemalan, Ojoisten, Eteläisten, Kokkilan ja Juntulan kylien maat. Kun seuran tarkoitus täten laajennettiin, oli sääntöjen muuttaminen välttämätön, ja uudet säännöt vahvisti Hämeenläänin kuvernööri marraskuun 10 p. v. 1896.

Erittäinkin petoeläinten hävittämisessä on seuran vaikutus läänissä ollut suuresta merkityksestä, ja kun sudet pari vuosikymmentä sitten lapsia ryöstämällä herättivät kauhua kautta Suomen niemen, tuli seura kuuluisaksi sangen pontevasti ja suurella menestyksellä ottamalla osaa niiden hävittämiseen.

Petoeläinten hävittämistä varten on seura aikoinaan nauttinut 600 markkaankin nousevaa vuotuista raha-apua valtiolta.

Uuden metsästyslain voimaan astuttua ei tätä apua, yhtä vähän kuin muillekkaan maamme metsästysseuroille, enää ole annettu, koska kunnat nyttemmin itse suorittavat tapporahoja vahingollisimmista petoeläimistä.

Tästä huolimatta maksaa seura yhä edelleen tapporahaa varpuishaukasta 1 mk. ja sen poikasesta 25 p., hiirihaukasta 50 p. ja sen poikasesta 25 p., muuttohaukasta ja tunturipöllöstä 1 mk. Näistä eläimistä eivät näet kunnat ole velvoitetut tapporahaa maksamaan.

Jäsenmaksun suorittavat jäsenet joko kerrassaan 40 mk. tahi vuosittain 4 mk., jota paitsi metsästysmaita varten voidaan jäseniltä vuosittain taksoittamalla kantaa korkeintaan 20 markan lisämaksu.

Jäsenten luku v. 1899 on 33.

Seuran tulot v. 1898 olivat 498: 85 ja menot 196: 58, joten säästö seuraavaan vuoteen oli Smk. 302: 27.

Hämeenläänin Hevosystäväin yhdistys,

joka lukee alkunsa vuodesta 1869, pitää tarkoituksenaan »kannattaa harrastusta maamme hevoshoidon edistämisessä ja suomalaisen hevosrodun parantamisessa sekä koettaa valaista yleisön käsitystä siitä, että hevosta on lempeydellä kohdeltava». Yhdistys toimeenpanee kilpa-ajoja, nuorten hevosten ja varsain näyttelyitä ja jakaa varojensa mukaan niissä palkintoja. Pitää myöskin huolta valtion kilpa-ajoista. Varoja viime tilivuoden lopussa Sm. 1,019: 90. Vakinaisia jäseniä nykyään 25, vuosijäseniä 61. Yhdistyksen puheenjohtaja: maanviljelijä J. R. Vuolijoki (Hauholla), varapuheenjohtaja ja sihteeri kauppias W. C. Wilhelmsson.

Hämeenlinnan Säästöpankki (Sparbanken i Tavastehus)

lukee perustuksensa joulukuun 8 p:stä 1843. Silloin näet kirkkoherra Mathias Churberg useiden henkilöiden kehoituksesta pani kiertämään listan pohjarahaston perustamista varten. Lisässä pyydettiin joko a) lahjaa taikka b) korotonta lainaa 10 vuodeksi.

Ensimmäisenä merkitsi listaan vapaahra O. Rehbinder 10 hopearuplaa lahjaksi, joukko muita henkilöitä vähempiä määriä. Yhteensä merkittiin lahjaksi 156 ja lainaksi 50 ruplaa. Merkitsijöitä oli kaikkiaan 45 henkilöä, jotka muodostivat pankin ensimmäisen isännistön. Tuli sitten ajan pitkään muutamia lahjoja lisäksi, niin että kesäk. 13 p. 1846 oli pohjavaroja 223 ruplaa ja korkoja 138 r.

Ensimmäiset säännöt ovat huhtik. 18 p:ltä 1846. Ensimmäisenä johtokuntana olivat: O. Rehbinder (puheenjohtaja), Math. Churberg, A. T. Sandberg, C. Z. Schultz, J. K. Gustafsson, O. Ahlbom, O. G. Utter, G. A. Ekholm, C. J. Collin, J. F. Lönnholtz ja H. Holm.

¹³/₆ 1846—¹/₁ 1848 olivat varat lisääntyneet niin, että talentajilla oli saatavaa pääomaa ja korkoa 2,987 rupl. 34 kop. 1,855 v:n lopulla oli pääoma 12,828 r. 4 kop., 1856 v:n lopussa 18,398 r. ja 1857 v:n lopussa 22,210 r. 84 k.

Johtokunnan kokouksessa maaliskuun 12 p:nä 1856 luopui vapaahra Rehbinder puheenjohtaja-toimesta nousten tuoiltaan (»och reste sig från sätet»), ja puheenjohtajaksi valittiin maa-kamreeri Nordensvan. Oli näet syntynyt selkkauksia laitoksen hoidossa, ja pankin sihtööri ja kamreeri, vankilansaarnaaja O. Churberg, joutunut vähän ahtaalle. Tämmöisenä virkailijana pankissa oli Churberg kuitenkin vielä v. 1869.

Mutta mainittuna ja vielä seuraavanakin vuonna 1870 oli säästöpankki, varojen hoidossa tapahtuneiden varomattomuuksien vuoksi, kovassa ahdinkotilassa, ja vararikko olisi kenties

syntynyt, joll'ei iso joukko tallettajia olisi luopunut saatavistaan koroista ja sitoutunut olemaan vastaiseksi vaatimatta pois talletuksiaan. Kamreeriksi valittiin tällöin varalääninkamreeri Aug. Rydman, joka pysyi siinä toimessaan vuoteen 1876 saakka, jolloin kamreeriksi tuli lääninkirjuri L. Peterson. Vuodesta 1880 on pankin kamreerinvirkaa hoitanut varalääninsihteeri F. W. Schrey.

Vuodesta 1882 alkaen on Säästöpankki ollut tilaisuudessa voittovaroistaan jakamaan runsaita lahjoituksia erityisiä hyviä tarkoituksia varten. Luettelemme tässä nämä lahjoitukset eri vuosilta:

1882	kuumelasaretille	4,000: —
„	vaatetukseksi köyhille kansakoulun tyttöoppilaille . . .	1,000: —
„	normaalilyseon oppilaille stipendeiksi	500: —
1884	vaatetukseksi köyhille kansakoulun tyttö-oppilaille . .	1,000: —
„	kuumelasaretille	3,000: —
„	normaalilyseon oppilaille stipendeiksi	500: —
1885	kuumelasaretille	3,500: —
„	Ompeluseuralle	300: —
„	Siveellisyysseuralle	200: —
1886	Kuumelasaretille	2,500: —
„	Siveellisyysseuralle	400: —
„	Ompeluseuralle	100: —
1887	Kuumelasaretille	1,000: —
„	Kansan lukusalille	3,000: —
„	Raittiusseuralle	500: —
„	Ompeluseuralle	250: —
„	Neiti Wetterhoffin työkoululle	500: —
„	Stipendirahastoksi lyseolle	1,000: —
1888	Raittiusseuralle	600: —
„	Ompeluseuralle	250: —
„	Kansakoulun stipendirahastoon	350: —
„	Stipendeiksi köyhille oppilaille lyseossa	800: —
1889	Raittiusseuralle	600: —
„	Rouvasseuran ompeluseuralle	250: —
„	Stipendeiksi suomalais. tyttökoulussa	350: —
„	Stipendeiksi lyseossa	800: —

1890	Raittiusseuralle	400: —
"	Stipendeiksi suomal. tyttökoulussa	300: —
"	" lyseossa	600: —
"	Köyhien lasten työkodille	100: —
"	Vapaaeht. palokunnan lukusalille	100: —
1893	Stipendeiksi lyseossa	800: —
"	Stipendeiksi suomal. tyttökoulussa	400: —
"	Raittiusseuralle	500: —
"	Köyhäin työhuoneelle	500: —
1894	Lyseon stipendeiksi	1,000: —
"	Suomalaisen tyttökoulun stipendeiksi	400: —
"	Raittiusseuralle	300: —
"	Rouvasväenseuralle	1,000: —
"	Vapaaehtoiselle palokunnalle	100: —
1895	Rouvasväenseuralle	500: —
"	Vapaaeht. palokunnalle	300: —
"	Kansakoulun kansanopistorahastoon	800: —
"	Raittiusseuralle	200: —
"	Stipendeiksi suomal. tyttökoulussa	200: —
1896	Kaup. sairashuoneelle	10,000: —
"	Rouvasväen seuralle	1,000: —
"	Kansakoulun kansanopistorahastoon	2,000: —
"	Raittiusseuralle	591: 75
1897	Kirkolliselle diakonaatille	6,000: —
"	Rouvasväenseuralle	1,000: —
"	Raittiusseuralle	500: —
"	Stipendeiksi suomal. tyttökoulussa	500: —
1898	Kansak. johtokunnan jaettavaksi Cygnæuksen ja Z. Tope- liuksen stipendirahastojen kesken	1,000: —
"	Stipendeiksi suomal. tyttökoulussa	500: —
"	Työväen naisten kesäsiirtolalle	500: —
"	Raittiusseuralle	500: —
"	Vapaaeht. palokunnalle	500: —
"	Kansanopistoseuralle luennoita varten	500: —
"	Kirkolliselle diakonaatille	2,000: —
"	Rouvasväenseuralle	1,000: —
1899	Kansanvalistus-toimikunnalle H:linnassa	3,000: —
"	Stipendeiksi suomal. tyttökoulussa	500: —

1899	Työväennaisten kesäsiirtolalle	1,000: —
„	Raittiusseuralle	500: —

Yhteensä lahjoituksia 68,841: 75

Säästöpankin *kannasta ja vaikutuksesta v. 1898* annamme tässä seuraavat tilastolliset tiedot:

Talletuskorko	pros.	4
Vastakirjoja vuoden alussa	kpl.	2,211
Uusia talletuksia vuoden kuluessa	„	382

Summa kpl. 2,593

Eronnneita tallentajia		254
Vastakirjoja vuoden lopussa	kpl.	2,339

Summa kpl. 2,593

Korkein saatava yhdellä vastakirjalla:

a) yksityisillä henkilöillä	Sm.	19,690: 86
b) yleisillä rahastoilla tai yhdistyksillä	„	7,376: 52
Vähin saatava yhdellä vastakirjalla	„	—: 26
Lainausprosentti		5
Lainoista juosseet korot (niihin lukematta obligatsioonien ja pankkitalletusten korkoja)	Sm.	71,783: 03

Velkakirjoja vuoden alussa	kpl.	250
Uusia velkakirjoja vuoden kuluessa	„	41

S:ma kpl. 291

Vuoden kuluessa lunastettuja velkakirjoja	kpl.	27
Velkakirjojen lukumäärä vuoden lopussa	„	264

S:ma kpl. 291

Korkein pääoma yhdellä velkakirjalla		80,000: —
Vähin pääoma yhdellä velkakirjalla		100: —
Säästöpankin hallituksen ja virkamiesten palkat		6,650: —
Tallentajien saamiset vuoden lopussa		1,411,573: 54
a) yksityisten henkilöiden rahoja		1,343,715: 04
b) yhdistysten tai kassain rahoja		67,858: 50
Säästöpankin varat vuoden lopussa		1,629,322: 76
a) lainoja (pääomia) kiinnitystä vastaan		874,175: —

b) lainoja (pääomia) yksityisten henkilöiden takausta	
vastaan	638,820: —
c) ” ” irtainta panttia vastaan	5,000: —
d) korollisia obligatsiooneja ja pankkitalletuksia . . .	43,000: —
e) maksamattomia korkoja	50,932: 93
f) kassasäästö (ynnä juoksevan tilin rahoja)	17,394: 83

1900 vuoden alusta maksaa säästöpankki tallentajille 5 prosenttia.

Säästöpankki vastaan-ottaa talletuksia Hämeenlinnan kaupungin ulkopuoleltakin kotoisin-olevilta henkilöiltä.

Irtisanomisaika säästöstä-otoille on 1 kuukausi 500 markalle ja siitä alle, 2 kuukautta 500—1000 markalle ja 3 kuukautta, jos summa on 1,000 markkaa suurempi.

Säästöpankin hallinto: assessori L. Peterson (puheenjohtaja), toht. K. v. Fieandt, insinööri H. Holmén, lehtori E. V. Palander ja nahkuri S. Wallenius.

Kaupungin Yksityinen apu- ja eläkerahasto.

Tämä laitos perustettiin v. 1863. Sen kanta-

varasto oli 31 p. Jouluk. 1898	Smk. 101,538: 85
Vuodelta 1898 maksamattomia eläkkeitä	» 4,800: —
	<hr/> Smk. 106,338: 85

Nämä varat ovat sijoitetut seuraavalla tavalla:

Uloslainattu 29 velkakirjaa vastaan	Smk. 96,500: —
5 kpl. Tampereen Liinatehtaan oblig.	» 5,050: —
Irtain omaisuus	» 400: —
Juoksevalla tilillä	» 2,350: —
Maksamattomia vuosimaksuja	» 40: —
» korkoja	» 1,799: 03
Poistettu kassakaapista	» 48: 33
Rahassa	» 151: 49
	<hr/> Smk. 106,338: 85

Ensimmäiset eläkkeet maksettiin jo v. 1873 kahdelle leskelle ja erään osakkaan lapsille. Nämä lapset ja yksi leskistä nauttivat vieläkin vuotuista eläkettä.

Vuonna	1873	maksettiin	3	eläkettä	yhteensä	Smk.	400: —
»	1874	»	5	»	»	»	680: —
»	1875	»	5	»	»	»	680: —
»	1876	»	6	»	»	»	880: —
»	1877	»	6	»	»	»	880: —
»	1878	»	6	»	»	»	880: —
»	1879	»	7	»	»	»	1,000: —
»	1880	»	7	»	»	»	1,000: —
»	1881	»	8	»	»	»	1,150: —
»	1882	»	8	»	»	»	1,170: —
»	1883	»	9	»	»	»	2,146: 57
»	1884	»	9	»	»	»	2,426: 78
»	1885	»	9	»	»	»	2,560: —
»	1886	»	9	»	»	»	2,343: 33
»	1887	»	10	»	»	»	2,380: 66
»	1888	»	10	»	»	»	2,910: —
»	1889	»	11	»	»	»	2,930: 83
»	1890	»	11	»	»	»	2,700: —
»	1891	»	11	»	»	»	3,280: —
»	1892	»	13	»	»	»	3,780: —
»	1893	»	13	»	»	»	3,780: —
»	1894	»	14	»	»	»	3,875: —
»	1895	»	16	»	»	»	4,680: —
»	1896	»	16	»	»	»	4,500: —
»	1897	»	17	»	»	»	4,800: —
»	1898	»	17	»	»	»	4,800: —
Yhteensä Smk.							62,613: 17

Eri luokkia kohden seuraavasti:

1:sessä luokassa	Smk.	9,543: 33
2: sessä »	»	35,799: 18

3:nessa luokassa	»	14,502: 33
4:nnessä »	»	2,768: 33
5:nnessä »	»	0: --
		<hr/> Smk. 62,613: 17

Rahaston jäsenten luku

Vuonna 1863	oli 22	V:na 1879 tuli	1	V:na 1890 tuli	5
» 1864	tuli 3	» 1880	» 0	» 1891	» 2
» 1865	» 1	» 1881	» 12	» 1892	» 3
» 1866	» 1	» 1882	» 4	» 1893	» 2
» 1867—1872	» 0	» 1883	» 1	» 1894	» 1
» 1873	» 1	» 1884	» 2	» 1895	» 1
» 1874	» 2	» 1885	» 8	» 1896	» 2
» 1875	» 2	» 1886	» 2	» 1897	» 1
» 1876	» 0	» 1887	» 3	» 1898	» 13
» 1877	» 0	» 1888	» 5	<hr/> Yht. 106 jäs.	
» 1878	» 1	» 1889	» 4		

35 vuoden kuluessa on 25 jäsentä poistettu rahastosta, syystä etteivät ole suorittaneet vuosimaksujaan. Kolmen perheen jäsenet ovat kaikki kuolleet, kahden ovat luovuttaneet eläkkeensä rahaston hyväksi. Lahjoituksia ovat rahastoon tehneet:

V. 1863 kultaseppä-ammattikunta	200: --
» » kultasep.-leski Albertina Hasselqvist. test.	741: --
» 1864 puuseppäammattikunta	40: --
» 1865 kultasep. leski Albertina Hasselqvist . . .	743: --
» 1872 kauppias Josef Leverin	100: --
» 1873 neiti Hernstedtin oppilaat	40: --
» 1878 kunnallisneuv. Ida Lönnholtz	400: --
» 1879 neiti Alb. Manke test.	300: --
» 1886 talonmist K. J. Boman	10,000: --
» 1887 kauppias H. V. Helenius	6,000: --

V. 1888 talonomist. K. J. Boman	8,400: —
» 1889 nimittämätön	200: —
» 1893	50: —
» 1899 everstinrouva Wilhelmiina Hisinger	10,000: —
	<u>Smk. 37,214: —</u>

Tappiota on rahasto tullut kärsimään ainoastaan kaksi kertaa, nimittäin vuonna 1871 1,410 mk. 95 p., kun säästöpankki ei maksanut mitään korkoa vuosilta 1869 ja 1870, ja v. 1891 erään vararikon kautta 4,044 mk. 25 p., eli yhteensä Smk. 5,455: 20.

Rahasto on kaikkiaan maksanut 35 vuoden kuluessa	
eläkettä	62,613: 17
kulunkeja	2,964: 58
korkoa	4,980: —
rahastonhoitajalle	1,600: —
	<u>Smk. 72,157: 75</u>

Rahastonhoitajina ovat olleet vv. 1863—1873 hra O. R. Grönholm, 1874—1877 hra J. F. Grönlund ja vuodesta 1878 hra J. J. Jägerroos. Nykyään on rahastossa 76 jäsentä, joista 57 maksavaa ja 17 eläkettä nauttivaa sekä 2, jotka eivät vielä ole täyttäneet 65 vuotta. Rahaston sääntöjä on muutettu kaksi kertaa, nimittäin ensi kerran v. 1885 ja toisen kerran 1898.

Laitokseen osallisiksi oikeutettuja ovat kaikki Hämeenlinnan kaupunkiin kuuluvat hyvämaineiset mies- ja naishenkilöt, jotka sitoutuvat laitoksen kassaan suorittamaan ennenkuin ovat täyttäneet 40 ikävuotta:

1:ssä	luokassa	100 mk.	} vuosittain, 24 vuotta.
2:ssa	»	60 »	
3:nnessa	»	40 »	
4:nnessä	»	25 »	
5:nnessä	»	15 »	

Ne, jotka 40 vuotta täyttäneinä laitokseen pyrkivät, maksavat 25 % korotuksen ja 45 vuotta täyttäneinä 50 % korotuksen.

Siis on edullisinta tulla laitokseen hyvin nuorena eikä ainoastaan siitä syystä, että nuorena pääsee vähemmillä maksuilla, vaan silloin osakas tulee myös pikemmin vapaaksi maksuista, jotka usein ovat vaikeat täyttää hänen tullessaan vanhaksi ja työhön kykenemättömäksi.

Osakas, joka on täyttänyt 65 vuotta ja suorittanut velvollisuutensa, on oikeutettu nauttimaan eläkettä

1:ssä	luokassa	600	markkaa	vuosittain
2:ssa	»	360	»	»
3:nnessa	»	240	»	»
4:nnessä	»	150	»	»
5:nnessä	»	90	»	»

Osakas, joka kivulloisuuden takia tahi tunnettujen tapaturmien kautta on joutunut semmoiseen tilaan, ettei hän kykene itseänsä elättämään, on oikeutettu saamaan kassasta apua kivulloisuutensa tai häviötilansa aikana.

Jos osakas kuolee ennenkun on ollut kaksitoista vuotta osallisena laitoksessa, tulee jälkeenjääneiden maksaa sanottuun aikaan asti määrättyt vuosimaksut, jonka jälkeen he saavat puoli eläkettä, josta kuitenkin vuosittain vähennetään vuosimaksut, siksi kuin kaksikymmentäneljä vuotta on kulunut siitä kun vainaja tuli osalliseksi laitoksesta, jonka jälkeen koko eläke maksetaan leskelle tai lapsille.

Tämäkin seikka kehoittaa pyrkimään laitokseen niin nuorena kuin mahdollista.

Eläkettä ei saa takavarikkoon ottaa eläkkeensaajan velkain maksamiseksi. Osakas sekä hänen leskensä tahi lapsensa, jotka muuttavat toiseen seurakuntaan, ovat kuitenkin osallisia tässä laitoksessa.

Pohjarahasto ei saa koskaan tulla käytetyksi. Sitä lisätään sisäänpääsymaksuilla, lahjojen ja testamenttivarojen kautta, niillä jäännöksillä, jotka syntyvät kassaan sitten kun kaikki vuosimenot on suoritettu, sekä tilapäisten tulojen kautta. Jos pohjarahasto syystä tai toisesta vähenee, täytetään vaje vuosimaksuista.

Eläkkeet suoritetaan koroista ja vuosimaksuista. Joll'eivät nämä riitä, vähennetään eläkkeet itsekultakin suhteellisesti eläkemäärän mukaan.

Osalliset sekä heidän leskensä ja lapsensa, jotka kuuluvat laitokseen vanhemman ohjesäännön mukaan, pysytetään velvollisuuksissaan ja oikeuksissaan mitä tulee sisäänmaksuihin ja eläkemääriin, mutta tulee heidän muuten noudattaa uusia vahvistettuja sääntöjä.

Laitosta hoitaa toimikunta, jossa on yhdeksän jäsentä, jotka osakkaat vuosikokouksessa valitsevat; johtokunta on vastuunalainen mahdollisesti syntyvistä vahingoista.

Eläkkeet maksetaan vuosittain joulukuun keskivaiheilla, josta aina lähemmin ilmoitetaan sanomalehdissä.

Varsinainen yleinen vuosikokous pidetään vuosittain maaliskuulla.

Laitosta koskevien kysymyksien ja asiain päättämisessä on jokainen osakas, huolimatta hänen kassaan tekemiensä maksujen määrästä, oikeutettu itse tai valtuutetun osakkaan kautta ottamaan päätöksiin osaa ainoastaan yksinkertaisen äänilaskun mukaan.

Hämeenlinnan vapaaehtoinen palokunta.

Tämä hyödyllinen laitos, joka on laatuaan vanhimpia maassa, lukee perustuksensa maalisk. 30 päivästä 1873, jolloin kaupungin silloinen palomestari, kauppias J. J. Jägerroos, oli kutsunut asiaa harrastavia kaupunkilaisia kokoontumaan raatihuoneen saliin. Kokoukseen saapui noin 40 henkeä, jotka päät-

tivät perustaa vapaa-ehtoisen palosammutuskunnan vakinaiselle palokunnalle avuksi. Uuden laitoksen päälliköksi valittiin polttimomestari K. P. Doll ja varapäälliköksi proviisori A. Nordfors. Saatuaan ensiksi vähän kalustoa käytettäväkseen vakinaiselta palokunnalta, rupesi kunta iltahuvien, arpajaisten ja keräysten kautta puuhaamaan itselleen varoja oman kaluston hankkimista varten. Ja hyvällä menestyksellä. Kertyi rahoja ja niillä kalustoa, jota säilytettiin raatihuoneen talon liiterissä. 1873 vuoden lopussa oli palokunnassa jo neljä komppaniaa, joiden päällikköinä olivat polttimomestari A. Tamelander, leipuri O. Gustafsson, satulaseppä J. Forsgren ja kelloseppä F. Lund. Proviisori Nordforsin muutettua pois syksyllä 1873, valittiin varapäälliköksi kelloseppä Lund, jonka sijaan tuli komppaniapäälliköksi rautatienkirjuri A. Ahlroth. Samana syksynä valittiin palokunnan asioita hoitamaan toimikunta, jonka puheenjohtajaksi tuli lääninsihteeri O. Idestam.

Ensimmäinen tulipalo, jossa palokunta sai kykyänsä näyttää, tapahtui syysk. 10 p. 1873 Hämeensaarella.

Ensimmäisessä yleisessä kokouksessa toukok. 11 p. 1874 jaettiin kunta kahteen osastoon, sammutus- ja pelastus-osastoon, kumpikin 2:lla komppanialla. Kunnan päälliköksi valittiin samassa tilaisuudessa lääninsihteeri Idestam, sammutusosaston päälliköksi polttimomestari Doll ja pelastusosaston päälliköksi kelloseppä Lund. Jäsenluku kunnassa oli silloin 91. Tunnusmerkkinä käytettiin sammutusosastossa keltaista ja pelastusosastossa punaista nauhaa lakissa.

Ensimmäinen vuosijuhla vietettiin kesäkuun 14 p. 1874 kaupungin puistossa harrastavalla osanotolla yleisön puolelta. Juhlapuheen piti maisteri O. Borg. »Juhlalipun», jota vieläkin käytetään, oli kunta saanut kaupungin naisilta.

1874 vuoden kuluessa tapahtui ainoastaan kaksi vähäpätöistä tulipaloa. Jäsenluku oli noussut 150:een. Lauluseura, jonka johtajaksi ryhtyi kelloseppä Lund, oli muodostunut kunnan keskuudessa.

Vuosikokouksessa huhtik. 13 p. 1875 hyväksyttiin palokunnan säännöt, jotka erityinen komitea oli laatinut. Puvuksi hyväksyttiin valkoinen mekko värillisine kauluksineen ja hihansuineen. Päällikön ja varapäällikön merkiksi tuli keltapunainen nauha. Sammutusosastoon päätettiin perustaa yksi komppania lisää pelastetun tavaran vartioimista varten. Muiden komppaniain tehtävät määrättiin säännöissä seuraavalla tavalla: I käyttää ruiskuja, II hajoittaa tarvittaessa huoneita, III sijoittaa tikapuita ja palopurjeita, IV pelastaa vaaraan joukkoja ihmisiä ja tavaraa.

Samana vuonna hankittiin kunnan keltapunainen lippu sekä eri liput kummallekin osastolle. Kalustoa lisättiin niinikään huveista ja arpajaisista kertyneillä varoilla.

Kesäkuun 7 p. samana vuonna 1875 oli palokunta sammuttamassa tulipaloa Ojoisten virkatalossa ja sai urheudestaan tässä tilaisuudessa talon haltialta, katteini F. Kuhlefeltiltä, rahasumman. Joulukuussa sai kunta ankarasti taistella Linna-
niemen sahan palossa.

Syksystä samana vuonna vuokrattiin huoneusto, jossa palokuntalaiset saivat lukea sanomalehtiä.

Vuosijuhlissa 1876 annettiin kelloseppä Lundille, joka väsymättömällä uutteruudella oli järjestänyt palokunnan laulu-seuran, kallisarvoinen hopeakannu.

Tammikuusta samana vuonna oli toimeenpantu yövartioiminen kalustohuoneella. Kuntalaisista oli vuorotellen kaksi joka yö tässä toimessa. Reippaudesta tulipalossa joulukuun 28 p. kauppias F. Kiutun talossa sai palokunta ensimmäisen ker-
ran rahapalkinnon, 200 m:kaa, kaupunkien paloapuyhtiöltä irtaimistoa varten.

1876 vuoden alusta oli V. P. K:n kalusto sijoitettuna kaupungin kalustohuoneeseen. Samana vuonna perustettiin myös lainakirjasto, jota varten hra A. Axeen lahjoitti lähes 200 nido-
dosta.

Vuosikokouksessa maalisk. 31 p. 1878 päätettiin antaa kelloseppä F. Lundille, joka uutteruudella oli hoitanut kirjastoa ja myöskin ollut laulun ja soiton johtajana, palkkioksi 200 markkaa. Tässä kokouksessa esiintyi ensimmäisen kerran kunnan septetti, jota varten entisen Hämeenlinnan tarkk'ampuja-pataljoonan varastosta oli ostettu muutamia torvia ja nuottikirjoja. Vapunpäivänä samana vuonna kävi kunta puistossa ensimmäisen kerran soittokuntansa soittaessa.

Syyskuuu 11 p. 1878 aamulla kävi palokunta toivottamassa onnea päälliköillensä lääninsihteeri Idestam'ille, joka silloin täytti 50 vuotta, lahjoittaen hänelle kallisarvoisen kultakellon. Puheen kunnan puolesta piti tässä tilaisuudessa maisteri A. W. Lindgren.

Seuraavien vuosien tapahtumista mainittakoon tässä:

V. 1883 kesäkuussa vietti V. P. K. kymmenennen vuosijuhlansa.

1884 hankittiin nahkaisia kaskia päähineiksi. Samana vuonna vahvistettiin senaatissa ensimmäiset yleiset säännöt.

1886 tammikuussa kuoli kunnan varapäällikkö, polttomestari Doll. Koko palokunta saattoi hänet hautaan.

Vuosijuhlissa 1889 jaettiin kunniamerkkejä 17 jäsenelle 15 vuoden ja 30 jäsenelle 10 vuoden palveluksesta. Sen jälkeen on näitä merkkejä jaettu joka vuosi, niin että niitä jo on saanut toista sataa henkeä.

1890 vahvisti läänin kuvernööri nykyiset säännöt.

Vuodesta 1891 kuuluu sammutusosastoon 4 ja korjausosastoon 3 komppaniaa. Samana vuonna otettiin käytäntöön tummanvärisiä kuntapukuja.

1892 saatiin kaupungin Valtuusmiesten ja kaupunkien Yleisen paloapuyhtiön lahjoittamilla rahoilla hankituksi lähes 4,000 markan maksava voimakas vedenimukone siihen kuuluvine tarpeineen.

Vuosikokouksessa 1892 tapahtui muutos palokunnan ylijohtossa. Lääninsihteeri Idestam, joka melkein palokunnan

perustamisesta asti oli ollut sen päällikkönä, joutui jäsenten riveissä syntyneiden rettelöiden takia pois tästä toimestaan. Kiitollisuuden osoitukseksi siitä taitavuudesta ja väsymättömyydestä innosta, jolla lääninsihteeri Idestam oli ohjannut palokuntaa, kutsuttiin hän sen ensimmäiseksi kunnia-jäseneksi. Kunnan-päälliköksi valittiin oikeusneuvosmies Hjalmar Sundel.

Syksyllä 1893 perustivat muutamat palokuntalaiset urheilu-seuran, joka kilpailujen ja huvien toimeenpanemisella on pitänyt erittäinkin talvi-urheilua vireillä miehistön kesken ja hankkinut varoja rahastoon.

Palokalusto, johon vähitellen oli hankittu m. m. uudet ajanmukaisemmat purjeet, hakatikapuut, tukevat paloha'at, kirveet ja kahdet keveät kalustorattaat, lisääntyi vuonna 1896 kolmannella ruiskulla, joka maksoi noin 1,800 markkaa ja jonka hinnasta suurin osa on suoritettu Kaupunkien Yleiseltä Paloapuyhtiöltä saaduilla rahoilla. Tältä yhtiöltä on palokunta vuosien kuluessa saanut kaluston hankkimista varten yhteensä Smk. 4,150: —. Muutamilta muilta paloapu- ja vakuutus-yhtiöiltä on palokunta samoin saanut lahjaksi yhteensä Smk. 1,350: —.

Lähtiessään paikkakunnalta helmikuussa 1896 lahjoitti kuvernööri salaneuvos Torsten Costiander 1,000 markkaa käytettäväksi palokunnalle hyödyllisiin tarkoituksiin.

Kaupungilta on palokunta vuodesta 1878 alkaen saanut joka vuosi raha-apuja, pääasiallisesti lukusalin ja kirjaston kannattamista varten, yhteensä noin 20,000 markkaa.

Vähitellen oli huveilla ja lahjoituksilla koottu rahoja oman talon rakentamista varten, ja 1892 v. alussa oli rakennusrahas-tossa noin 8,360 markkaa. Jo kesäkuussa 1889 oli valittu rakennus-toimikunta, joka oli ryhtynyt alusteleviin toimiin asiassa. Sen esimiehenä oli ensin lääninsihteeri Idestam ja hänen erotuaan 1892 kauppias W. C. Wilhelmson. 1891 saatiin rakennuspaikaksi kaupungin omistama raatihuoneen tontin rannanpuoleinen osa. Rakennuspiirustukset valmisti lääninarkkitehti A. Cavéen. 1892 ryhdyttiin perustus-töihin ja elokuun 4 p:nä

samana vuonna laskettiin juhlallisesti rakennuksen perustuskivi. Katonharjaiset vietettiin huhtikuun 29 p:nä 1893. Seuraavan kesäkuun 1 p:nä muutti palokunta sisään kalustoineen kapineineen. (Palokunta oli siihen asti »asunut hyrryllä» yhdeksässä eri paikassa kaupunkia). 1893 elokuun 20 p:nä vihittiin juhlallisesti talo vietettäessä riemujuhlaa palokunnan 20 vuoden olemassa-olon johdosta. Rakennuskustannuksien korvaamiseksi olivat kaupungin Valtuusmiehet lahjoittaneet yhteensä noin 32,630 mk. ja myöntäneet palokunnalle 20,000 markan suuruisen kuoletuslainan. Kustannuksien koko määrä nousi siis noin 61,000 markkaan.

Antamassaan velkakirjassa kaupungille oli palokunta sitoutunut, paitsi koron maksamiseen, vähentämään velkaa tuhannella markalla vuodessa, ehdolla että rakennus muuten joutuisi kaupungin omaksi. Palokunta ei kyennyt suorittamaan vähennysmaksua muuta kuin kahdelta vuodelta, jonka tähden kaupungin valtuusmiehet eräässä kokouksessa vuonna 1897 päättivät ottaa rakennuksen haltuunsa. Nytemmin ovat valtuusmiehet poistaneet kaupungin tilikirjoista koko jäljellä olleen velan, 18,000 markkaa. Palokunta saa toistaiseksi käyttää tarpeelliset huoneustot rakennuksessa.

Jälkeen v. 1876 on palokunta ollut avullisena noin 30 kaupungin ja sen ulkopuolella tapahtuneen tulipalon sammuttamisessa.

Heinäkuun 3 p. 1898 vietti palokunta suurilla juhlallisuuksilla kaupungin puistossa 25-vuotisen olemassa-olonsa muistoa.

Huhtikuussa 1898 erosi oikeusraatimies Hjalmar Sundelkunnan päällikkötoimesta, ja valittiin hänen seuraajakseen pankinjohtaja K. Backmansson. Varapäällikkönä on kauppias W. C. Wilhelson. Kunniapäällikkönä lääninsihteeri O. Idestam, kunniajäsenenä kauppias J. J. Jägerroos.

Vap. palokunnan jäsenluku on nykyään 219.

Telefooni.

Telefooni-yhdistys syntyi täällä kesäk. 4 p. 1884. Sitä ennen oli ainoastaan yksi lanka löytynyt, nim. »Riga»-nimisestä hotellista kauppias A. Bogdanoffin puotiin. Telefooni-yhdistys muodostui yhtiöksi ja sai oikeutensa marrask. 9 p. 1893, 200:lle osakkeelle à 100 m. Apparaateilla varustettuja osallisia on tällä haavaa 198.

Osallismaksu on 100 markkaa, jota paitse suoritetaan vuosimaksua 30 à 40 m. Apparaatit maksavat 75—125 m.

Hämeenlinnan telefooni-verkko, jonka sentraalissa palvelee 6 henkilöä, on suoranaudessa yhteydessä Helsingin, Tampereen, Leppäkosken, Iittalan, Hattulan, Hauhon, Lammin, Orimattilan ja Urjalan keskusasemien kanssa, mutta välillisessä yhteydessä koko »Etelä-Suomen kaupunkien välisen telefooni-verkon» kanssa. Pisin taipale, jonka päähän Hämeenlinnan yhtiön lanka ulottuu, on 9 kilometriä (Lahdentakaan Tyrvännössä).

TAKSA puhelusta allamainittuihin paikkakuntiin on seuraava:

Hämeenlinna—Hamina	70 piä
” Hankoniemi	55 ”
” Helsinki	25 ”
” Hyvinkä	20 ”
” Jävenpää	35 ”
” Kotka	75 ”
” Leppäkoski	10 ”
” Lohja	40 ”
” Mäntsälä	40 ”
” Nummela	35 ”
” Orimattila	45 ”
” Perniö	65 ”
” Pori	50 ”
” Porvoo	40 ”
” Salo	75 ”
” Tammisaari	50 ”

Hämeenlinna—Tampere	20 ptiä
„ Turku	75 „
„ Wiipuri	75 „

Puheluaika on neljä minuuttia.

Kiireiset puhelut maksavat kaksinkertaisesti ja toimitetaan etuoikeudella.

Kauppa ja teollisuus, laivakulku ja rautatieliike.

Kuten ylempänä (sivu 57) on kerrottu, ei Hämeenlinnassa vielä v. 1831 ennen silloista tulipaloa harjoitettu mitään laivakulkua, ei myöskään löytynyt mitään tehtaita tai senkaltaisia laitoksia. Liikettä välittivät ainoastaan maantiet sekä vesistöllä vähäpätöiset purjehoneet, jotka enimmäkseen vain kuljettivat lautoja Walkeakosken ja Hämeenlinnan välillä. Ennen vuotta 1867 ei ollut olemassa mitään paikkakunnallista höyryalusta. Mutta lähimpinä kesinä sitä ennen oli kaksi pienempää venäläistä kruunun propelli-höyryalusta, »Udatscha» ja »Strjela» käynyt merkitsemässä laivareittiä niin pitkälle pohjoiseen kuin pääsivät. Ja tämän johdosta muodostui v. 1866 »Wanajavesi ångbåtsbolag» niminen yhtiö. Sen toimeenpanijana oli Laukon kartanon omistaja, tuomari Adolf Törngren, joka muutenkin on tunnettu tienraivaajana monelle uudelle yritykselle maassamme. Yhtiö vuokrasi nyt Strjela-laivan, jota Wenäjän kruunu ei enää tarvinnut, ja rupesi sillä välittämään pienempää matkustajaliikettäkin pohjoiseen päin, kunnes se myöhemmin vietiin kokonaisuena pois rautatiellä ja joutui kenraalikuvernöörin huvilaivaksi Suomenlahdelle. Sitä ennen oli laiva-yhtiö »Tammerfors jernmanufaktur-aktiebolag» nimiseltä yhtiöltä tilannut uuden höyrylaivan, joka sai nimekseen »Wanaja» ja keväällä v. 1867 rupesi välittämään liikettä Hämeenlinnan ja Lempoisten välillä. Se oli pyörälaiva ja sen höyrykone 30 hevosvoimainen. Laivan kuljettaminen Kuokkalan koskesta ylös oli aika uros-työ. Jo sitä ennen oli »Lönnrot»-laiva kulkenut Tampereen

ja Lempoisten väliä. Liikettä Lempoisten virstan-pituisen kannaksen ylitse välitettiin tietysti hevosilla. Kanavaa ruvettiin hätä-aputyönä rakentamaan vasta v. 1867. Samana kovana katovuonna oli tavaraliike Hämeenlinnan ja Tampereen välillä kuitenkin jo hyvin vilkas, vaikka hevosella kuljettava kannas sitä hidastutti. Niinpä m. m. tätä väliä kuljetettiin laivoilla sinä yhtenä vuonna noin 40,000 jauhomattoa — matkalla pohjoseen päin. »Wanajan» asiamiehenä oli kaup. J. J. Jägerroos.

V. 1870 rakennutti yhtiö Hämeenlinnassa, lehtori M. Gadd'in ollessa sen toimeenpanevana tirehtöörinä, uuden laivan, joka sai nimekseen »Roine» ja oli noin 15 hevosvoimainen propelli-alus. Silläkin, joka myös kulki Hämeenlinnan ja Lempoisten väliä, oli tointa yllin kyllin. Ja kun Lempoisten kanava, työn aika ajoittain seisottua, vihdoin v. 1873 valmistui ja avattiin liikenteelle, rupesi useita vieraitakin laivoja käymään Hämeenlinnassa lisäten liikettä paikkakunnalla, jonka ohessa tietysti hämeenlinnalaiset laivat kävivät Tampereella ja pohjoisempanakin. Lehtori Gadd oli myös rakennuttanut kaksi pienempää höyrypurtta paikallisliikettä varten, »Alku» ja »Jatko».

Mutta kun kesäkuussa v. 1876 H:linnan—Turun—Tampereen rata-osa luovutettiin liikenteelle, loppui tämä vilkas höyrylaivaliike täällä kuni kerrassaan. »Wanaja» myötiin Reposaarelle Pohjanlahdessa, »Roineesta» otettiin kone pois ja muunnettiin rovi roomuksi, joka vieläkin on liikkeellä Valkeakosken ja Hämeenlinnan välillä, ja »Elias Lönnroot», jonka yhtiö myös oli ostanut, myötiin niinikään.

Nyttemmin välittävät täällä säännöllisesti pientä paikallisliikettä lähimmällä vesistöllä ainoastaan pienet höyryalukset »Urho» ja »Veikko» sekä »maitolaiva» »Toimi». Nämä ovat hämeenlinnalaisia aluksia. Hinaaja-alukset Valkeakoskelta ja Pälkäneeltä tuovat melkoisen paljouden kauttakulku-tavaraa rautatielle. —

Helsingin—Hämeenlinnan rautatie, ensimmäinen maassa, oli avattu vakinaiselle liikkeelle maaliskuun 17 p. 1862 ja tietysti

suuressa määrin kohottanut tämän paikkakunnan liikemerkitystä, joka sitten höyrylaivaliikenteen aljettua yhä enemmän kohosi. Mutta mainittujen Hämeenlinnan—Turun—Tampereen rata-osien valmistuttua alenivat tulot Hämeenlinnan rautatie-asemalla noin puolella entisestä ja Tampere vei melkoisen osan siitä kaupastakin, joka ennen oli kohdistunut Hämeenlinnaan.

Että kauppaliike paikkakunnallamme kuitenkin, jos otetaan alkuvuodeksi mainittu rautatienjatko-vuosi 1876, jolloin liike täällä sai alkaa ikänsä uudestaan, on ollut yhä kohoamassa ja lisääntymässä, sen todistavat sekä vuosi vuodelta kasvavat tulot Hämeenlinnan rautatie-asemalla että tullitulot.

Tätä osittain osoittaaksemme mainitsemme rautatietulot Hämeenlinnan asemalla ainoastaan kahdelta vuodelta, 1895 ja 1898.

1895	Matkustaja-liikenteestä.	114,252: 64
»	Tavaraliikenteestä. . .	118,736: 50
»	Ylimääräisiä tuloja . .	684: 23
Yht. liikennetuloja		233,673: 37

1898	Matkustaja-liikenteestä.	137,960: 27
»	Tavaraliikenteestä . .	163,823: 28
»	Ylimääräisiä tuloja . .	1,169: 34
Yht. liikennetuloja		302,952: 89

Rautatiehallituksen tilastollisten kertomusten mukaan samoilta vuosilta mainitsemme tässä myös Hämeenlinnan aseman merkityksen muiden asemien suhteen eri liikennelajien kannalta katsottuna:

V. 1895 oli täten Hämeenlinnan asema järjestyksessä:

myytyjen matkapilettien kannalta 191 asemasta 7:s, (sitä ylempänä ainoastaan Pietari, Helsinki, Wiipuri, Tampere, Turku ja Waasa).

» Rahti- ja pikatavarán tulojen kannalta 191 asemasta 11:s.

V. 1897 Menevän liikenteen tulojen kannalta 191 asemasta 9:s.

» Tulleiden ja menneiden matkustajain henkilö-kilometrin kannalta 7:s.

» Lähetetyn ja tulleen rahti- ja pikatavaran tonni-kilometrin kannalta 194 asemasta 16:s.

V. 1898 oli Hämeenlinnan asema järjestyksessä:

Menevän ja tulevan henkilö-liikenteen henkilö-kilometrin kannalta 206 asemasta 10:s.

» Lähetetyn ja tulleen rahti- ja pikatavaran tonni-kilometrin kannalta 208 asemasta 17:s.

» Myytyjen matkapilettien tulojen kannalta 205 asemasta 8:s.

» Lähetetyn rahti- ja pikatavaran tulojen kannalta 205 asemasta 11:s.

» Menevän liikenteen yhteistulojen kannalta 205 asemasta 9:s.

Tila ei tässä myönnä vertailevan taulun julkaisemista, joka osoittaisi kuinka paljon kutakin tavaraa Hämeenlinnan asemalta viedään ja siihen tuodaan muiden asemain liikemäärän suhteen, jonka tähden tässä kohden viittaamme viralliseen rautatietilastoon. Siitä käy m. m. ilmi että Hämeenlinnan asema useiden vientitavarain, kuten muutamain maanviljelykseen kuuluvain tavaralajien ja varsinkin puutavarain, kannalta katsottuna seisoo asteikon ensimmäisten joukossa Helsingin—Hämeenlinnan—Pietarin rautatiellä. Samoin useiden tuontitavarain kannalta katsottuna.

Ilman vertailua muihin asemiin mainitsemme tässä v. 1898 Hämeenlinnan asemalta lähetettyjen ja siihen tulleiden pää-tavaralajien painomäärät *tonneissa* merkitsemällä lähetetyn tonnimäärän ensiksi ja tulleen tonnimäärän sulkumerkkeihin:

I. Ruista läh. 108 (tull. 1,303), kauraa 158 (226), ohraa ja muita jyviä 103 (127), jauhoja ja ryyniä 1,644 (1,401), perunoita

ja juurihedelmiä 226 (57), heiniä, olkia ja voimarehua 285 (272), maitoa 179 (4), voita 104 (6), lihaa 585 (319), juustoa ja karja-taloustuotteita 0 (14), turveaineita 4 (16), lannoitusaineita 108 (566), muita näihin tavaralajeihin kuuluvia 29 (49); yhteensä maanviljelykseen kuuluvia tavaralajia 3,533 (4,360) *tonnia*. II. Lankkuja ja lautoja 16,872 (109), hirsii ja propsia 34 (13), puita 676 (11), muita puutavaroita 192 (92); yhteensä puutavaroita 17,774 (225) *tonnia*. III. Paperiteollisuuteen kuuluvia tavaralajia 2,921 (559), kiviä, kalkkia ja sementtiä 52 (4,340), hiekkaa ja muita maalajeja 41 (482), hiiliä 1 (79), metalliteollisuuteen kuuluvia tavaralajia 212 (799), tiiliä 15 (4,577), asfalttia ja asfalttihuopaa 29 (164), lankaa ja kutomatöitä 262 (305), vuotia ja nahkoja 78 (100), lasi- ja saviteoksia 27 (192), käsiteollisuuteen kuuluvia tavaralajia 14 (37), kemikallioita 10 (1,460), öljyjä, tervoja ja valaistusaineita 139 (634), muita näihin tavaraluokkiin kuuluvia aineita 67 (193); yhteensä sekateollisuuteen kuuluvia tavaralajeja 3,868 (13,921) *tonnia*. IV. Kaloja 117 (487), suolaa 42 (1,026) sokuria 51 (441), kahvia, teetä ja kaakaota 36 (196), paloviinaa ja viinejä 38 (212), olutta ja mallasjuomia 6 (10), tupakkaa 12 (66), marjoja ja hedelmiä 11 (78), muita tämmöisiä ravinto- ja nautintoaineita 34 (153); yhteensä tähän tavaraluokkaan kuuluvia aineita 347 (2,669) *tonnia*. V. Muita tavaralajeja ja kappaletavaraa 133 (480). *Summa tavallista rahtitavaraa 25,655 (21,655) tonnia*. Pikatavaraa 260 (81), muuta tavaraa 140 (130), sotilastavaraa 275 (166). *Summa summarum lähetettyä tavaraa 26,330 (tullutta tavaraa 22,032) tonnia*.

Ne tehdaslaitokset ulkopuolella Hämeenlinnan kaupunkia, jotka enimmin vaikuttavat tavaraliikkeen vilkkauteen rautatie-asemalla, ovat: Hämeenlinnan höyrysaha puutavaroilla; Valkeakosken tehtaas, jotka kuljettavat tavaraa tänne 2:lla hinaaja-höyryaluksella ja yksinään suorittavat liikennemaksua asemalla läpimitaten 10 ä 12 tuhatta markkaa kuukaudessa; Pohjan höyrysaha Sääksmäellä, Elis Valdensin tehtaas Pälkäneellä ja Pätiälän & Lemmittyln tehdaslaitokset Luopioisissa, jotka tuo-

vat kauttakulku-tavaraa (enimmäkseen puutavaraa) tänne kukin hinaajahöyryllänsä ja lähettävät rautateitse kukin keskimäärin 200 tavaravaunua kesässä. —

Tullitulot Hämeenlinnan tullikamarissa, jotka eivät kuitenkaan anna mitään kokonaiskuvaa kaupungin tuontikaupasta koska melkoinen osa tänne tulevia tavaroita tullataan jo merikaupungeissa, ovat viimeiksi kuluneina kymmenenä vuotena olleet seuraavat:

V:na	Sm.	V:na	Sm.
1890	171,905	1895	160,433
1891	186,803	1896	238,167
1892	152,786	1897	254,597
1893	115,561	1898	208,093
1894	142,608	1899	164,633

Tullitulojen keskimäärän mukaan näinä vuosina ovat suhteellisesti Hämeenlinnan yläpuolella seuraavat tullilaitokset: Helsingin, Turun, Wiipurin, Waasan, Hangon, Tampereen, Porin, Oulun, Kotkan, Porvoon, Kokkolan, Pietarsaaren, Terijoen, Kuopion, Rauman, Ristiinan, Kemin ja Haminan, — johon nähden kuitenkin on huomioon otettava että useimmat näistä paikkakunnista sijaitsevat meren rannikolla ja siten tullaavat kaikki tuontitavaransa omissa tullikamareissaan.

Vuodet 1898 ja 99 osoittavat, kuten nähdään, tullitulojen alenemista täällä. Tämä tulee siitä, että v. 1897 alennettiin tulli venäläisestä raakasokurista, niin että Hämeenlinnaan ei enää ota sokuriansa Stettinistä, josta enimmäkseen sitä ennen tuotiin, vaan kotimaisista tehtaista. Vuonna 1897 tullattiin vielä tšekäläisessä tullikamarissa 169,821 kiloa sokuria, mutta v. 1898 ainoastaan 75,111 kiloa, ja tämä viimeinen määrä oli enimmäkseen takavarastoa edelliseltä vuodelta. Tullattu sokuri v. 1898 osoittaa siis vähennystä edellisen vuoden määrästä 94,710 kiloa, jonka tulli olisi 58,530 markkaa. Takavarastona vuosilta 1897 ja 98 tullattiin vielä v. 1899 14,349 kiloa, mutta ei mitään samana vuonna tuotua sokuria. V. 1899 tul-

lattu sokuri osoittaa siis 60,762 kiloa vähemmin kuin v. 1898. Sen tulli olisi 37,550 mk. Kun tämä summa lasketaan yhteen edellisen vuoden vähennyksen (58,530 m.) kanssa, saadaan 96,080 markkaa, jolla määrällä vähintäänkin siis 1899 vuoden tullitulot olisivat lisääntyneet, jos sokuritulli olisi pysynyt entisellään. Mutta täten olisivat tullitulot Hämeenlinnassa v:ltä 1899 tehneet 260,713 m. Ja tämä oletettu summa, joka, kuten helposti ymmärretään, ei ole liian korkeaksi laskettu, osoittaa verrattuna edellisten vuosien tullituloihin edistystä kaupassa ja seutukuntamme konsumsiooni-ky'yssä.

Kauppiaita ja käsityöläisiä.

(1898 vuoden tietojen mukaan.)

Kauppiaita.

Tukkukauppiaita 2,	Manufaktuurikauppiaita 5,
Sekatavarakauppiaita 21,	Lihakauppiaita 1,
Vaate- ja kangaskauppiaita 11,	Jauhokauppiaita 1,
Ruokakauppiaita 4,	Siemen- ja kukkakauppiaita 1,
Nahkakauppiaita 2,	Hedelmä- ja herkkukaupp. 2,
Tupakka- ja hajuvesikauppiaita 1,	Ompelukonekauppiaita 2,
Tapettikauppiaita 1,	Yht. 54, joista naisia 13.

Käsityöläisiä.

Leipureita 6 (joista naisia 3).	Maalareita 6.
Läkkiseppiä 2 (joista 1 nainen).	Partureita 2.
Kirjansitojia 2.	Satulaseppiä 2.
Rakennusmestareita 3.	Suutareita 9.
Valokuvaajia 2 (joista 1 nainen).	Nuohojia 2.
Värjäreitä 3.	Räätäleitä 12.
Nahkureita 5 (joista 1 nainen).	Teurastajia 8.
Pronssiseppiä 3.	Rautaseppiä 3.
Lasimestareita 2.	Puuseppiä 6.

Kultaseppiä 2.	Sorvareita 1.
Vaskiseppiä 1.	Verhoilijoita 1.
Makkarantekijöitä 3 (joista 1 nain.)	Puutarhureita 1.
Savenvalajia 2.	Tynnyrintekijöitä 1.
Turkkureita 2 (toinen nainen).	Kelloseppiä 4 (joista 1 nainen).
Muotikauppiaita 2.	Vaununtekijöitä 1.
Muurareita 2.	

Pankkeja.

Suomen Yhdyspankin haarakonttori perustettiin Hämeenlinnaan heinäkuun 1 p. 1862. Sen toimeenpanevina johtajina ovat olleet: apteekari F. O. Winter 1 p:stä heinäkuuta 1862, rehtori V. A. Sundel 23 p:stä syyskuuta 1864, katteini A. Bollfras 27 p:stä joulukuuta 1875, Knut Backmansson 1 p:stä heinäkuuta 1894.

Pohjoismaiden Osakepankki Kauppaa ja Teollisuutta varten perusti haara-osaston tänne lokakuussa 1883. Johtajia: piirilääkäri Th. Tigerstedt v:sta 1883 1 p:ään elok. 1893, Ivar Gadd 1 p:stä elok. 1893.

Kansällis-Osake-Pankki avasi konttorinsa 4 p. huhtikuuta 1891. Johtaja: A. Bogdanoff.

Apteekit.

Ensimmäisen apteekin Hämeenlinnaan perusti Helsingin apteekari Johana Magnus Tingelund, joka v. 1753 sai väliaikaiset oikeudet Hämeenlinnan apteekille. Hänestä mainitaan että hän myöskin »harjoitteli rokonistutusta ja muuta praktiikkaa kuin apteekkiliikettänsä». Kuoli 1765.

Tingelundin luona palveli v. 1753—56 Helsingissä harjoittelijana *Anders Svahn*, joka v. 1757 sai pysyvät oikeudet Hämeenlinnan kanta-apteekille. A. Svahn oli syntynyt Tukholmassa 1730, sai syvällistä opetusta tieteessä ja kielissä, palveli oppilaana Upsalan apteekissa ja tuli 1751 ylioppilaaksi sikäläiseen yliopistoon. Hänen apteekkiansa Hämeenlinnassa mainittiin nimellä »Rosen», jonka kehittämistä varten hän sai oikeuden vuosittain tuoda tullittomasti maahan määrätyn paljouden lääkaineita. Kun apteekki-liike ensi alussa ei tahtonut vastata tarvetta, harjoitti hän sen ohessa mausten-kauppaa ja toimi myöskin, kunnes piirilääkäri paikkakunnalle saatiin, toisinaan lääkärinä, ei kuitenkaan tulojansa lisätäkseen. Svahn muutti apteekin 1781 uuteen Hämeenlinnaan, joka valitsi hänet pankkirevisooriksi Tukholmaan 1785. Apteekinsa möi hän 1795. Tuli Suomen talousseuran jäseneksi 1799.

Anders Svahn on, paitse apteekarina, kunnan luottamusmiehenä ja lääkärinä, jättänyt jälkeensä pysyvän muiston Hämeenlinnaan myöskin lahjoittajana. Hän, joka oli nainut porvarintyttären Arbogan kaupungista (Anna Ekenbergin, † Hämeenlinnassa 1824), kuoli lapsetonna ja testamentasi, eläissäänkin hyväntekijäksi tunnettuna, omaisuutensa, nimittäin: sukulaisille ja ystäville 3,500 rdr. rgs.; Suomen talousseuralle kokonaisen rustitilan, jonka tulot käytettäisiin palkinnoiksi semmoisille talonpojille, jotka osoittivat huolellisesti hoitavansa metsiä; rahastoksi kahta sairaskuukautta varten Uudenmaan ja Hämeenläänin lasaretissa 4,000 rdr.; palkkarahastoksi kaupungin-lääkäriä varten Hämeenlinnassa 2,000 rdr.; Hämeenlinnan kirkolle ja koululle 5,000 rdr. ja koululle sitä paitse koko kirjastonsa; 6:lle köyhälle leskelle Helsingin seurakunnassa vuotuiset korot 500 riksistä sekä kirkon urkuja varten vielä 1,000 rdr.

Svahnin apteekin osti hänen apulaisensa L. J. Bjugg, joka sai oikeudet kaupungin- ja piiri-apteekille 1795. Tämän poika G. A. Bjugg jatkoi liikettä vuodesta 1829. Suuressa tulipalossa 1831 paloi apteekkin, mutta Bjugg pani sen uudelleen kun-

toon. Hänen kuoltuaan 1848 ovat kanta-apteekareina olleet: F. W. Palander 1850, G. J. Lagerberg 1855, H. W. Elfsberg 1861, V. F. Pomoell 1885, Alfr. Ölander jouluk. 1899.

Toisen apteekin Hämeenlinnaan perusti v. 1811 Henrik Johan Kjöllerafeldt, joka kuitenkin, saatuaan oikeudet toiselle apteekille Turussa, jo v. 1815 muutti apteekinsa sinne, jossa se 1822 paloi ja K. menetti kaiken omaisuutensa. Oikeudet H:n 2:lle apteekille sai v. 1816 D. U. Videll, joka kuitenkin v. 1822 anoi että ne siirrettäisiin apteekari Bjuggin leskelle ja 2:n apteekki lakkautettaisiin. Uudet oikeudet tälle sai v. 1848 O. F. Vinter, joka avasi liikkeensä v. 1850 ja möi sen 1861 G. A. Örnströmille. Tämä puolestaan taas möi oikeutensa 1865 G. J. Åkermanille. Häneltä osti apteekin v. 1886 A. G. F. Cumlander, joka kuoli 1889. V. 1891 sai oikeudet F. K. Schauman.

Kirjapainoja ja sanomalehtiä.

Osakeyhtiö Hämäläisen kirjapaino, perustettu v. 1846. Sanomalehti „*Hämäläinen*“, perustettu v. 1859, ilmestyy nykyään kahdesti viikossa. Sen toimittajina eri aikoina ovat olleet: lehtori G. E. Eurén, filos. maisterit A. Malin, A. W. Lindgren ja Tyko Hagman.

Hämeen Sanomain kirjapaino, perust. v. 1878. Osakeyhtiön omana. Sanomalehti „*Hämeen Sanomat*“, perust. v. 1878, ilmestyy nykyään kolme kertaa viikossa. Sen toimittajina eri aikoina ovat olleet: lehtori K. Blomstedt, filos. maisterit Y. K. Yrjö-Koskinen, Uno von Schrove, A. E. Favén ja E. W. Palander, opettaja O. A. E. Lönnbohm, filos. maist. Severi Nyman, arkkitehti H. R. Helin, ylioppilaat Jukka Asp, E. Forsgren ja Väinö Andelin.

Kirja- ja paperikauppoja.

A. Alopæuksen kirjakauppa v:lta 1888, kustannuskirjakauppa. Edelliset omistajat: G. Carberg (v:sta 1886), A. W. Grönholm, Lund'in perilliset.

Armas Jantusen paperikauppa v:lta 1897.

E. Johanssonin kirjakauppa, perust. v. 1899.

Teollisuuslaitoksia.

Hämeenlinnan verkatehdas perustettiin v. 1895, sijaitsee kaupungin kaakkoisrajalla, osakeyhtiön omana. On paikkakunnan suuremmoisista tehdaslaitoksista. Valmistaa hienompia ja halvempia kankaita kammatuista langoista, cheviottia, verkkaa, satiinia, doffelia y. m. Rakennus kivistä.

Gust. R. Fältmars & Kumpp:n Tupakkatehdas vuodelta 1885.

Tupakkatehdas „Samson“ v:lta 1898.

H. Heinon höyrymylly vuodelta 1890.

Hämeenlinnan kirjansitomatehdas, perust. v. 1877. Omistajat: neidet L. Schrey ja E. Lagerbohm.

H.linnan meijeri-osakeyhtiön meijeri v:lta 1871.

H.linnan uusi kivennäisvesitehdas v:lta 1890. Omistaja Adolf Spåre.

Hämeensaaren polttimo ja väkiviiniatehdas-osakeyhtiön väkiviinan-jalostustehdas, perustettu v. 1870.

Oluttehtaita: Hugo Bastmanin v:lta 1856, C. O. Saxelinin v:lta 1875 ja J. F. Schmausserin v:lta 1850.

Hämeenlinnan höyrysaha v:lta 1873 salmen toisella puolen, vastapäätä linnaa, Hätilän kylässä Hämeenlinnan maaseurakunnassa. Omistaja: Aug. Eklöf.

Hämeenlinnan kaupungin Väkijuomain Vähittäismyynti- ja Anniskelu-osakeyhtiö

perustettiin kesäk. 13 p. 1887. Osakepääoma on 30,000 markkaa, jaettuna 300 osakkeeseen à 100 m., jotka juoksevat 6 % korolla. Asetuksen mukaisesti on puhtaasta voitosta eri vuosina suoritettu kaupungille seuraavat määrät:

$\frac{1}{6}$ 1887— $\frac{1}{6}$ 1888	koko voitto	43,688: 65
$\frac{1}{6}$ 1888— $\frac{1}{6}$ 1889	” ”	66,236: 21
$\frac{1}{6}$ 1889— $\frac{1}{6}$ 1890	” ”	58,732: 09
$\frac{1}{6}$ 1890— $\frac{1}{6}$ 1891	” ”	72,164: 66
$\frac{1}{6}$ 1891— $\frac{1}{6}$ 1892	” ”	58,570: 28
$\frac{1}{6}$ 1892— $\frac{1}{1}$ 1893	” ” 7 kuukaudelta	30,766: 92
vuodelta 1893 $\frac{3}{8}$ osaa voitosta		45,128: 78
” 1894 ”	”	58,223: 76
” 1895 ”	”	73,602: 65
” 1896 ”	”	56,237: 02
” 1897 ”	”	68,991: 77
” 1898 ”	”	51,237: 25
” 1899 ”	”	54,302: 96

Yhteensä Smk 737,883: —

Hämeenlinnan kaupungin viinien ja muiden miedompain väkijuomain kauppa-osakeyhtiö

on perustettu 1 p:nä kesäk. 1896. Pääoma on 20,000 markkaa, jaettu 200 osakkeeseen à 100 markkaa, jotka juoksevat 6 % korolla. Kunakin vuotena on yhtiö suorittanut edellisen vuoden puhtaan voiton, säännöissä olevan määräyksen mukaan, kaupungin rahatoimikamarille. Vuoden 1896 voitto oli Sm. 1,441: 87, 1897 Sm. 1,458: 62, ja 1898 Sm. 563: 42.

Selitys kirjaimista Arbinin kartassa v:ltä 1778.

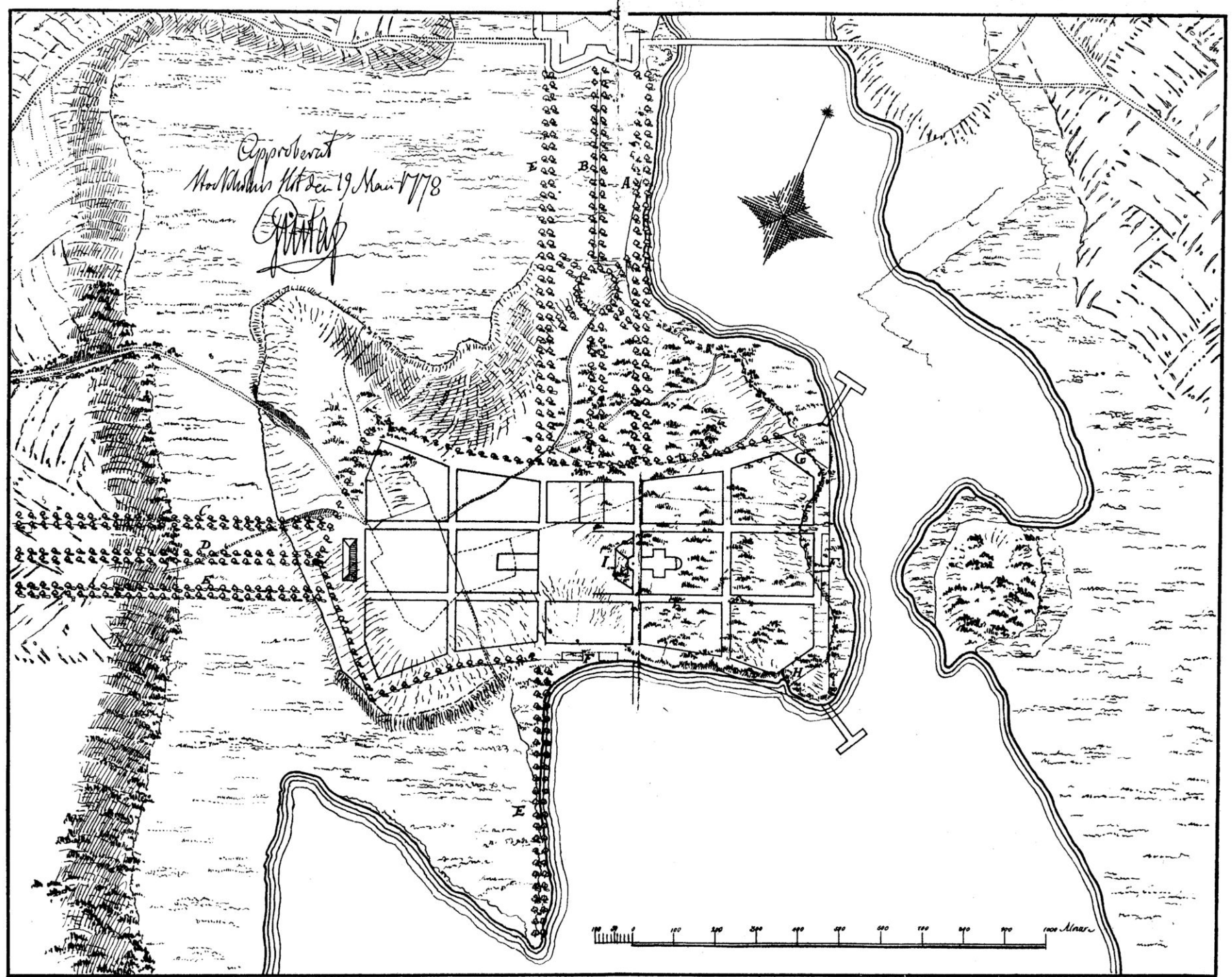
- A. Osoittaa sitä kaupungin ja linnan välille aiottua tietä, joka sittemmin on ilmoitettu tulevan liian kalliiksi.
- B. On se uusi tie, joka nyt ehdotetaan käyväksi ihan vastapäähän linnaa ja joka, samalla kun se käy huokeammaksi rakentaa ja tulee paremmin linnan tykkien suojaan, vaikuttaa parempaa sopusuhtaisuutta sekä kaupunkia että linnaa kohden
- C. Aiottu tie maalta, voidaan rakentaa
- D:n kohdalla samalla kustannuksella ja paremmalla sopusuhtaisuudella kaupunkia kohden, antaa tuleville matkustajille näkökohdaksi kirkon, joka sijaitsee kaupungin aseman korkeimmalla paikalla.
- E. Lehtokujanneita piilipuista, joita iloisemman näköalan tähden voidaan istuttaa, vaikka tiet muutetaan.
- F. Laitoksia (apareller), joita sattuvissa tulipaloissa ja jokapäiväisiin tarpeisiin voidaan ilman estettä käyttää vedenajoa varten hevosella ja rattailla, jolloin toista puolta käytetään alas-ajoa ja toista ylös-ajoa varten.
- G ja H. Muutoksia maallenusupaikoilla salmessa, jotka vähäpätöiseen laivakulkuun katsoen supistavat lastauspaikoille annetun alan, ovat paikalla tapahtuneessa tutkimuksessa huomattut tarpeellisiksi; varsinkin G:n kohdalla, sen tähden, että linnan tykit voisivat rauhottomuuden aikana hallita salmea.
- I. Laitoksia (apareller), jotka jätetään torille vastapäätä kirkkoa ja Pitkiä katuja, jotta tämän paikan tasointus ei kävisi niin kalliiksi.

Tukholmassa maalisk. 30 p. 1778.

A. M. Arbin.

Oikaisuja ja lisäyksiä.

- Sivu 11 2 rivi ylh. on: tilassa-oleva lue: tilassa oleva
- " 11 15 " alh. " kaupungista " kaupungissa
- " 12 9 " ylh. " Pyövelinmäelle " Pyövelinmäellä
- " 12 14 " " " rovasti-käräjäin " rovastin-käräjäin]
- " 27 12 " " " jonka " joka
- " 29 17 " " " germaanilaisilta " germaanilaisista.
- " 41:lle 3:lle riville ylh. lisätään sivun alle näin kuuluva muistutus:
- *) Karttaan tehtiin sittemmin muutamia parannuksia, ja täten syntyneen uuden laitoksen hyväksyi kuningas Tukholman linnassa toukok. 19 p. 1778. Se on se, joka kopioituna löytyy tämän kirjan lopussa.
- " 78 1 riv. alh. on: 5,000 markkaa lue: 5,000 m. bruttotuloa.
- " 81 18 " " " Iso-Luolajan " Iso-Luolajan,
- " 87 2 " " " varsinaiseen talo " talo varsinaiseen
- " 96 8 " " " 1891 " 1892
- " 97 9 " " lisätään: V. 1897 myönsivät valtuusmiehet pääomalisäyksen, jonka kautta rahasto nousi 20,000 markkaan.
- " 98 1 riv. alh. on: 86 ja 87 lue: 86, 87 ja 96.
- " 99 on tilastolliseen tauluun vuodelle 1896 10,000 markkaa merkitty väärään (anniskelu-yhtiön sarakkeeseen) pitää olla merkittynä säästöpankin sarakkeeseen. Täten muuttuvat tietysti myös summat näissä sarakkeissa.
- " 104 loppuun lisätään muistutus: Tähän merkitty vapaavuoderahasto on paraasta päästä syntynyt viinavoitto-rahoista sekä säästöpankin lahjoittamista voittorahoista.
- " 122 11 riv. ylh. on: Työväenyhdistyksen lue: Työväen
- " 125 17 " " lisätään: eli, testamentin määräyksen mukaan, kuvernöörin valvonnan alla lääninsihteeri, seurakunnan kirkkoherra ja kaupungin pormestari.
- Siv. 138 1 riv. alh. on: Siirto lue: S:ä markkaa
- " 147 7 " " lisätään: Sitäpaitse on papistolla maaseurakunnasta jyvää ja rahaa, kirkkoherralla kansliasta toimituslunastusrahoja.
- " 169 lisätään: Eläinsuojelusseuran johtokunnan puheenjohtaja: sotakamreeri C. Allén; sihteeri: maist. A. Th. Böök.
- " 172 lisätään: Metsästysseuran johtok. puheenjohtaja: maist. A. Th. Böök; sihteeri: kauppias F. Weseloff.

K o p i a

af

den 6/18 December 1872 nädigst fastställda plankarta
för Tavastehus stad med de af Kejsarliga Senaten för
Finland den 24 Maj 1882 och den 5 Maj 1886 medgifna
förändringar.

HÄMEENLINNAN KAUPUNKI.

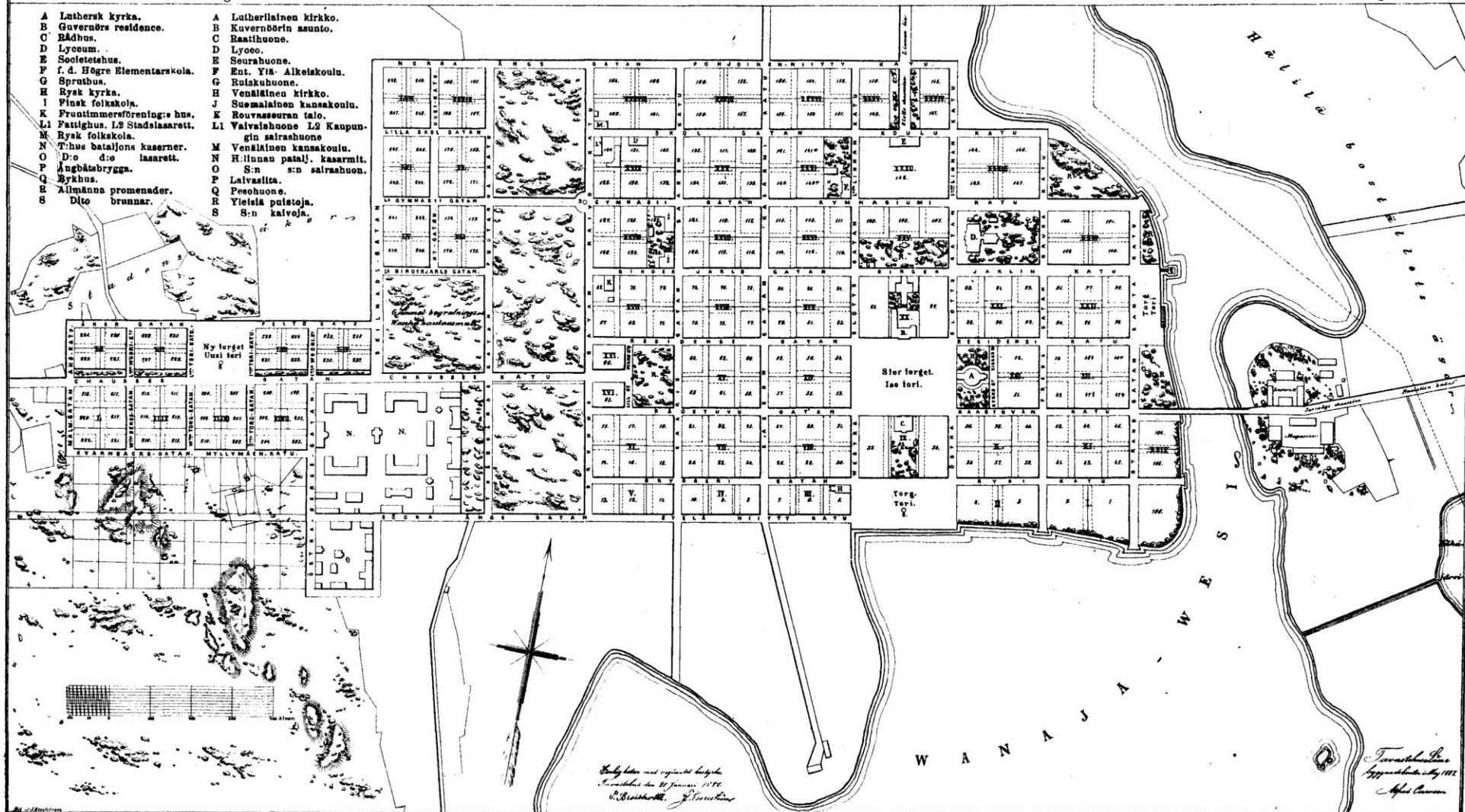
TAVASTEHS STAD.

Af Kejsarliga Senaten för Finland faststeld till efterrättelse,
likväl sålunda att den med litt. R. betecknade promenadplatsen
emellan Recidens- och Rådstufvu- samt Brunn- och Saarls-
gatorna, hvilket område å 1872 års stadsplan är upptaget såsom
plats för grekisk-rysk kyrka, fortfarande reserveras för näst-
sägda ändamål. Helsingfors, af Civilexpeditionen i Kejsarliga
Senaten, den 22 November 1887.

På befallning:

G. Leopold.

A Luthersk kyrka.	A Lutherilainen kirkko.
B Guvernörs residence.	B Kuvernörin asunto.
C Rådhus.	C Raathuone.
D Lyceum.	D Lyseo.
E Societetshus.	E Seurahuone.
F f. d. Högre Elementarskola.	F Ent. Yrk. Alkiskoulu.
G Sprutbus.	G Ruiskuhuone.
H Rysk kyrka.	H Venäläinen kirkko.
I Finsk folkskola.	I Suomalainen kansakoulu.
K Fruntimmersförenings hus.	K Rouvassuoran talo.
L1 Fästhus. L2 Stadslasarett.	L1 Vaivasthuone L2 Kaupun-
gin sairaus-
huone.
M Rysk folkskola.	M Venäläinen kansakoulu.
N T-hus bataljons kaserner.	N Hiihton patall. kasarnit.
O D:o d:o lasarett.	O S:n sn sairaus-
huone.
P Angbåtsbrygga.	P Laivasilta.
Q Rykhus.	Q Pesuhuone.
R Allmänna promenader.	R Yleisiä polustoja.
S Dito brunnar.	S:n kaivoja.

HINTA 2 MARKKAA.
